Оразгулы АННАЕВ

ГИРДАП

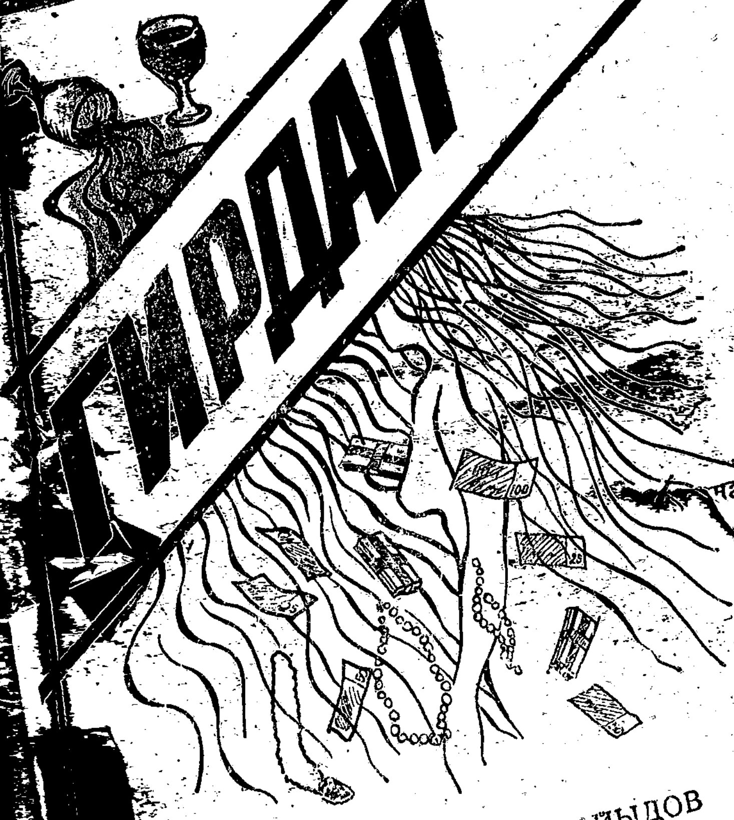

Йөрите редактор А. ХАЙЫДОВ

Ашгабат «Түркменистан» 1990

а-да
ча питива
айдан-
йт-

ы

ының
п ги-
злериң

Аннаев О.
А71 Гирдап: Роман, повестлер. — А.: Т...
тая, 1990. — 512 с.
ISBN 5-8320-0261-Х

Языжы Оразгулы Аннаевиң элиниздәки ...
авторың дөреден проза эсерлери гиризилди. ...
атлы повестлерден дүзүлен романда обаның хем...
ханларың дурмушы беян эдилйәр. «Жыдалык...
повести Магтымгулы Пырагының өмри бара...
лушлы ойланма болса, «Гирдап» атлы эсерде...
желепханада тамамлан гызың кеч ыкбалы бар...
бет ачыляр.

А $\frac{4702590201 - 068}{М551(14) - 90}$ 26 — 90 ББК 84.Т...

ISBN 5-8320-0261-Х © «Түркменистан», 19...

ГИРДАП

Повесть

I

Гарп ерде ачылан тәзе совхоза гөчүп геленлеринде, Җемал онунҗы класда окаярды. Окув йылының яңы башланандыгына, доганы Керимиң гошун гуллугындан ноябрда доланып гелҗеклигине гарамаздан, ата--баба отурылан обадан тутда-бас болнуп сыпырылып гайдылыберди. Гоңшулары, гөзи узакдан кесмейән, көрмүш болансоң, әхли кишә «оглум» дийип йөрен Хумса эҗе «сәхетли гүн гөч эдиң, пылан гүн өңүңизде пылан йылдыз бардыр» дийип, нәче җызырдаса-да оңа гулак габардан болмады. Онуң айданына питива этмелем какасы-да, бейлекилериң о гөргүлиң айданларыны ере гачырман гызыла гапланларында-да үйтгеҗек вака ёк. Мәммет Гара болса: «Бушугмага гиденде аягның астында ятан көпеги гөрмән, бүдүрәп, сүссенеклэп йөрсүң, асмандакы йылдызы нәдип гөрйәң дийсене, вейран кемпир — дийип, эшитдирип-эшитдирмән хүңүрдеди. — О г...н йылдызың бизиң еңсәмизе өврүлйән махалы ёг-а, элмыдама экиз чага догурҗак хелей ялы чат маңлайымызда гөзүни петредип дур. Болмаса бизем ил дениңде мес яшардык, машын мүнердик, кейп чекердик...» Шондан соң, инди адата өврүлип угран җанагырылы хүңүрди узак вагтлап ятмады. Гөчүлип дәл-де, гачылып гайдылян ялы гош--голамлар машына гиҗе йүкленилди, тәзе юртдакы гапы гиҗе ачылды.

Җемалың йүрег-ә дәл, асыл инди тенем какасының зейренҗе югрулан авулы инирдисйне өвренишип гидипдир. Себәби эсли махалдан бәри ондакы сөзлериң

тертиби үйтгейән болаймаса, хер гезек маны-мазмуның шол өңки дуршы. Какасы бир-ә гахары геленде, бирем кейпи көк махалы шейле эдйәр. Йөне онуң гахарының гелмейән вагты бармы дийсене! Мыдама гөчмәге хәзир болуп, гулагы гайтарылгы дурандыр. Догрусы, Җемал, муңа соңкы дөвүрде кән үнсем беренок, йөне ол тикенли сөзлериң эҗесине эдйән эрбет тәсирини вели, гөрүп дур, дуюп дур. Кеселбент, хәсиети читенексиз эҗеси гүйз паслы сары япрага бүренип отуран эрик агаҗына чалым эдйәр. Какасының хер игенҗинден соң, силтенен гөвреден солан япракларың бириниң тәнип ашак гачянлыгы месе-мәлим аңдыряр.

Бетбагтлыгың (нәхили бетбагтлыкдыгыны онуң өзүнден башга билйән ёк) себәпкәри дийип, Мәммет Гара өз аялы Маманы гөнертлейәр. Ол шу дула гелин болуп гечели бәри бу түнекден берекет гөченмиш, ите бир сүек бергили болнуп нәче йыл гезилди, ана, хәли-хәзирем дикелип-даянып боланок. Җемал какасының йүклейән гүнәлериниң нә дереҗеде догрудыгыны аңмаса-да, онуң нәмәни гөз өңүнде тутянлыгына говы дүшүнйәр. Җемал өз атасы Гара уссаны гөрмеди, ол энесиниң кешбинем айыл-сайыл гөз өңүне гетирип биленок. Демирчи усса Гара ага ясан пиллери билен бу этрапда ат-абрай алан киши экен. Хәли-хәзирлерем «бу Гара уссаның таплан пилҗагазыдыр» дийип, кепҗесини гуҗаклап отуран гоҗалара душ гелип боляр. Базара барян бейлеки уссалар өз ясан пиллерини иле сатып, Гара уссаның гумханасы ловурдап дуран пилини хоҗалык үчин алып гайдар экенлер. Гиҗе-гүндиз демир енчсе-де, пакырың бай болуп аңырсына сүйшүрен байлыгы болмансоң, еке оглы Мәммеди өйли-ишикли этҗек боланда бойы билен бергә батыпдыр. Дүнйәденем ир өтүпдир пахыр, огул агтыгыны гөрүп-гөрмән диен ялы өз пили билен газылан җая гирип, бу дүнйәниң азабындан дынып отурыберипдир. Энесем узак яшамады, йөне Җемалы гең галдырян ягдай, олам өз какасының эне-атасының огулдыр-гелин хөзирини гөрмән гиденлерине ахмыр дәл-де, гайта оларың ялңыз перзентлериниң бойнуна берги-борч дакып гидендиклерине йигренч бар ялы эдип гүррүң этмеги. Атасы өйи барҗамлы — бай ер болан эҗесине-де гаргаберйәр ол, ери, онда нәме гүнә бар дийсене! Элбетде, «сиз бир пукара ер, бергиңизи

гечйәс диенлериндә-де» оларын атдан агып, ач галжак гуманлары ёк. Йөне задам барла, бая герек. Эҗесиниң дүнйәни дүлдүредип йөрен, хажрав ялы бир топар доганлары бар, олар телпегине давасы болса, келләң билен гопарып гитҗеклер. Шонуң үчинем яңкылар билен гатнашык җуда совук, гылдан говшак, яс-пата билен баглы болаймаса, той-томгы үчин ёлада чыкыланок. Йөне дүшүнсе, Җемалың какасы башга бир ягдая шүкүр этмели, ери, әҗеси «бал көлүне батып отуран халыма гелип бейле гүне дүшдүм, ил дениңде эклемеҗек, сакламаҗак болсаң букҗамы даңян» дийип дызтдырып дуранлыгында нәтҗек. Эҗеси артыкмач говы адам, әхли дерди гара ер ялы дилсиз-агызсыз эҗиз герденинде чекип йөр.

Мәммет Гара, ил арасында гараягыз, түйлек болансоң оңа Мәммет нурсянам дийәйәлер, ишден-азапдан сырт гачырян киши дәл. Ол шатыр-шаллак болуп, колхозың хайсы иши болса шол эңип йөр. Сув тут дийселер сув тутяр, харманда ишле дийселер харманда ишлейәр, нәме эт дийселер «а-айы» ёк. Зәхмет чексең эшрет гөрмели болса, Мәммет Гара яг ийип, яланач ятыбермели. Йөне чөкен хоҗалыкда сатаның сованыңа етмез экен, иң эрбет ерем колхозың батанлыгыны онуң кешигини чекип йөрен гарамаяк билйәр. Эйләк-бейләк гидиленде «мен пылан колхоздан» дийсең, «түвелеме, сизиң гүзераныңыз говы болмалы, планы дабырап илден өң долярсыңыз, башлыгыңыз үлкеде ады белли киши, депутат» дийип, сең җаныңы якып йөрен затларыңы махабатландырып уграярлар. Хава-да, колхоз дашындан гөзи гапса-да, онуң ичинден чүйрәп, пиде боландыгы диңе Мәммет Гара ялы эҗир чекйәнлере аян. Инди пагта планының нәхили долуняндыгам әлеме әшгәр болды, «халкың халаны» депутатың кимлигем мәлим эдилди. Өңлер башлык «мениң адымы биабрай эдйәң» дийип, обадан гөчмәге-де ругсат эденокды, хәзир бирнеме говшаклык аралашды. Мәммет Гараның обадан гыссаглы гөчмегиниң себәбем шу болмалы, айдарлар гоярлар, ене өңкиөңкүлик болар, гөрүп дурсуң-а, үйтгедип гурянлар ене шол өңки адамлар, үйтгедип гурҗакларам ене шол өңки дүзгүн болар-да. Зынҗыр говшан вагты сыпан ягшы. Совхоздан алнан җайыңам хырыдары көп, сәхел сәгинсең, бири гошуны дашаҗак, онсоң җайданам дынарсың, берен пулуңам көйүп гидер. Үйтгедип

гуралайшыны дийсене, «инди дүзгүн беркеди» диййп, жай үчин параны ики эссе артык алярлар. Әй, ёк-ла, болмаз-ла би...

Мәммет Гараның совхоза гөчүп гелмегиниң өз себәби бар. Колхозда хемме гуран, гатнашык адата, эндиге өврүлипдир, сәхел гобсунсаң, газанжак болуп чарп уруберсең гең гөрйәрлер, бири «небсиниң гулы» диййәр, бири «ажыган өлмез, алңасан өлер» диййәр, гараз, шунуң эдйәни догры диййән тапылмаз. Обада аркайын яшажак болсаң, ята сув ялы юваш болмалы, гөзе илмезлиге чалышмалы. Совхоз бейле дәл. Бир махаллар дүрли юртларың мен диен кишилериниң Американы өзлешдириши ялы, совхоза-да гужур-гайратына бәс гелибилмейән, өңки отуран еринде оңушмадык, гысылан-говрулан, гараз, бир ягдайдан багры бертикли гелйәр. Бу тайда бир-бирек билен обадакы ялы гатнашык, ыснышык ёк, эден задыңа гең галып аңалып дуржагам тапылмаз, бир бела бүдүрәп, башагай боляң-да, дашыңы галлап отуржагам. «Башараның башына» дийлени. Мәммет Гара хут шейле ягдай герек. Оглы етишди, оны өермели, өйли-ишикли этмели, гызы етишип гелйәр, кем иймели дәл, геймели дәл, өзи кыркдан гечди, велсепитден башга зада улагым дийип, аягыны атып гөренок, нәдерсиң, Маманы идекләп, хер йыл курорт дийип гидиберсе, ики йылдан соң ол йылдыза тойнак салыберсе... Ирдегичде бир төвекгеллик этжек болсаң, инди вагт болды, сыртыңы ере урансоң, билиңден кувват гиденсоң, йөне лагар дүшен инер ялы багырар отурарсың, хәзирем-ә шондан энайы дәл.

Мәммет Гара гөчүп гелмезинден өңинчә бригадир биленем геплешди. Шаллы голак дийилйән эдерини билмән төверегине гаранжаклап дуржак киши дәл экен, ер билен ер ялы, зер билен зер ялы, онуң биленем дил тапса болжак. Гөзүңе сөвейин меле топрак, гыссаныл акян буланык сув элинде болса, гүнүни доландырып билмесе, Мәммет пүрсянам көр болсун. Шаллы голак: «Потрат дийсең потрат дий, гараз, нәме дийсең дий, кәрендечи болжак болсаң шол бол, ай-хов, үч адама 10 гектар ер бөлүп берейин, тамдыр чөреги ялы меле-мыссык топрак, сув алкымыңда, азар бержек ёк, исләниңи эт — дийди.— Бизем ядыңдан чыкарма — дийди. — Өңки-өңкүлик болмансоң обаны — колхозы ташлап гайтдык, ёгсам алтмыш бәшинжи

йылда голумы көрек машын чейнәндеә бәри бригадир, гүнүмизден надыл дәлдик. Инди замана үйтгеди, инди өзүң ялы ынанышян адам билен эл басышмасаң, кишә ынанар ялы болмады, еген».

Бригадире «еген» болан Мәммет Гара обадакы ятагындан бошады-да газыгыны ине, совхоз посёлогының илер четиндәки җайда какды. Мәммет Гараң сабыр кәсеси пүре-пүр болан экен, инди онуң сув дийип сәгинип дурҗак гүманы ёк, гөзи ёк ялы уря гидиберйә нире чем гелсе, бары-ёгы он гектар болса бармагы билен дөрүп чыкмаярмы оны, гошавҗы билен сува якмаярмы экинлери! Җемалам иши инди гөрмели дәл, герек болса Мамана-да бол диймели болар, ачык хова җанына ярамлы тәсир эдер, хә диймән Керимем гелер, трактор ишлериниң әхлисини оң үстүне йүкләймели. Өйленмелидиги ядына дүшсе, оны ишле дийип хүрсеклемели болмаз, ёргалар йөрер...

Гөчүп гайтҗак боланларында-да, тәзе юрда геленлеринден соңам Җемалы биынҗалык эдйән бир дуйгы хич айрылып гитмеди. Ынха, Керим гуллугы гутарып ызына гайдып гелйәр вели, өңки юрт ерлери гаралып ятыр, хич ким ёк, гөчүп гайданларың ковалап-ковалап хич тутуп билмедик итлери Гарагөз чыңсап онуң өңүнден чыкяр. Ол доганына тәзе юрдуң салгыны берип хат язанда-да, гөчүшлери, тәзе юрт барада элтик-телтигини гойман хабар беренде-де бу дуйгудан хич халас болуп билмеди, ол гиден адам хөкман гиден ерине доланып гелмели, хернәче айдылса-да ол тәзе юрды тапып билмеҗек ялы болуп дурды.

Җемалларың гөчүп гелен җайы сырдамбитин экен, дөрт отаглы, өңи эйванлы җай, хол бейлерәкде одук-будук салар ялы, мал саклар ялы хем бейлеки хаҗатлар учин зерур җайлар салныпдыр. Бу җайда өңки отуран машгала оны хар сакланам болса, занны мазалы болансоң, абырсыз беҗермели ери ёк диен ялы. Гошлары орта үйшүрип, какасы диварларыны сыпаң-сермең этди вели, гүл ялы җай болды, зейиң ысы чыкып дуран обадакы өңки җайлары билен дагы деңәр ялы болмады. Йөне шол җайларынам обада меллек эдинмек хыллалла болансоң, какасы пыланча мүңе сатып гайдан болмалы. Җемал тәзе юрт тутанлардан хич кимиң хабар-хатыр тутмаянлыгының себәбини өзлериниң бу тая гиже гөчүп гелендиклеринден дийип чаклады. Егсам, «көмек герекми, чай-суву-

ныз бармы» дийлип, гапыдан гаралайҗак ялы, йөне хэли-хэзирэ эгер-эгер олара гелдиңми диен болмады. Эртеси, биригүнем «юрдуңыз гутлы болсун, дүшүмли-тойлы болсун» дийип дураны Җемал гөрмеди. Шаллы голак бир гелип гады-гады эдип гитди. Төверекдэки җайларда яшаянам, Җемал билен деӊ-душамкэн экен, йөне шу пурсат олар билен өвренишмек, ысынышмак асла баша бармаҗак ягдай ялы дуюлды.

Инди өңкүлер ялы дэл. Пагта йыгымы башланан бадына мекдебиң эхли окувчыларыны мейдана сүреноклар. Гутардыш клас болансоң, онунҗыларам сапакларыны довам эдйэрлер. Җемалларың обасындакы мекдепде үч саны онунҗы клас барды, бу мекдепде болса бир клас бар, онуңам окувчыларының саны отуза етенок. Бу аламатларың хеммеси энтек совхозың тэзе чатынҗа ялыдыгындан болмагам эхтимал.

Класда Җемалы хешерленишип, бир хили совук гең галмак билен гаршыладылар. Булар ялы ягдайда обадакы ялы топулшып дем салымда доган болян гызлар бу ерде ёк экен. Эгер шу ягдайда Җемал обадакы класына дүшенлигинде, дашына хүмер болан гызлар онуң тикйэн тикини, гуллукдакы агасы, өйи-ичерси, дүйн-өңнүн телевизорда гөркезилен хайсыдыр бир гелпешиги сорашып, ятлашып алшып гидердилер. Бу тайда вели, баш атышдылар-да гояйдылар. Онуң тэзе көйнегининң якасындакы, энтек хич кимде ёк нагышам гызларың үнсүни бүдредип билмеди. Йөне иң ыздакы партада отурян Җемал өң хатарларда кесерэк отурып чакгың чүйи ялҗак назарларыны өзүне сүнчйэн огланларың бардыгыны сызды. Бирнэче гүнүң ичинде Җемал гызылымтыл өвүсйэн сачы хоразың кекеҗи ялы эдилип даралан, инчесагт, гөзлери яныл дуран, овадан огланың дашына бейлекилериң топланяндыгыны аңды. Онуң ады я Хоммат я-да Мухаммет болмалы, йөне хемме киши оңа Хома дийип йүзленйэр, ол ёк вагты «Хомейни ёкмы» диййэнлери хем бар. Гызлар болса Дила атлы нашыҗа, гаты кашаң гейинйэн, гыммат баха шай-сеп дакынян гызың төверегине эгеле болярлар. О гыз совхозың директорынынңмы я-да башга бир улы ёлбашчысынынңмы гызы экен. Онуңам хакыкы адыны тутян ёк, ёгсам Дилбер дийэйселер хас говы болҗак ялы. Өз араларында Җе-

малың адыны нәхили тутаркалар, ат дакмак өзүн билен ылалашылып эдилйән зада дәл ялы.

Җемалың өз хәсиетем алчак, башга билен еңил ыснышян хаятсыз болманы үчин, класдашлары билен бада гатышып-гарышып гидибермеди. Бу пурсат нәче узак довам этсе, соң гамыш көпри гурмагың кын болҗаклыгыны Җемал аңса-да, Диланың янына бармагы өзүне кичилик билди. Окува геленинде партасына гечип отурды, аракесмеде өйден әкелен китабына гүймеңди, сапаклардан соңам гөни түнегине тарап тутдурды. Бары-ёгы бир йыл чыдамалыдыгы бир говы зат, шейдип үч-дөрт йыл окамалы болсаң нәтҗек?!

Бу парахат гүнүниң узак довам этмеҗеклигини Җемал сызман дуранокды, хайсыдыр бир ягдайың йүзе чыкҗаклыгыны ол аңяр. Ине, онуң илкинҗи чакылыгы гелип говушды. Җемал дөрт эпленен кагызың нәдип өз өңүнден чыканына асыл дүшүнип билмеди. Ол я окув башланманка партаның ичинде гойлан болмалы я-да бир эмел билен китаба гысдырылыпдыр. Гараз, нәме-де болса, Җемал дөрт эпленен кагызың йүзүндәки «Гарайыва!!!» дийлип, ручка дөрт-бәш гезек йөредилип язылан сөзе гөзи дүшен бадына йүреги җиглэп гитди, бир ярамазлыгы сызан сүңңи говшады. Ол эдил хәзир өз херекетлерини, дүшен ягдайында өзүни алып баршыны класың ики-үч ериндеҗ сиңңин сынлаяндыкларыны дуйяр. Шонуң үчинем онуң илки хыялы хич затдан гыпынч этмән, хаты бөлек-бөлек эдип ташламакды, бу пурсат душдан гечди, соң гизлемән, хаты ачып окап гөрмеги макул билди, ичинде гөвне якмаҗак мыртар зат язылан болса, хаты ач-ачан йыртып зыңмалы, йөне Җемал бу ислегинем берҗай эдип билмеди. Гайта өзүнден бихабар хаты эпленги овадан эляглыгының гатына салып, оны гысымында хас берк гысды. Ялңышяндыгыны дуйса-да, алач эдип билмеди, өз ыныңдан басга дүшүп отурышына сапак гечип дуран мугаллым ондан гүнделигини я-да депдерини дәл-де, эляглыгыны талап эдәйҗек ялы дуюлды. Барха алҗырап, дүнйәни дуйман, гулагы шаңлап дуран болды.

Җемал окувдан өе доланып геленсоң, нахар-чайынам өңүне алман, ички отагларың бирине гечип, хатың гатыны ачды. Эеси хаты башардыгыча сүннәләп язан болмалы. Җемал окап чыкянча хатың ашагындакы язга серетмеҗек болды, болмады. Хатың аша-

гында «Миша» дийлип язылыпдыр, дүйнки гүнүң сенеси гойлупдыр. «Хэй, ерчекене-ей» дийип, Җемал ичинден чыны билен кэйинди. Ери, сениң Мишаң кимдигини билип отуран адам бармы дийсене, энтек адыны, фамилияны язанда танаҗагым белли дэл. Ери, таналанда таналманында сен мениң нэмэме деркар, ким болсаң, шол бол, оварра гит, сүвүмсиз дейюс, хепде гечмэкэ хат язян болсаң, гүн гечмэнкэ-де унударсың-да.

Өзүни хернэче бипарх, асуда алып барҗагам болса, Җемал хаты элине аланда дүшнүксиз, гапма-гаршылыклы дуйгулары башдан гечирди. Ол илки билен-э хат язылмагыны класда өзүниң барлыгының ыкрар эдилмеги ялы дуйды, соңра бейле ховул-хара язылан хаты өзүни масгараламак, кемситмек үчин эдилен оюн дийип чаклады, шол бир махалың өзүнде-де бу хаты язаның кимлигини аныкламак ислегиниң калбында барха артяндыгыны сызды.

Җемала өңем бир гезек хат языпдылар. Хэзирки дөвүрде огланлар, гызлар мекдепде я-да тойда-томгуда геплешэййэрлер, хат-петек бершип йөрен ёк. Җемал вели, ынха, илкинҗи гезек хат аляр, мунуң өзи онун өз хэсиети билен багланышыклы болса герек, оңа аркайын батырныберйэн ёк, огланларың дилине бадак атып, элини саклаян бент Җемалың оваданлыгы, гыңыррак гөрүнйэн кешби, келчик дэллиги я-да башга бир ягдай болмалы. Гызың өңки алан хаты гаты дүшнүклиди, шейлебир дүшнүклиди вели, Җемал оңа самсыклыгың аламаты хөкмүнде гарап, йыртып, ере дөкүн эдип гойберди. «Җемал! Бу хаты биргатдашың Ковус язяр. Мен сени мекдепде окаяркамам сөййэрдим. Индем сөййэн. Окувы гутараңсоң, той туталы. Өңдебарыҗы механизатор Ковус». «Өңдебарыҗы механизаторың», белки, чын йүрекден язан сөзлери шол гезек гызың йүрегине етмеди.

Җемал хаты окап башлады.

«Җемал! Сен бизиң класымыза гелен гүнүңден башлап, эхли зат бүтинлей өзгерди. Сен билйэн дэлсиң, огланларың гейниши, сачына тимар берши үйтгеди. Гызларам эллериндэки байдакларыны гидерен ялы болдулар. Себэби сен инди класымыздакы иң овадан гыз. Хич ким энтек сен ялы овадан гызы гөрен дэлдир. Шонуң үчин гызлар гөриплик эдйэрлер, огланлар болса сениң үчин хер хили болмага тайын.

Йөне сени менден артык, менден зыяда сөйүп билжек оглан ёкдур. Мен сени гөрен бадыма ашык болдум. Шондан бәри бир минудам сени унудып билемок, мыдама гөзүмиң өңүнде, ятсам дүйшүме гирйәң. Сени барыбир өз гүнүңе гоймазлар. Мен сени горап, өз сөйгим үчин өлүме-де тайын. Сениң мени халамазлыгыңам мүмкин. Йөне өмрүм өтйәнчә сени сөйжекдигими билип гой. Эгер җогап язҗак болсаң, шулар ялы хатың йүзүне «Миша!» дий-де, партаңда гояй. Болмаса-да эртир сапаклардан соң бираз эглен, өзүм яныңа барарын.

Сени түйс йүрекден сөййән — Миша».

Җемалың ядында хатдакы харп ялңышлыкларындан башга сувытлы маны галмады. Хатың тәсиринден соң бегенҗегинем билмеди, гынанҗагынам, асыл онуң өзүне нәхили тәсир эдйәнлигини аныклап билмеди. Хаты йыртып, барха овнадып отурышына Җемал Мишаның кимлигини билмәге чалышды, өзүне тиңкесини дикйән огланлары бирлай аңында айлады, ады «м» харпы билен башланян огланың барлыгыны яда салҗак болды. Чолпусына илен зат болмады. Бирден онуң ядына эдил өң янындакы партада мыдама юмагың үстүнде ялы бийнҗалык отурян, бахана болса ызына серетмәге чалышян ширкы сары, бурнуның човуны пешехорда алан оглан ядына дүшди. Онуң ады Ишанды өйдйән, я шонуң адының өңүне «м» харпыны гоюп Миша ясайдыларрмыка. Оварра боле-ей, сыпаты гуран...

Җемал хатам язмады, эртеси сапак гутаранда-да басга дүшүп, илиң өңүнден класдан чыкып гайтды. Йөне нәче сынласа-да, өңүнде отуран Ишандан хич хили өзгеришлик тапып билмеди, шол өңки болшы, кәте бир йүзүни сермеләп гидйән йылдам назар хемем шол өңки оңайсыз отурышы. Гыз бу күмсүклиги басымрак унутмага чалышды, какасы гахары гаты гелип кәйиненде «илиң гыз машгаласам билимли затлы, шоларам газанҗы бизден гала эдйәрлер» диенсоң, «мединститут болмаса-да онуң училищесинә өз гүйҗүм билен гирерин» дийип тайярланян Җемал окувына гүмра болды.

Бу ерде окува гатнап уграның икинҗи хепдесиниң ахыркы гүни гошларыны йыгнап, өйүне гайтҗак боланында Җемал класдакы гызларың бирден сумат боландыгына, огланларыңам көпүсиниң бада сыпба

сыпырылып гиденлигине хайран галды. Класда үч-дөрт саны оглан галанда, гапы япылды-да оны аңыр-сындан итип сакладылар. Огланлар дызан болсалар-да гапыны ачмак үчин оларың ыхлас этмейәндиклери гөрнүп дурды.

Җемал, болян затлара кән питива этмән, гапыда үймер болуп дуран огланларың бәрсине барып сакланды. Кикирдешип, хүрсеклешип дуран огланлар хамана алачсыз киши болан болшуп херекетлерини тогтатдылар, бири гапа аркасыны диреди, бейлекиси парта япланды. Огланларың экабыррагы гызың янына гелди-де, шелайын йылгыран болды. Йүзе чыкан бу ягдая дүшүнмән дуран Җемал голайына гелен огланың толгуняндыгыны, алҗыраяндыгыны сызды. Онуң гызарып, аксовулт өвүсйән йүзлериндәки менеклер хас гөзилгинч, гуран агзына елмешен дили диен этмеҗек болды, хич ерде җай тапмаян эллерини бир җүбсине сокды, бир аркасына гечирди.

— *А гыз, сениң адың ким?*

— Гараева диййәлер-ә...— Җемал калбына ховсала аралашансоң, жогабың нәхили чыканынам аңшырмады.

— Ёк, өз адың диййән-лай.

— «Җемал Гараева» диййип, хер гүн окаялара журналдан.

— Ёк-лэй, валла, бир оңат адыңы айтсана.

— Меңә шондан башга адым ёк — диййип, Җемал гапа тарап мейил этди.

— Бай-бай-ов — диййип, додагыны чөммелдип, башыны яйкан оглан гызың дөшүнден итди. Огланың эли галташанда алланичикси болан гыз тисгинип ыза тесди. Бейлеки огланам голай гелди, онуң өзүни алып баршы аркайынрак, сеси эндирәп чыканок.

— Эҗең тутян адыны айтсана, эҗең...

— Эҗемем Җемал диййәрдә — диййип, инине ховсала йөрән гыз дүвүнип айтды.

— Онда эҗең сени говы гөрйән дәлдир.

— Сөйүлйәниң ады сүйҗүдилип тутуляр-а.

Гыз нәме дийҗегини билмеди.

— Биз саңа хәзир ат дакҗак.

— Э-эй, оңа ат дакар ялы дәл, ол яман говж-а — диййип, гапа сыртыны дирәп дуран йигдекче җыкырдады.

— Жемал, Жемал... Башкы харпыны айырсак Эмал, Эмал боляр.

— Ай, «э» харпынам айрып гойбер, мал болсун...

— Эжен мал ерчекен, уяң мал...— дийип, бирден гахарлы гелен Жемал элиндәки портфели янында дуран оглана салгады. Совулансоң хич киме дегмедик портфель бадына гызың элинден сыпып гитди. Шол пурсат огланларың бири онуң ики чигнинден тутуп, дивара елмешдирип гойды. Хамсыгып, гөзүнден яш дөкүлип угран гыз бутнабам билмеди. Дашына хүмер болан үч огланың бири:

— Акыллыжа бол гыз, болмаса...— дийип, гызың гөвсүниң янында пенжесини гезмелетди. Жемал алачсызлыкдан өз халына намыс эдип аглап уграды.

— Адының ызкы харпыны айрайсаңыз-ла — дийип, гапыгаравул дүнйә мөчберинде бир чылшырымлы меселәни чөзен шекилли айтды.

— Жема боляр-ей — дийип, хайбат атан оглан шадыян сесленди.

— Болжагай шол.

Гаршылык гөркезмәнсоң, гыздан элини айран оглан муны тассыклансоң, хеммеси хошал болуп гүлүшдилер.

— Адың гутлы болсун, Жема, инди сен бизиң диенимизден чыкмалы дәл.

Жемалың бу йигдекчәниң йүзүне түйкүреси, гүлүмсирейән йүзүни пишик дырчанаклан ялы перс-ала эдеси гелди. Башармады, йөне хамсыкды дурды. Шол махал класың пенжиресинден эшидилен такырды хеммелериң үнсүни чекди. О тайда бала үйшен синек ялы он-он бәш чага бир-бирини басгылап, мүндер болуп отагың ичинде болян томаша эседйәрдилер. Гапыгаравул «хә, сизиң бир» дийип, класдан атылып чыкды, бейлекилерем сүрренеклешип онун ызына дүшдүлер.

Жемалың хыялы класдан чыкан дессине өйлерине ылгамакды, какасына айдып яңкы дейюсларың еке-еке теммисини бердирмек, бедасылларың жезасыны чекенини гөрмекди. Йөне хайсыдыр бир гүйч онуң аягыны душаклады, ысгынсыз гөвресини партада отурдып, аглап ичини совадянча саклады. Портфелини алып өе угранда Жемал аз-кем көшешипди, өйлерине етенде ол «айтсам говы бормука я-да айтмасам» дийип икигөвүнди. Ене аз салым геченден соң, ол бу

мыртар ваканы хич киме дуйдурмазлыкдан говы чыкалга ёк дийип хасап этди. Өзүниң энтек танамаян «Мишасына» кэйинди, «өлүме тайяр болсаң, гелмели экениңдэ ерчекен». Хат язаның өзи янкы огланларың арасында бар болаймасын дийибем гыз гуман этди. Хоманың өзи ёкды, йөне бу болян ишлериң ондан бирүгсат эдилмейэндиги барада-да ойланды.

Шол вакадан соң эсли вагтлап Җемала азар берен болмады, гайта бу эрбетлиги хут онуң өзи эден ялы, ондан чекерэк гезилйэне меңзеш ягдай дөреди. Диңе Җемал кэхамал бир Хоманың өзүне гезелен нэмэхрем назарына чолашды, Миша болса гуя гачан ялы болды, асыл бейле атлы-лакамлы огланың класда ёк болмагам мүмкин, Ишана болса, йөне «Ишан ага» дийэййэлер өйдйэрин.

Мэммет Гара Шаллы голак билен бада алшып гитди, асыл хакыкы дайы егенлик гатнашыкларынданам гечирдилер. Мэммет пүрсян бригадириң ёк голуна өврүлди, өз хоҗалыгында этмейэн ишини «дайысының» өйүнде этди, гиҗелерине олардан аягы йыгнанмады. Бу өзгеришликлер онуң хэсиетине-де ыкҗам тэсирини етирди, инди ягҗак булут ялы чытылып, гамашып йөрен пүрсяны гөрҗек гуманың ёк, гызыны голтугына гөтерип, аялыны ялап ялпылдадайҗак боляр. Бу өзгеришликлериң нэ себэпли йүзе чыкянлыгыны Җемалам, эҗесем аңман дуранокдылар. Үчлүк я-да бэшлик пулуң бир петдесини Керимиң окувчыка уланан, шыргагы чыкып, матадан тикилен ялы болан сары портфелине кэте бир оклаян Мэммет хич кимиң эңүнде хасабат берҗек болуп дуранок, оны өзүнден сорап билҗегем ёк. Обада боланлыгында бир киши башга бири билен бейле чалт ыснышып, ысгашып гидиберсе, агыз долдурылып гүррүң эдилерди, онуң нэме үчин бейле болянлыгы шол гүн болмаса-да эртеси элеме эшгэр боларды. Иң эсасы ерем кимси гең галып, кимси гыңанан болуп өз өйүнде өз гүррүңини эдердилер. Бу тайда бейле дэл, гүррүң этселерем, айдан затлары гетирип үстүңе дөкүбэ дураноклар. Йөне эҗесиниң «Ай, бир задың үстүнден барар-ла би» дийип, кэдайым гайталаян сөзлеринден Җемалам бир затлар сызҗак боляр. Ёгсам Маманың айдыш эхеңинден Мэммедиң онат задың үстүнден барҗаклыгы я ярамаз зада бүдреҗеклиги беллем дэл.

Мэммет Гара бу ерде гош яздырандан соң вагты-

ны бихуда гечирмеди. Икя йүз гектара говача экйән бригаданың экин мейданларының яйравы улы, ол пелме-пел айланып гелҗек йылам хасылы бол эчилҗек атызлары агтарды. Занды тарп ер болансоң хемме мейданларда-да битгинли, хасыллы говачалар өсүп отыр. Йөне бир чети йыкык-юмрук көне галалы улы депәниң голтугындакы йигрими гектар төвереги атыз Мәммедиң дайхан гөзүне ыссы гөрүнди, ине, шу тайыны җылавлап ызыңа дүшүрип билсең, озалэбет хор болмарсың. Тарп ериңем топрагы мес бөлеги болансоң, говачаларың дагы балдагы гып-гызыл, сүңни бердашлы, голы яйравлы. Онсоң ер аррыклаберенде дагам дөкүн, дийип хеләк болмалы дәл, хана, депедеи керт-де алыбер, нәдерсиң йөне экинини эл билен гөтерилен ялы эдиберсе. Гадымы ядыгәрлик диен ялы бир бидережик язгам-а бар ялы бир бөврүнде. Ол оваррама-ла, гопар-да зыңып гойбер, хасап соран болар өйдемок. Догры, бу айтымың Мәммеде бөлүнип берилҗек пайдан яйравы гиңирәк, йөне «дайысыны» ырмак кын болар өйдүп Мәммедиң иңкиси ёк.

Шаллы голакда Мәммет Гара өзүниң болмалы, йөне болуп билмейән шахсыны гөрди. Ил арасында бу писинт кишилере чемечи дийилйәнем болса, акыллы, эденли болмасаң о дийилйән болуп болмаяр. Пагта билен багланышыклы тутха-баслык башлананда ады көп агзалан колхозда бригадир болуп ишлән Шаллы голагыңам ады әхли списокда гечйәрди. Йөне, хана, сыпып галды, учдантутма басаймалы болнанда бригадир, колхозчы диен ялы ушак-дүшек огрышәриклериниң гүнәси гечилмели эдилипдир, олар межбур эдиленлер экени. Хә-хә... Ханы бәхбиди болмаса Шаллы голагы межбур этҗек болуп бир гөр.

Бригадир бу тайда-да, хәзирем бег ялы яшаяр, ики оглы ёкары окув җайында окап йөр, окувың нәчә дүшенлигини голак отурса-турса дилине чолаяр, орта мекдепде окаян бейлеки үч чагасам яг ийип, йүпек геййәр, бири учгурыны оңармаян халына «Ява» мүнүп йөр, ишикде болса голагың сүрүп билмейән, тәзеҗе «Жигулиси» җылавыны гаңтарып дур. Аялы дагы эллиден ашан вели, отлуклы назары билен бар задыны барлап чыкяр. Месликден шу. Шаллы голак гапандан аман сыпдым дийип, тоба эдип түкге дүшүп ятанок. «Шонуң ялы улы ховпдан сыпдым, буҗагазлар дагы нәме» дийип, ол егениниң янында әвүнйәр.

Машгаласынын ерден йөрәни хак аляр, оглунын окува гиренине бир йыл болды, хакы йөрәп дур, инди оларын үстүне Мәммедин аялы билен гызам гошулды. Пурсян бу затларын нәдип эдилйәндигине дүшүненок, дүшүнҗегем боланок, дайысы «бор дий, галаны мениң билен» диййәр, онсон Мәммет Гара шондан башга сөзи дилине-де аланок. Эдил хәзир-ә зелелем гөренок.

Кәте-кәте Шаллы голак билен Мәммет Гараның келле чакышдырып мелеёрга атланайдыкларам боляр. Бо-ов шонда дагы гелҗек бәш-он йылын ичи телк-талкы эдилйәр, голагын кәте бир яңзытмаларында дайы-егенлигиң гарындашлыгын башга бир гөрнүшине гечәймеклигининем мүмкинлиги белердилйәр. Әй, гараз, Мәммет Гара обада гечирен бихуда дурмушыны нәлетләп аңырсына чыкып биленок-да!

Какасы «дайзаңыза көмек эдиң» диййип, кәте бир гайталарды, эҗеси бир-ики гезек голаклара гидибем гелди, йүң саянсон өңем яравсыз гөргүли «күхе-күхе» эдип узаклы гиже ятып билмеди. Инди бу гүн голаклара эҗеси билен Җемалам баряр. Кече басыланда обада-да гоңшы-голамлар үйшүп көмек эдйәлер, йөне Җемал бригадирлере барярка-да, барандан соңам өзүни көмекчи дәл-де, талабан ялы дуйды, эден иши элинден гачып баряна огшады. Айратынам оны алжырадан зат голагын аялы Дүнйәгөзелин гызы өзүнин дурмуша чыкҗак йигидини сынлаян ялы йити-йити назарламагы болды. Орта мекдеби ики йыл мундан өң тамамлан гызлары Күмүшин иш билен сери болман, чигит чигитләп отурмагы Җемалы хасам гең галдырды. Дүнйәгөзелде адына мувапык сыпатын барлыгыны инкәр эдип болҗак дәл, салланан алкымы, агыр этлиги гөркүне-дуркуна зепер етирйәнем болса, ол җувансыпат, херекети чаласын, гөзлери оюнчы. Йөне Күмүш не какасына, не эҗесине чалым эдйәр, өкүз ялы дүңеленип йөрен гызын дыммалыгы бир говы зат, геплесе мунча-да болмаҗак ялы болуп дур.

Йүң тайяр болансон, гамшын үстүнде кечәни деррев гүлледилер, сув сепип гамшы доладылар-да, чекер ялы йүп дакдылар. Кече чекмек эркек кишиң иши, йөне Дүнйәгөзелин гык-багына гараман, секизинҗи класда окаян Арслан «Явасына» атланды-да зут гитди. Нәме үчиндир Дүнйәгөзел күме ялы гызы-

на йүпүн ужундан тут диймеди, я хәсиетине белет болмалы, я башга себәбе гөрә. Гараз, йүпүң бир ужуны чалшып Дүнйәгөзел билен Маман тутды, бейлеки тарапы Җемала етди. Гүнортана ченли тогаланан гамыш ахыры болды эдилип тогтадылды, соң чай-нахар эдинилип, кече басып уградылар. Дөрт болуп басанда кече деррев сүңңүни гаталтҗак, үч болсаң билегини айламалы мейдан улы боляр, өндүрижилик аз. Яравсызрак болансоң ягдайыны бейлекилер билмез ялы галгап эгилип галян эҗесине Җемалың небси агырды. Йөне Дүнйәгөзелиң өзлери билен дең депренишйәнлиги онуң гөвнүне теселли берди, себәби ол талабаны билен дең җебир чекишйән бай кейванысыны гөз өңүне гетирип билҗек дәлди. Йөне шонда-да бу өйүң бикесиниң гепинде-гүррүңинде энели-гыза ховсалалы гараяндыгыны сызмак кын дәл, бир серетсеңем булара гөзи гидйәне меңзейәр, «биз бедибагта сеңки ялы әрем несип этмеди» дийип, зейренибем дуран ялы.

Гүн батанда басылып биширилен кечәни тагта секиниң үстүне язып болдум этдилер. Җижҗик болан билеклерине небси агырса-да, бу гапа ене бир гүн гелмели болмаҗагына Җемал бегенди. Дүнйәгөзелиң «нахар ийип гидиң» дийип өзеленип мүрәхет этмегине гараман, энели-гыз өйлерине доландылар. Җемалы гең галдыран ене бир ягдай, пагта йыгымының хай-хайлы дөврүдигине гарамаздан, оларың гурул-чурулына тешвиш берен болмады. Обада бейдип болмаяр, ишлемесеңем дашда-ичде гөзе-диле чолашмаҗак болмалы. Ятылҗак вагты өе доланан Мәммет Гара кече эденлериң өвгүсини етирди, догрусы, Дүнйәгөзелиң айданларыны гайталады, бу диййәнлериниң хут шонуң сөзлеридигини бирнәче гезек ныгтады. Айратынам Җемал өвлүпдир, асыл Дүнйәгөзелиң ики сөзүниң бири «шулар ялы хызматлы, хошгылав, овадан мая гелин бизе несип этсин-дә» болупдыр. Бу сөзлери гайталамага илки билен какасының өзи утанмалы, эҗап этмели ялы, эгер-эгер. Билеклериндәки ыза йүреге-де орнап уграды.

Керимиң гошун гуллугындан доланып гелмели вагты якынлады, байрамчылык геченден соң ол гайдып гелер. Җемал обадан гөчүп гайданлары бәри өз доганы барада йыгы-йыгыдан ойланяр, өң бейле дәлди, хәзир болса ол оңа айратын голайлык, мәхир дуйяр,

өясуз өзүнін êкесарейэндагына сызяр. Ол доланып гелсе, хемме зат гүлала-гүллүк болайжак ялы. Белки, онсоң какасы бейдип гиже-гүндиз харс уруп йөрмез, эжеси кувватланып, этине-ганына гелер, той-томгың аладасы билен сынасындакы дерди-ызаны үчудар. Җемалың бейле овадан-гөрмегей доганынын барлыгыны гөрен келпезлер гуйрукларыны ямзына гысарлар, Кериме ашык болан гызлар оң йүрегине ёлы Җемалың үстүнден агтарарлар... Шейле ой-хыялларын сапагынын ужы Керимин дурмуш тоюна элтилйәр.

Дүрли ой-хыяллара гүмра болуп ымызганан Җемал гапынын какыланыны эшитди, йөне какасы гелендир өйдүп еринден гозганмады. Гоңшы отагда ятан, укусына сак эжеси барып гапыны ачды, олам Мәммет доланып гелендир өйден" болмага чемли. Оялы-укулы ятан Җемал даш гапыдакы хасыр-хусурың арасында нәтаныш биринин «Җемал ниреде» диен хассылылы сесини эшитди. Алланичикси болуп гапа тарап топулды, отагың гапысыны ачан бадына гараңкың ичинде өзи билен бойдаш болуп дуран чепиксирәк, йөне дамар-дамар чее пыяданың гужагына долды. Сувдан чыкан итиң ысы ялы гоңрумтык гойы ыс Җемалың бурнуна уруп бейнисини чайкаса, гарашылмадык ягдай онуң зәхресини ярып, рагбатыны элден алды. Нәмәнин-нәмедигини аныклап билмән «Вай» дийип ашак чөкди. Гүң ялы болуп отуран-да болса, Җемал бейлеки биринин «Болсан-ай» диен хайбатлы сесини аңшырды. Шо демде юмры гөвсүне япышан аран ялы пенҗәнин авысы гызы өзүне гетирди... Намысдан, гахар-газапдан яна дыңзап гелен гүйч гызы голтугындан гөтерди, херекетине айгыт берди. Ынсан гүйҗүнин чәгинден дашары кувват билен дөшүнден итиленин келлеси голчулдап голайдакы дивара дегди. Ол бейле херекете гарашмадык болмалы, онсоңам онун өз эдйән нежислигинден горкусы аз болмалы дәл, горам-говшак дур экени. Җемалын илки ядына дүшен зат эжеси болды, шонуң үчинем ол чыраны якмак үчин топулды, йөне гаранкын ичинден йүзкессир дондурдылар вели, онун гөзүнден от чыкып, ере язылып гитди...

Эжеси йүзүни өл полотенца билен сүпүрип отырка Җемал айналды, йүз-гөзүнин чыдамсыз ловлап дурмагына чыдаман инледи, не беланын гопандыгына акыл етирмән эжесинин өз янындадыгына бегенип,

ичи-ичине сыгмаң хамсыгып аглады, әжесем. Шейдип тутаклашып, эңрәп көп отурдылар, диңе аз-кем өзлерине гелип, непеслерини дүрсәнлериңден соң, төвереге гөз айланды.

Гелмишеклериң өй таламак, огурлык-жүмрүлик үчин гелмедиклери чын, мунуң хут шейледигине энели-гыз бада акыл етирдилер. Эгер өй ярмак максады билен гелен болсалар, гапы какылмазды, муны өйдәкилериң укудалыгыны, дәлдигини билмек үчин эдәенлеринде-де, өй бикеси гапыны ачандан соң урдурып өе гирмездилер, өкжәни гөтерердилер. Онсоңам «Жемал нирееде» диен совалың өзи көп зады айдың эдйәр я-да әхли зады дүшүнмез ялы булашдыряр. Гелен адамлар хут шу өйде, хут Жемал атлы гызың барлыгыны билип гелен болмалы, диймек, гапы максатлы какылып, совал белли бир ниете амал этмек үчин берлендир. Ери, ол ниетиң, ол пәлиң нәмедигини әжеси биленок диели, йөне дүйн сораланда-да бейле зады аңында айлап, долы гөз өңүне гетирип билмежек, соралса дүшүндирип билмежек Жемал үчин хәзир ол затларың әхлиси аян. Гөвсүне галташан пенжәниң ызасы хәли-хәзирем гиденок...

Болуп гечен ваканың дүйп манысына эсли салымдан соң дүшүнен энели-гызы инди хас бетер ховсала гуршады, горкуп галпылдап отурышларына гапыны хас мәкәмледилер, чыраны өчүрип, пенжиреден төвереге эсеван болдулар. Жайың үстүне агыр лабырыны атан түмлүк партлайжага чалым этди, гөзе гөрүнмейән ховп инди дашарда дәл-де, отагларың хер күнжүнде, гымылдасаң гапдалында ялы дуюлды. Маман гөчүлип гелненде әриниң гошанил ав түпеңини нирееде гояныны ятлажак болды, башармады, эгер ядына дүшәенде-де барып оны алмага гурбы чатжак дәл. Ол хәзир әхли затдан горкяр, ховпдан яңа гысылан диварларданам, иңләп дуран үмсүмликденем, гызына ирде-гичде бермели болжак совалынданам горкяр.

Шейдип даңы атырдылар. Жемал йыртылан көйнегини чалышды, башыны богуп ятан яглыгыны сермենип-серменип тапмады. Гүн мазалы догандан соң, гапының килтлерини яздырдылар, дашкы тутаважы эллемедилер, месе-мәлим билдирип дуран аяк ызларың үстүне легендир жам япылды. Йөне эдил хәзирки ягдайда нәме этмелидигине не Маман, не-де Жемал айгыт эдип билжекди. Или өрүзмелими, өйүне мых-

ман Мәммет Гараның гөзлегине чыкмалымы, совхозың ёлбашчыларыны, участок милициясыны хабардар этмелими, ким билйәр. Йөне оларың эден херекети агызларына гайнан учуга гуйрук яг чалмакдан аңры гечмеди. Гүн өйлә сананда түнегине доланан Мәммет Гара-да хич зат айдылмады.

Маман түвелей ялы болуп өз башларындан инен бу дүшнүксиз, өңи-соңы болмадык мыртарлыгын жебрини гызы билен өзи чекип оңайжакды. Горжалап йөренде-де уч тапдырмаз, гуры масгара боланың галар. Мәммедем бир ыңдармадыр, аңырсына гөз етирмән, аныгыны айыкламан морта бир зат эдер отурыберер. Еке өзүниң чолашдыраныны ил болуп чөзүп болмаз. Вах, Мамана галса өмүр гөчүп гайтжакмыды обадан, хей, шулар ялы шумлук о тайда ятсаң-турсаң оюңа гелжекми.

Эртеси гүн гушлук боланда өйлерине Дүнйәгөзелиң гелмеги энели-гызы геň галдырман дурмады. Бригадириң аялы инди икинжи гүн окувына гитмедик Жемалы отлуклы назары билен бойдан-баша чүммүкләп чыкды. Саглык-аманлыгы айдян сөзлериниң маңысына чигит ялы-да үнс бермән сорашды, биширен кечелериниң тагта ялы гатыдыгыны, гүллериниң ерине дүшенлигини, шейле улы болансоң гызы билен зордан гөтерйәнлигини яңлытмач айдян ялы санап гечди. Шейдип дабырап гидип отурышына, ол ахыры бармалы гүзерине етди өйдйәрин, гапдалында отуран Мамана голай эгилип, пышырдап, йөне гызам эшидер ялы эдип совал оклады:

— А гыз, обаң ичинде бир гүррүң бар-ла, Мәммет Гараң өйүне гирилипдир, гызы зорланыпдыр диййәлер, чынмы гыз?!.

Гөзи гараңкыран Маман Дүнйәгөзелиң элине япышып, дили тутулып, ыраң атды. Жемалыңам йүрек багы үзүлен ялы, дүнйәни унудып өз отагына урдурып гирди-де йүзин йыкылды. Диңе шондан соң Дүнйәгөзел өз эден ишине дүшүнип галды. Нәме этжегини, нәме дийжегини билмән алжырап эсли отурды, бирденем бегенйәнини-гынанянына әхеңинден билип болмажак сес билен сарнап уграды:

— Вай, ялан болаверсин, доган, ялан болаверсин-ей! Илде агзыбош яшыкесилен кән айдыберйә, гызың диенок, гелниң диенок. Эшитдим-де жигерим үзүлен ялы болдум, тоба, башыңыза бейле бела инен болса

йейдишип отурмаздыңыза, Мәммедем яңзыдарды. Вах, менем бир вас-вас бедибагт, зәхрам ярылды эшидип...

Маман хоссарыны тапан ялы Дүнйәгөзелиң болдумлы эгнине башыны гоюп, сожап-сожап аглады, айдып дийип билмежек затларыны ичинден гайталап аглады, көшешмеди. Эне гөзяшына энелик дуйгусы ойндымы я шейле гүне өзүниңем дүшмек мүмкинчилигини ятлапмы, гараз, Дүнйәгөзелем Маманың чогуп чыкан дуйгуларына гошулып гитди.

Ахыры көшешип өңлерине чай аланларында Дүнйәгөзел Җемалың отагының гапысына йыгы-йыгыдан назарыны гөнүкдирсе-де, о тайдан чыкан болмады.

— А гыз, оглуңыз хачан доланып гелйәр гуллукдан?

— Инди гелмели олам-а. Байрамчылык гечсе дагы гара берәймезмикә?

— Ханы тилгирам, хат дагы этмедими? Илиң чагас-а касманавыт гелйән ялы асыл.

— Вах, гурбуң чатса, ягдайың болса, гидип алып гелсеңем гелишжек-ле...

— Хава, шу өвган давасы дөрәли бәри гуллукдан саг-саламат гелсе, той тутуп, разы болмалы этди-дә! Индә, худаяң шүкүр, дынылдам о беладан вели, горкусы галяр-да йүрекде.

— Илиң гөзи мазалы горкдам-да.

— Демир гапыржаклар гелиберди вели, шол өңки уруш доланып гелен ялы болды. Өңлерә кә огланың гуллуга гидип гелени билненокдам.

— Уруш дийлен артыбың эҗирини инди гөрмежек ялыды миллет.

— Гелсе, оглуңызы өйрмелемә болар, гыз. Илиң гирйәнине гирип огул өержегем болсаң аңсат дәл. Бизә окап йөренлерине «гелни өзүңиз тапың, тоюны биз эдерис» дийдик.

— Вах, оңа етеси нәме бар.

— Сачагы бизе элтәй гыз, агыр салып дурмарыс — дийип, Дүнйәгөзел җакгылдап гүлди.

Бада серетсең, Дүнйәгөзелиң ызына дүшүп гелен хабары, Маман үчин бетер якымсыз болан ягдай ятдан чыкан ялыды. Йөне, гүррүң арасына бөвшенлик дүшенде, мыхман ене шол ахвалың голайына доланып гелди.

— Обаң ичи йыгындыдан йыгнанан артыпдан долы, не муң бир яшулусы бар, не аксакалы. «Пыланы бир зат диер» дийип утандырҗагың ёк.

Дүнйәгөзел ким хакда гүррүң эденде-де Маманың танап, оңа баха кесҗек гүманы ёк, шонуң үчин диңләп отурмакдан башга алач тапжак дәл.

— Мерет жадыларын өйи дагы хут түпбозанлаң түнеги, не оглундан дерек бар, не гелин-гызында. Улы оглы түрмеде отыр, кичисинем хачан дыксаң дыкаймалы. Арагам ичилйәр, тиръегем чекилйәр, картам шоларда ойналяр, чәресини гөрҗек болянам ёк, гыз, оларың. Мекдеп окувчылары дагам дандана чен-ли шол оррамсылаң өйүндемиш. Карта гойямышлар, гечен айды-да, кеселханада ишлейән орс гызыны зорлажак болуп эпишгәни дөвүп масгара болуп йөренлери...

Дүнйәгөзел дуйдансыз халда ене гайдан ерине доланып геленини аңып, дилини дишледи. Болса-да йүрегиндәкини дөкмән дуруп билмеди.

— Ёлбашчылаң өз догмаларам бар-да шол кез-заплаң ичинде, шонуң үчинем олар гысып гезйәлер. Бир беланың үстүнден барансоңлара билерлерем вели... Гең гөремзок гыз. «Оглум ёк диййип дәлә гүлме, гызым ёк диййип лола» диййипдирлер. Биздә огулам бар, гызам, тоба...

Дүнйәгөзел Маманларда нәдип хошлашып гитҗеклигини билмейән ялы узак отурды. Өз дерди-аладасы өзүне етик болансоң, Маман онуң өң, ери гелсе-гелмесе, Җемал ялы гызы гелин эдинмек арзувының барлыгыны ятлатмагыны бес эденлигини, йөне Мәммет Гараның адыны хер гүррүңинде бир ёл билен гошуп, айратын мәхре югруп дилине аляндыгыны аңшырмады.

Җемал, класына геленде, дашындан гөрәймәге өзүне гатнашыкда өзгерен ягдайы дуймады. Сапак гечйән мугаллымлар адатда болшы ялы, нәме үчин окува гелмәнлигиниң энигине-шәнигине етҗек болуп дурмадылар, не огланлардан, не-де гызлардан гелип, онуң халыны соран болды. Җемал ойланып гөрди вели, асыл нәдип онуң халыны соражаклыгыны билер ялы дәл. Нәме гелип «сени зорладылармы» дийҗекми. Ери, шейле диенлеринде оңа нәхили җогап берҗек. «Ёк» диенинде ынанҗак бармы? Я-да врачлардан хат алып эхли кишә гөркезип чыкҗакмы? Җемал өзүниң душен гүнүне, онуң өз ыкбалына ничик тәсир эдип билҗеклигине дине хәзир дүшүнип уграды.

Өң дерди-аладасы аз болансоң, Җемал өз клас-

дашлары билен гатнашыгынын угругып гидибермейэнлигине о диен жаныны якып йөренокды. Буйсанчлы болансоң, бакна болмак ислемэн өзбашдак гүнүни гөржек болярды, ол башартманам дуранокды. Йөне ол эдил хэзирки ягдайында кырк гулачлык даш гуя гачан ялы болуп дурды, ниресине бакса, хайсы тарапа йөресе, маңлайы даш дивара гүтүлэп дегйэр. Йылтылдаян гөзлерде, гүлүмсирейэн йүзлерде ол өз дүшен ягдайына даш-төверегине дуйгудашлык эдип билжек екеже жандарың ёклугына анык гөз етирди. Гайта ол гаймалашып йөренлер хут сениң дүшен агыр халыңдан теселли тапян ялы, хут сениң чекйэн эжириң оларың чекмели хупбатыны еңледип, йүки азаландыгына хезил эдйэн ялы дуюляр. Эйсем шу нашыжа гызлар, гемегине ел дүшен огланжыклар, титиже геймли, басым салдыртжак алтын дишиниң арзувындан башга дүнйэниң эхли дерди-азарына гөзи гапык еңилкеллежиклер, палчык иен өрдегиң сеси ялы жайрык-жайрык сесжагазларына гуванян йүкисаманжыклар, хей, башга бириниң, өз голайындакы, гүнде гөрүп, геплешип, билип дуран ынсаның гам-гуссасыны пайлашмага, оңа хемдем болмага, дердини чекишмэге укыплымыка? Эгер-эгер. Эйсем хут Жемалың өзи сэхел вагт мундан озал шу төверегиндэкилерден хайсы хэсиети, херекети билен тапавутланярды? Шол тапавут гөзе илерликми? Алла билсин. Эйсем өз гүнүне Дила дүшен болса Жемал хэзир нэме эдерди? Онуң янына барып, Дүнйэгөзелиң берен сорагыны берермиди я-да гөвүнлиқ бермэге сынанышармыды, белки, кеззаплара нэлет окап жебир чекен биле шумжарышарды. Эйсем шейле дуйгудашлык эдил хэзир онун өзүне герурмы, догрусы, ынха, шу төверекдэкилер оңа йүрекден сызып чыкян гынанжыны айтмага укыплымыка? Жемал олара ынанжакмы. Догрусы, Жемала хэзир хич зат герек дэл, онуң хич киминң голдавына-да, дуйгудашлыгына-да элгарама боласы геленок, ол асыл хич хили гатнашыга мэтэч дэл. «Оварраң тейиме гидиң, зорланамда сизе нэме, хорланамда сизе нэме. Бир алтын диши мугт салып бержек дийселер, нэмэңизи орта гойжакдыгыңызы билмэн дурунмы, мен нэме үчин сизе, хут сизе, өзүмде бойдашлык дуйгусыны сэхелче-де дуймаян халыма, сизе, бир топар бигэне, яда өзүмиң пэклигими субут этжек болмалы. Ол нэме деркар?..»

Жемал өң өмүр келлесинде, калбында айламадык, ятса-турса хыялына гелмежек, өзүне бүтинлей ят пикирлере бенди боландыгына хайран галды, бу ой-хыялларың бейнисине аграм салып, йүрегини ярып баряндыгыны, демир илгенчекден асылып, сыпып билмән уруныл дурандыгыны ол дуйман, әйсем гөзи билен гөрүп билйән ялы болды. Оңа диңе бир шерт герек, оңа диңе ялңыз бир зат зерур. Ол өз төверегинде дөрән бошлугың партлап, голай-голтумда гөзе гөрүнйән әхли кишиниң, шол санда өзүниңем ярылып ал-асмана соврулмагыны, төверегі гуршап алан дымышлыгың океаның бузларының дөвүлши ялы жатырдап дөвүлмегини, дөрән дүйпсүз жайрыга бар кишиниң, илки биленем өзүниң гапгарылып, гүме гиден ялы гитмегини ислейәр. Ёк, онда хич хили ислег ёк, оңа дүнйә деркар дәл, оңа бар зат, әхли киши йигренжи, нежис, вагшы, нәкес, мыррых, дейюс, харамзада...

Жемал төверегиндәкилере йигренжиң өзүне йигренже өврүлендигине дүшүнмеди, әхли гахар-газабының, нәлетиниң хут өзүне, диңе өзүне гөнүгендигини бада дуймады. Шу аласармыклыгың арасында Жемал ики саны ягдай хакда ойланмага етишди. Ол өе гирилип, яка япышылмагының бир ужы шу класдан башланяр дийип, ок чаван ялы өтегчи пикириң калбына галташып гиденлигини аңды. Онсоңам ол өзүни хеләкләсиниң гелйәндигини илкинжи гезек дуйды...

Мәммет Гара обада гечирен гүнлерине нәлет окады, асыл о дурмуш гөз туссагына чалымдаш бир зат экен-лай. Ынха, тәзе юрда гөчүп геленлери бәри ики-үч ай гечди вели, ол бу дүнйә тәзеден инен ялы болды. Шаллы голак парасатлы адам, есер күштчи кимин ойны үч-дөрт гөчүм өңүнден гөрйәр, төвекгел, эли ачык. Асыл оңа хут Мәммет Гара ялы эденли, армазак көмекчи герек экен. Сәхел салымың ичинде өз гатнашык эдйән адамларының әхлиси билен Мәммет Гараны илтешдирип чыкды. Өзем бу багланышык диңе таңры саламының берклигине даңылан дәл. Ол Шаллы голагың салгы, өвреден тәри аркалы шол адамларың херси билен ушаклы-ирили иш чөзди, алым-бери болды, бир ерде арак ичилди, бир ерде тиръек чекилди. Бу затлары беркитдигинче бетер боляндыгыны ынха, инди пүрсяның өзи шаят. Бу адамлар, вала горкыны-үркүни биленоклар, «аллаң өзи гечирер» д

демде, хер эдимде өзүни кемсидилен, депгиленен, хич бир бабатда өмүр шовлулыга учрамажак хөкмүнде дуйяр. Иң бир йөнекейже, кичижик тебилден бири-биринден шум, бири бейлекисинден улы, ядына-оюна душмежек мыртар нетижелер чыкарыляр. Гүнлер болса гечип дур.

Жемал, орта мекдеби тамамланда, алан бахаларындан нәразы дәл, үчлиги ёк, берилен баха билимине гөрә дийип тапяр. Йөне медицина училищесине гирип билмеди, өзүне эжир берен, хер нокады жигерине ыза пайлаян ерлерден бирнәче йыллап ара ачмак ислегиниң баша барманлыгына гыз гаты гынанды. Какасының «кесмесең ганамаз, училищәңем парасы үч мүңден гечипдир» дийип, башга ёлы теклип эденде разылашмандыгына Жемал соң көп өкүнди. «Гадаганда гыммат артар» дийлени, берк тутулдыгыча бетер эдилйәр. Бу адамларың әхлисиниң бейнисини, йүрегини тәзеләп, чалшып чыкаймасаң, үйтгежек зат аз болжак. Богазына бат берип гыгырянларың тас хеммеси диен ялы дине өз бәхбидиниң аладасы, иле болсун дийййән аз. Ай, зейренере зат көп-ов...

Бу душдан өтен мөхлетиң довамы Жемала көп затлары берди, ол адаты адамларың арасында гезип йөренем болса, олар билен аралыгы гермейән демир совудыны чыкармады, гайта ол гөзе гөрүнмейән гатлак хас галңады, өз гурсагындан дашары хич бир дуйгының чыкмазлыгы, бенди болан бедене хич бир дуйгының ййрамазлыгы үчин мыдама дишини гысып дурды. Жемал өз бедениниң бөлеклерини этияч шайлар хөкмүнде айры-айры гапыржакларда сакланян ялы дуйды, дуркунда тутушлык, бирлик сызмады, бейнисиниң диенини йүреги голдамады, йүрегиниң айданыны бейниси этмеди. Шу ягдайында гүнлериң бир гүни агызлары аларан беден агзаларының херсиниң бир тарапа даргап гидибермейәнлигине хайран галяр.

Шол вакалардан соң Жемал өзүни гөрмедик, билмедик адамларының арасына гидеси, шо тайда яшасы гелйәр. Медицина училищесине гирерин диен тамасы чыкмады. Эдил хәзир оваррадан гелен бир кемпир йүк яздырага-да, сачага эл узадып, «энче йыл өйленип билмән, депеси шорлан йигидимиз бар, элимиз гысга, дилимизем узын дәл, бизә сизиң гызыңыза хыдар» дийсе, эне-атасам алага-да бу теклип барада өзүне сала салса, Жемал эли-аягы, дуркы-дүнйәси

билен муна разы болжак? Ол шол гуме гиден ялы гиден еринде, бу таныш, болан затдан бетер жикме-жикликлере белет адамлардан, йүзлерден сова дүшенине шүкүр эдип, хич зада баш галдырман, әхли зада кайыл болуп дүнйәде бардыгыны-ёкдугыны дес-дең эдип яшамага кайыл, Жемал шоны ислейәр. Йөне шейле өмүр, шейле дурмуш герекми? Онуң леззети ханы, ондан нәме нетиже бар? Башга алажын болмаса эйсем нәтжек! Хич хачан баша бармаян ислеглериниң бири хөкмүнде бу арзувларын-да өз дениңден бипарх гечип гитжеклигини ол билйәр.

Жемал кәте көңлүниң бир күнжүнден адаты болмадык йити шөхләниң бейнисини, йүрегини ялап гидйәнлигини билйәр. Түйкүр әхли задың йүзүне, чык өз габыгыңдан, сен нәме үчин бетбагтлыгыңы берен адамларың өзүң барада эдйән, эдәйжек, я-да бир махал ятларындан чыкаран ой-хыялларының бендиси, гулы болуп йөрмели? Олар сениң үчин ким, сениң хоссарыңмы, халасгәриңми? Шолар дәлми сени шу батга батыран, оларың хайсысы сенден артык.

Беденинде какасының ганы гозгананда шейле ой-хыяллара гол берйәнем болса, гыз өрбоюна галмага, дүнйәсини гүйлүп ташлан торун инче керереплерини гырып ташламага өзүнде хәзир эркем, гүйч-гайратам тапанок.

Душдан гечен йыл ярым мөхлет Мәммет Гара-да дурмуш сапакларының энчемесини пешгеш берди. Оларың илкинжиси энтек-энтеклерем диңе гара зәхметин билен кисәңи галңадаймагың еңил-елпай иш дәлдигине дүшүнмек билен багланышыклы. Диңе шу сапак үчин ол йыл йүзи хеллевләп, гарзурып, кәте бир гызыл гуйругының ужуны гөркезйән мекир тилки ялы небсини ковалап гечмели болды. Аялына-да гүн бермеди, гызына-да. «Экзамен табшыржак» дийип аз махал сыпынан болаймаса, Жемалам какасы билен дең депренишди. Екелемеде, чуртүмде Шаллы голагам хоссарлыгыны билдирди. Бригада көмек дийлип мекдепден сүрлен майда окувчыларың бир бөлегини Мәммет Гараның эркине гечирди.

Ынха, потратчы Мәммет янсалман якасына чыкып пикир өврүп отыр вели, ине, шу тайда иш бишейкел болды, вах, шо тайыны оңармадык, ядыңдамы, шонда сәвлик гойбердик, ана, шоны этмән, бейтмелидик дийип өзүни я башга бирини гөнертлемәге, гүнәлемәге

ягдайы ёк. Ер сүрүмини өзи гечирди, кеми галмасын дийип азалың чуңлугыны өзи сазлады, азабыңыз үчин дийип, тракторчы огланлара эмледем, сув гележек салмалары турбаның ичи ялы эдип арассалады, чилини элин чекди, сувуны кем этмеди, ай, гараз, диййәнә, ине, шу тайы гөвүн диен дәл дийип надыл болар ялы болмады-хов! Йөне болмажак болса болмаз экен, экиниң гөвүндиен дәлдиги, говачалар гөгеренсоң мәлим болды, асыл өзүни оңарян кишилер тохумы шол дүйбүнден сатын алып гелйән экенлер. Хасылың гижрәк етишенлигиниң себәбини Мәммет Гара билип биленок, ёгсам ер мес, бригадир сувдан зейренер ялы этмеди, бежергиси етди, шонда-да потратчы пыяда илден өң байдагыны пасырдадып билмеди. Догрусы, бу тайда Мәммет Гараның гүнәси көп. Небси элинден чекип, аягына душак болаян болса герек. Мәммет Гара нәтжек болды? Хасылы дуршуна машын билен йыгжак болансоң, ол энтек гыссанмайын дийди, әхли гозалар ачылсын, машынлар бир гезек геченде, хасылың илки йүзүнден планы тегеләрин өйтди. Өзем пагтаны биринжи сортдан табшырарсың вели, диңе шонуң өзи әхли эден чыкдажың өвезини өдәр дурубер, галаны гарнына болар. Шейдип, ол Шаллы голагың «машын сал» дийип кәкелемесине, бригада берлен үч саны пагта йыгян машының жылавыны чейнәп дурмасына писинт этмеди. Хасыл мазалы етишенсоң, шулар дәхедем-дессемләп йөрәнлеринде хем үч гүнде хасылың илкинжи йүзүни йыгнап аларлар, бригада беркидилен алты тележканы депип долдурып пагта базасына элтерин вели, телпегини гөге зыңыбер онсоң. Мәммет Гара, йыган пагтаңызын хили пес дийип бахана тапмазлар ялы, адатча эдилишине эерип йыгылан пагтаны бункерден тележка агдартмады, йөрите тайярлан мейданчасына яйрадып, потратчы чагалары билен пагтаның хапа-хупаларыны чөпледи, чыгы гитсин дийип, эйләк-бейләк агдарышдырды. Догруданам, үч гүнде машынларың йыган пагтасыны Мәммет алты тележка депип-депип зордан сыгдырды. Бу ишини гижән ярында тамамлап, тележкаларың үстүне брезент чекип гойды, тракторлар гелсе, даңдандан база уграбермели. Потратчы эртир туранда гиже ягшың шитир-питир эденини гөрүп, хасылы вагтында йыгнаныны шүкүр этди. Ёгсам, ине, саңа бир биберекетчилик. Йөне биберекетчилик дәл, бетбагтчылык тележка

кервени пагта базасына барандан соң башланды. Огул жигиси болан ялы дылым-дылым эдйән Мәммет басым зыр дәлин дережесине етди. Хер тарапа чавсаса-да, она гулак габардан болмады. Өн тирсегиниң янындан тутуп гөрүшйәнлерем оңа думаның аңырсындан гараяң ялы дүшнүксиз серетдилер. Өзүниң хич киме герек дәл артыкмач адамдыгыны потратчы хәвир жуда айдың гөрди. Гич өйледен агандан соң зордан гапана гезек алды. Потратчын пагтасының хилини барламага гелен йигиде Мәммет Гараң писинди отурмады, өң гөзе илен киши дәл. Аяклары «Запорожын» тигирлери ялы көвелип дуран, эгни аслында ак болмалы халатлы чаласын йигит хер тележкан үстүне дырмашып, чәгеде хин көвйән алака ялы дем салымда депгиленен пагтаның дүйбүне етйәне меңзеди. Нирден тапянлыгы белли дәл, бир пенже хапа пагтаны гапыржагына ташланда болса, Мәммет Гара о тайык согрулан йүреги окланан ялы дуйгыны башдан гечирди. Онун ысгыныны алан эсасы зат болса, инди пагтаның диңе икинжи сортдан кабул эдилйәндиги болды. Нәмемиш агшам ягыш яганмыш. «Барла, гөр, чыг ёк» диен ялы дүшүндиришлере аң салан болмады, базаның ёлбашчыларының бириниң янына дазанаклап баранында болса, онуң алпетинден алынды. «Ери, сениң гетирен пагтаң биринжи сортдан экениде, нәме сениң он тонна пагтаң үчин айратын пунт ачайынмы?» Мәммет Гараң дили тутулып, йөне чөкди отуруберди. Биринжи сортдан, азындан 15 — 16 тонна болар дийип элтен пагтасыны потратчы икинжи сортдан он ики тонна эдип зордан табшырып гайтды. Хасылын икинжи йүзүни йыгып табшыранында гырбагырат планыны долды, эден чыкдажысы билен хутма-хутурак чыкды. Шуңа-да шүкүр. «Дайысы» Шаллы голак йөне ере иңирдәнок, базада эмлемелисини сүсдүрен болсаң, пагтаның хилем говы боларды, тоннасам, гирдежем шонуң ялы. Үйтгейән зат ёк-ла.

Мәммет Гараң башга бир гөз етирен зады, оламң кәзирки ягдайының обадакыдан хас говулыгы. Ол үч адама хер айда 450 манатдан айлык алып гезди, иңе, шол арасса гирдежи, обада болса шонуң үчден бири бир элине дегермиди. Дегмезди. Йөне яйнап яшажак болсаң, Шаллы голага «хә» бермели, ол көпи гөрен, ёл билйәр, дил билйәр. Шонуң диени-айданы догры чыкып дур.

Тэзе йылы беллейэн гезеклеринин биринде, кейплерин мазалы көк болан пиллеси Шаллы голак «егенине» нэдип яшамалыдыгыны өвредип отырка, индики йыл хайсы хөрпден гопмалыдыгынын четини янзытды. Гелжек йыл Мэммет Гара йигрими бэш гектара говача экмели, потратчыларын саны бэш адам болмалы, өнкүлерин үстүне Дүнйэгөзел билен Күмүшем гошулмалы. «Егенинин» сиңнин назарыны аңан голак, гүррүндешинин дызына патылатды.

— Хатыржем бол, маңа еке көпүги герек дэл шоларын. Сен болса хер айда 750 манат айлык аларсын. Өзем хасыла ыхлас этме, хэ-э. Ынан шуңа. Сувы аз тут, бежергини аз эт, дөкүн дөкме. Хырава битенде говача нэче хасыл берйэн болса берсин, алада этме. Хэ-э, маңа гулак ас. Чыкдажын аз болсун. Ахырында нэтмели?! — «Егенинин» хич зада дүшүнмейэн мөн назарына гөзи дүшен голак хезил этди. Ене кейпи сазладылар. — Ахырында базадан килесини йигрими көпүкден пагта сатын алаймалы. Боланы шол. Чыкдажына бир доланып гелер, гирдежем болар. Дүшүндинми, сен бейдип харс уруп йөршүн болмыя. Небсим агыряр...

Инди бейле гүррүнлерин манысына өмүр говачанын, пагтанын гарасыны гөрмедиклерем мазалы дүшүненсонлар, нэче садасыран болса-да, о затлара Мэммет Гара аңырсы билен дүшүнйэрди. Дүшүнени үчинем анык бир зат пышгырмады. Йөне бу затларын сессиз-седасыз баша баржагыны билсе, онуң тыкырап дуржак гүманы ёк.

— Йөне сен о тайда башга бир экине ыхлас этмели боларсын — дийип, бригадир голак эли билен «егенинин» бөврүне хүрсекледи.

— О нэхили экин?

— Соң билерсин, хэзирликче мекгежөвен я гүнебакар дийэели...

Мэммет Гара «дайысынын» эхли диенини кабул этсе-де, «ере, экине ыхлас этме» диен пендини тутуп билмеди. Чэги йигримбэш гектара ченли гиңелен мейданын гөвнүни тапжак болуп, бир о тайдан чыкды, бир бу тайдан, бир депеси дегди, бир дабаны. Эйсем бу гүнден мейданын ыкбалы ынаныландан, Мэммет Гараны гол говшурып отурдып билжек гудрат ёк. Икинжи йыл экин дүртенсон, инд-э ерин-сувун табына, хал-ягдайына белет болубам башлапдыр, геплеш-

се душүнип билйәр. Хер айда кисесине гүтләп душүп дуран 750 манат гирдеҗем гөвнүңи галкындыряр, керсениңи ер ысгар ялы эденок.

Потратчы бригадириң үндеви билен галаның голтугындан эсли мейдана мекгеҗөвенем, гүнебакарам сепди. Тохумыны «дайысы» йөрите беренсоң, Мәммет экиниң битгинли болҗаклыгына шүбхелененок. Шейле-де болды. Мес топракда экинлер парч алып гөгерилдилер. Олар ичине гиренде адам гөрүнмез болуп өсйәнчәлер Мәммет Гара мекгедир гүнебакарларын арасында өсүп отуран ят өсүмлиге үнсем бермеди. Гөренде-де танамады, йөне «дайысының» шол бир махалкы «соң билерсиң» диен сөзлери вели, гүпбе ядына дүшди.

Мәммет Гара ол экиниң зандыны Шаллы голак дүшүндирмели болмады. Оны үйшүп дүшүндирдилер, геленлериң арасында милициясам бар, прокурорам. Гөкнарың чапылып, десселенен дүйплериниң хасабыны йөредйән йигит Мәммет Гара җуда хайран галып середип дуршуна: «Бә-әй, яшулы, йүрегиң атың келлеси ялы экен-ов, еке өзүң мүң дүйпденем кән гөкнар экәйипсиң-ов, горкман» дийди. Вах, о гөргүли нәмеден горкмалыдыгыны билмесе нәме...

Чакылык хатында Җемалың, эҗеси Маманың гелмелидиги язылыпдыр. Эҗеси гөргүли какасының түссаг эдиленини эшидип түкге дүшди ятыберди, хемме зады ичине салып, эҗирини чекип йөрен гөргүлини бу хабар сагдын буруп йыкды. Эҗесиниң ёла чыкмага халы болмансоң, Җемал район меркезине еке гитди.

Ол сүлчи дийилйән адам бетер хырсыз, чытык, гепи-сөзи тикенек-тикенек болуп дуран эпей адамдыр өйдүп гөз өңүне гетирип гелйәрди. Ятса-турса милицияның гапысындан гарамалы боларын эйтмейән гыз үчин нобатчының янына бармак, хатыны гөркезип, бармалы отагының салгыны алып, ялын болуп чабраян назарлара бүдрәп гитмек ёнсуз җебир. Йөне алаҗың нәме. Хернә сүлчи дийилйән яш йигит экен, гепи-сөзи мылайым, хошрой сыпат.

— Гел, җигим, гир. Ине, шу тайда отурай. — Ол еринден туруп, гыза отургыч мүрәхет этди. — Гараевамы, хә-ә, Җемал, гаты говы. Ханы, Гараева Маман гелмедими, эҗениз?!

— Эҗем гелип билмеди, яранок, еринден галып билмән ятыр.

— Хә-э, шейлеми? Кеселханадамы? Ёк! Вей, бюллетендедир-дә онда?! Йөне өйде ятырмы?.. Хә, онда боланок, жигим. Эгер яравсызлыгыны медицина документи тассыкламаян болса, онуң административ органларың талабындан боюн гачырдыгы боляр. — Җемал бу огланың гепиниң-сөзүниң ербе-ер, жуда жебисдигине хайран галды, эдил дийҗек жүмлесини ят тутуп айдян ялы. Өзем йылгырып, йүрекден айдяр вели, оңа ынанасың, өзүңем оңа йүрегиңи дөкесиң гелйәр. — Шонуң үчин баран бадыңыза доктордан хат алың. Ёгсам чатак болар. Йөне индики гезек хөкман гелеверсин, ёгсам...

Җемал гепиң айдылман галан бөлегиниң дүйп манысына дүшүнип билмесе-де, еке сөзде эшидилен совук әхени анман отурып билмеди. Шол пурсат ол юка перде ялы йүзе чекилен шелайын йылгырышың аңырсындан гаршысында отуран сүлчүниң хакыкы кешбини гөрен ялы болды. Җемал индики гезек әҗесиниң хөкман гелҗеклигини ынандырҗак болуп җан эдйән махалы бу җая, бу гапа ене аяк секмели болҗаклыгына гынанды. Сүлчи болса гүррүңиң гириш бөлуми тамам болды дийип хасап этди өйдйән, өңүне кагызлары сүйшүрип, сораг этмәге башлады.

— Сең какаң тирьек чекйәрми?

Җемал шейле морта совала тисгинип гитди, гараңкы гиҗе газык сүсен ялы болды.

— Ёк... Чилимем чекенок ол. Йөне кәте арага ичйәрди.

— Җемал Гараева, берилен сораглара диңе догры җогап бермәге, диңе хакыкаты айтмага борчлусыңыз. Ялан сөзлесеңиз җенаят җогапкәрчилигине чекилмәге дегишлисиңиз. — Җемал йигидиң йүзүндәки йылгырышың бирчак сыпырылып айрыландыгыны диңе хәзир дуюп галды. — Диймек, сиз «Мәммет Гараев тирьек чекенок» дийип тассыклаярсыңыз. Шейлеми?

— Хава.

— Сен машгала потратында ишлейән Җемал Гараева, шонуң үчин бригаданың эдйән әхли ишине хеммe членлери билен дең җогап берйәң. Шейле дәлми? Хава. Сиз гөкнары хачан экдиңиз?!

— Вай, бизә гөкнар экемзок асыл...

— Диймек, сиз гөкнар экмәге гатнашмансыңыз, шейлеми?!

— Хич кимем гөкнар экенок.

— Сен өзүңе жогап бер. Боляр? Саңа ене бир совал. Гөкнарың тохумыны нирeден алдыңыз?

— Тоба, ол артыбың тохумыны гөремзогам, билемзогам бизә.

— Тохумыны гөрмедик болсаңыз, оны нәдип экдиңиз?

— Экмедик дийдимә яңы.

Йигидиң йүзүнде ене йылгырыш пейда болды. Ол өз берен сорагларына гызың ялңышман жогап гайтарянлыгына бегенйән ялы гөрүнди. Ол өңүндәки беллик эдйән кагызларыны гыра сүйшүрип:

— Окувы хачан гутардың, Жемал? — дийди.

— Өтен йыл.

— Окува гиржек болмадыңмы?

— Гечен йыл сынанышдым, медучилищә вели, шолам болмады.

— Вах, йөне шейлелейин болмаз болманда-да, экзамен аляна гөзүңи гыпып гойберен болсаң, сени икинжи курса-да кабул эдердилер.

Бейле сөзи, өзем ят кишиден эшиден гыз утанжындан мис ялы гызарды, нәме дийжегини билмән хопукды. Шол ики арада кагыз-галамыны хәзирлән сүлчи ене сораг берип уграды.

— Жемал, какаң Мәммет Гараевиң говача мейданына гөкнар экенлигинден сениң хабарың бармы?

— Бизә шол артыбы какамың экенлигине шу макалам ынанамзок. Ол чөп онуң нәмесине деркар?

— Ишлән дөврүңиз мекгежөвене, гүнебакара сув тутуп гөрдүңизми, шол ерде отаг отап, бежерги ишлерини гечирдиңизми?

— Ек, бизә шо тайда экин барлыгынам яңы эшидип галдык, шондан какамыңам хабары болмалы дәл.

— О нәме үчин, шол экинлер оңа бөлүнип берилен ерлерде экилипдир. Шол топракда гөгерен экиниңе онуң өзи жогап берйәр.

— Ол говача экди ахыры.

— Хә-ә, говача гөкнар болуп чыкандыр-ов онда...

Сүлчүниң сораг этмеси узак довам этди. Жемал эжеси, Дүнйәгөзел, Күмүш барада соваллара жогап берди, обадакы ягдайлары барада гүррүң берди, доганы Керим хакда айтды, сүлчүниң кейпиниң үйтгән пурсаты какасы барада сорап бир затлар аңшыржак болды. Сораг этмек тамам болуп, гыз еринден туранда, йигит ене башдакы гөрнүше гечди, Жемалың улаг

ягдайыны сорап, онуң нәдип өйүне ашжагының аладасыны этди. Хошлашды, гапыдан чыкянча орнунда отурман дик дурды.

Җемал япан гапысының йүзүне гарап «сүлчи Сөйүн Өвезов» диен язгыны окады. Гарышык, булам-бужар дуйгулары этегине салып, милицияның жайындан чыкып, автобус дуралгасына уграды. Кесел эжеси үчин базардан үйтгешиҗек бир зат нәлер аласы гелсе-де, о тарапа аягы әдилмеди. Басымрак кәбесиниң янына етмәге ховлукды.

Җемал эҗесине врачдан кепилнама алмалы болмады. Ыра-дара, зордан кеселхананың җайына етен Маман дайзаны шол ерде алып галдылар. Ах-вахына, ягдайы дүшүндирҗек болмасына гарамадылар, «өлсең җогабы биз окамалы боляс» дийдилер. Энтек белли дәл, районың я-да областың кеселханасына гөтермели болнаймагам ахмал, йөне бөврегиң өте совукладыландыгы хәзирем белли, ган басышы уммадан чыкыпдыр, гезип йөршүңизе хайран! Әй, би түркмен диениң бир җаныны ерден тапан ялы миллет-ә, аҗал якасындан эбшитләп, ыкҗам тутянча мыдар эдип йөр.

Җемал эҗесиниң өңки ятышынданам табының бетер песелмегини, гайра үзүлмегини сүлчи билен болан гүррүңи она айдып бермегинден гөрйәр. Айтмадыгама болса шундан оңлы болмазды. Онсузам адамсының ыкбалына алачсызлыкдан отлы көйнек гейип яныпбишип отуран бенде, сәхел зада ховпургап, элеврәп титрәп дур. Онуң ганының басышыны өлчән врач тас өзүнден гидипди.

Эҗесиниң гейимлерини голтугына гысып өйлерине гелйән Җемал товук чорбасыны биширип, йылысы билен эҗесине элтип бермегиң пикирини этди. Шол ойлар билен гапыларына геленде, тагта секиң аягының янында гарысыны яссанып, гамгын ятан итем бада сайгармады, диңе чалаҗа чынсанда оңа назары галташды.

— Гарагөзүм!.. Гара гөзүм...

Голтугындан гейимли яглык пәтылап гачан Җемал муйнли ялы, башыны өң аякларына ойкалап чыңсаян итиң үстүне кекенек болды, башыны, бойнуны сыпалады, хоссарыны гөрен ялы хоркулдап-хоркулдап аглады. Итиңем гөзүнден яш дамҗалары сырыгды...

Җемал галан нахары сүңки-саңкы билен инди ите ялак болмалы көне җама агдарды, Гарагөз ачлыгы

үчин дэл-де, дине эесине хормат үчин ийиэн терзде, кэмахал бир өзүни мэхир билен сынлап дуран Жемала гытак назар ташлап, нахарыны алнып башлады. Итин доланып гелмеги билен гыз өзүнин бүтинлей гапышан дүнйэсинин сэхел гинэндигини анды. Нахар аладасы билен болды. Газаны ода атарандан сон агасы Кериме хат язмага отурды. Айдылмалы ягдайлары нэдип айтжагыны билмэн көсенди, гараз, эйдип-бейдип тиз гелмесе болмажаклыгыны гайталап-гайталап мэлим этди, ныгтады. Эжесине нахар элтенде, Жемал бу хаты хем йүзугра почта яшигине ташлап гайтды.

Гаранкы гатлышмака Дүнйэгөзел икинжи класда окаян оглы Меканы ызына тиркэп гелди. «Эжен-какан гайдып гелинчэ сизде болуберсин» дийди, нэме этмелидигини оглуна-да янжап-янжап айтды. Горагчы, хоссар везипесине боржуна чага аны билен акыл етирйэн огланжык өзүне табшырылан юмша гаты бегенйэн борлы, ол өе ээ гөзи билен гарады, утанып-чекинип дурмады, дерревем Гарагөз билен ысныпып уграды.

Шу гүн сүлчүнин янына Шаллы голагын хем чагырыландыгыны Дүнйэгөзел шонда айтды, гыза гөвүнлик берди, нэме герек болса сэхелче-де гыпынч этмэн айтмагыны я-да Мекана ет диймеги табшырды. Асыл онун бирнэче гүн өзлеринде болуберсе-де болжакдыгыны ол Жемала гайталап-гайталап дуйдурды. «Сийдик чүвдүрим ер, тапавуды нэме» дийди. Жемал кес-келлэм гөвнемэнсон, басым-басымдан хабар тутуп дуржаклыгыны дуйдурып чыкып гитди. Гаранкы дүшенден гапыны ичинден гулпладылар, огланжыгын ичи гысмаз ялы Жемал она телевизоры ачып берди, ёгсам онун өзүнин томаша этмэге межалы ёкды. Умумы ховсаланы дуйян ялы, Гарагөз аркасыны дашкы гапа дирэп ятды...

Икинжи гезек сүлчүн янына гич өйлэне чагырыландыгыны эжесине дуйдурып гайдав Жемал, милициянын жайында нобатча чакылык хатыны узатды. Яшулы адам хата дэл-де, гыза хас үнсли середенсон, сүлчи Өвезовын хэзирликче еринде ёклугыны, йөне гарашмагы табшырып гиденлигини мэлим этди. Эгер иши болса шэхере айланып гелмэге-де аз-овлак вагтынын болжакдыгыны айтды. Өнем гич болансон, Жемал хич ере бутнамады, хол бейлерэкдэки гагта

отургычларын бириндё гапыны назарлап отурды. Сагат алтыдан гечиберенде хасам ынжалыгы гачып, енө нобатчының янына барды. Херрнә «хәзир барян» дийип, сүлчи җаң эден экен.

Җемал сүлчүниң йүз кешбинден, эдим-гылымындан өңүнден үйтгешиклик дуймады. Илки берилен сорагларынам манысы шол өңкүлере голай болды. Инди нәме соражагыны ядындан чыкаран ялы бир салым айданып отуран сүлчи, гызың гөзүне мәхирли гарады.

— Шу гүн какаң янында болдум. Сораг этмели болды. Элбетде, СИЗО хезил эдилип отурылян ер дәл. Йөне мен-э мерт гөрдүм яшулыны. «Әхли иши өзүм этдим, кишиң дахылы болмаз бу затлара» диййәр.

Бу сөзлериң нәхили максат билен айдыляндыгы душнүкли болманлыгы үчин гыз ачык бир зат пышгырмады. Йөне шейле хабары гетиренлиги, айданлыгы үчинем миннетдарлыгы онуң гөрежине гечен болмалы, сүлчи хас җанланды.

— Мен сизи бир гезек, ярым гезек душурыбам билҗек. Ине, шу отагда.

Ол душушыгың нәхили болҗаклыгыны гөз өңүне гетирип билмедик Җемал бор-да диймеди, ёк-да. Йөне серетди отурды. Өз айдан сөзлеринден өзи горкан ялы сүлчи хем кагызларыны чаласын сүйшүрип, сораг этмесини довам этди.

— Обада яшаян махалыңызда сизиң оңшугыңыз нәхилиди? Шол тайда Мәммет Гараевиң шахсы душманы болуп билерми?!

— Оңатды. Какамың бирине душман боланыны билемок менә.

— Совхоза гөчүп гелениңизден соң нәхили?

— Оңат.

— Сизиң машгалаңыз кимлер билен достлук, гоңшокара гатнашыгыны сакляр, кимлериң хоҗалыгы билен душманчылык бар?

Китапдан окалып берилйән ялы соваллара Җемал башардыгыча гысга җогап гайтармага чалышяр. Сөз сөз боляр, айдансоң нирә чексең чекип отурмалы.

— Бригадир Шаллы агалар билен гови гатнашыкда. Алагөз болан хоҗалыгымыз ёк бизиңә. Кашә яманлыгымызам ёк.

— Душманчылык дийленде йөне гырып-гыржашдырмак гирмейәр. Чага, ер үстүнде сене-мене эдиш-

мек, гөриплик, бахыллык этмек ве шуна мең зешлер.

— Гөриплик эдер ялы бизиң үйтгешик гүнүмиз ёк.

— Бей дийме, Гараева. «Потратчылар — тәзе куллаклар» дийип оларың гаршысына хер хили гөрешилйән ягдайларына душ гелдик. Билкастлайын зыян эдилен халатлары болды. Ынха, сен гөкнарын тохумы экин ериңизе зыян этмек максады билен сепилендир диен пикире ёл берйәнми?

— Әй, мен-ә оны башга бири бейдендир дийип билжек дәл. Бизиң бир потратданам бетер гөрен пейдамыз ёк хәли.

— Онда гөкнарың каканыз тарапындан экин мейданларына экилендигини тассыклаярсыңыз-да, муны онуң өзем боюн аляр.

— Мен нәдип тассыклайын билмедик, гөрмедик задымы. О бендәни гараңкы жая габап гойсаңыз боюн алар-да, нәтсин алажы болмаса.

Җемалың сесинде илкинҗи гезек пейда болан дартылан әхең сүлчүниң гөвнүне ярады, ол хайран галян терзде гызың гөзүне гарады.

— Гараева, сизе өз класыңызда гатнашык нәхилиди?

Җемал гызараныны, йүзүниң лап-лап ловлаяндыгыны билсе-де, бу сорагың зандында мәлим болан маглуматың ятандыгы я-да гепиң гердишине гөрә орта атыландыгына гөз етирип билмеди. Җогабы эгледигиче бетер алҗырады, өзүни йитирди, сүлчүниң сиңңин, кәпманылы назарыны бүтин сүңңи билен сызды.

— Сиз онунҗы класы совхоздакы орта мекдепде тамамладыңыз. Класда сизе гатнашык нәхилиди, җоралараңыз, достларыңыз... сөйүшйәниңиз бармыды?

Сүлчүниң совалы тәзеден гайталаны говы болды, ёгсам ол шол өңкүлигине галан болса, Җемал хич хили җогабам берип билмезди.

— Тәзе гелен адама болан адаты гатнашык-да, «Ысныша җорамам ёк, ачык душманымам ёк» дийсем, догры болайҗак ялы.

Сүлчи ене бир сорагы берҗек болуп, соң сәгинен ялы этди. Кагызларың йүзүндәки язгылары окап, ол кәте кәбир ерлерини дүзедишдирйәр. Онуң отагда еке өзи ялы болуп отуршы эсли махала чекенсоң, Җемал дилленмели болды,

— Инди гаранкам дүшжек, дерманханада бармалыдым. Ёл машын билен оба гитжек болсам...

Сүлчи бу сөзлере овалдан гарашып отуран ялы бада аркайын гепледи.

— Дерманхана гиже 10-а ченли ишлейәр. Алада этме, сени ёл машыны билен уградып болмаз-а.

Ол шей дийди-де, кагызларына хас гүмра болды. Жемала улудан дем алып биалач отурмакдан башга чыкалга галмады. Йөне сүлчүниң бу сөзлери оны гаранка галып ёл машынына мүнмели болжагындакы горкуданам бетер ховсала салды.

Дашары мазалы гаранкырап, отагда чыра якмалы боланда сүлчи өңүндәки кагызлары ховлукман тертиплешдирди, гызың гол чекмели ерлерини бармагыны дүртүп гөркезди, бурчда дуран демир сандыгың гапысыны ачып, кагыз-петеклериниң әхлисини шонуң ичинде режеләп гойды. Элини сандыгың төзүниң хас төрүне сокуп, пулмы я башга бир затмы алып, голтук жүбүсине салды. Жемал сүлчүниң бу херекетлерини онуң айдан теклибе меңзеш сөзлеринден горкмалыдыгыны я-да миннетдар болмалыдыгыны билмән, аласармык дуйгулары башдан гечирип отуран ягдайында межбуры сынлады.

— Дашкы гапыдан чыканыңдан соң, чепе тарап йөрәбер. Дуралган дениңинден сәхелче геч-де, ёлуң саг тарапында дур.

Бу сөзлери ол шейле болмалыдыгы өң мазалы бишириліп гойлан ялы әхенде айдансоң, Жемала дийлени эдибермекден башга алач, чыкалга галмады. Сөйүн көп эгленмән ховсала эркини элинден алып барян, төверегине гаранжаклап дуран Жемалың гапдалында сүйт реңк «Жигулисини» саклады, гыза йылгырып гарады-да:

— Сен гең гөрме Жемал, яңкы ерден машына мүнүп гайдыберсек, гүррүң этжек гыт болмаз. Әй, даш-төверегиң гөз билен дил-ков.

Дерманхана узакда дәл экен, онуң гапысыны гөркезип, Сөйүниң өзи машындан дүшмеди. Жемал, гапжыгындан догторың берен хатыны алып, дерманхана гирип гитди, дем салымдан соңам ызына доланып гелди. Онуң идейән дерманы бу ерде ёк экен, хачан болжагынам айдып билмәндирлер. Сүлчи хырчыны дишләп, ахмыр эдйән терзде «хъәк» этди-де, башыны яйкады. Жемалың элиндәки хатдан дерманың адыны

гайта-гайтадан окап ят тутмага чалышды. Ядына ынам этмеди өйдйән, кагызы кисесине салып чыкып гитди.

Җемал сүлчи огланың айдан сөзлерини, эдйән херекетлерини, бу аладаларыны селҗерип аңырсына чыкып билмеди. Дернев билен багланышыклы адамлара бейле хемаят этмек оларың борҗуна гирмейәнлигә дүшнүкли. Небси агырып, рехими гелйәрмикә? Буларың иш салышяны, хер гүн гөрйәни шумлук, бетбагтлык болансоң, хер кишиң янан одуна яныпп, дүшен гүнүне ден аглашмак башардярмыка? Белки, бу энтек бейле ягдайлара өвренишип билен дәлдир.

Сөйүн гелип, машына гирди. Уколлык гыт дерманың гутусыны машының ызкы отургыҗында отуран гызың дызының үстүнде гойды.

— Булармы, булар билен башгача геплешмесең болмаз. Үйтгедип гурмак дийилйән зада булар үйтгедип урмак дийип дүшүнйәлер. Ине, кагызыңам алай, герек болса, соң ене гелип гөрерсиң. — Ол машыны херекете гиризип, ыза гарады. — Җемал, өңки отургыҗа гечәймели экениң. Сең билен геплешҗек болуп ёлдан чыкаймайын бирден.

Җемал:

— Ё-ёк-ла... — диймек билен чәкленди.

Шәхерден чыкып, тәзе асфальтланан текиз ёл билен совхоза тарап баградылар. Аралык эсли болса-да, Сөйүн машыны гыссаман сүрди. Маңлайының габадында гойлан айнадан кәте бир гыза середип баршына эсли ёл гечди.

— Бизиңем ишимиз кын — дийип, сүлчи, гараз, бир ёл билен Җемалы гүймемели, дымып бармалы дәл диен шекилли гепе башлады. — Гиҗеси ёк, гүндизи ёк, шол эңилип гидилип отурыландыр. Өз эркинеде гояноклар. Бири эйле эт дийийәр, бири бейле. Икинҗи йыл ишлейән, окувы якында гутардым. Әхли зады дүзгүн эсасында эдйәң вели, боланок. Ыкбалыны чөзүп отуран пыядалар башга ягдайлар хакда гүррүң эдип отурандыр, йөне сен өзүне герегини дүшүнмелисиң. Бай-бов, сен болян ишлерин йүзден биринем гөз өңүне гетирип билмейәң, Җемал. Акымың гаршысына гитсең, онурганы оңрайҗаклар. Ай, онсоң бизем өзүни оңармадык көр болсун дийийәс...

Соңкы сөзлер эсининң агзындан биыгтыяр чыкды. Хатда онуң әхенем өңкүлеринден бүтинлей тапавут-

лы болды, үнсли диңләп отуран Җемал, хут шол җүмлелерин сүлчүнин тебигатына махсусдыгыны дуян ялы болды. Өз айдан пикирине дүвүнен Сөйүнем дымды. Айна гөзүнин гытагыны айлап гойберенсон еңе гүррүнини довам этди.

— Ынха, Мәммет Гараевин гүнәкәр дәлдигини билип дурун-а. Шонуң еке өзүнин гүнәкәр дәлдигини нәмеден ант ич дийсеңем ичерин. Онун аңырсында Шаллы голак ялы аждарха ятан болмалы. Йөне ол-а боюн аланок, сизем тассыкланзок, Гараев болса, эгер гүнә бар болса, әхлиси мениңкидир дийип япышып ятыр. Ынха, сенем йүрегиңи ачаяңог-а, Җемал...

Җемал гүррүңин шу еринде дерңев, сораг хенизем довам эдйәр диен нетиҗә гелди, өнкүденем бетер йыгрылды, сесини чыкармады. Өзүне ялңыш дүшүнилендигини сүлчем аңды, йөне шонда-да ол чөзләп угран пикир сапагыны тамамламан гоймады.

— Булар ялыҗак ишлери чигит чигитлән ялы эдип боляр. Мунун үчин я зер герек, я зөр герек. Гараз, бир зат герек-дә. Хут шу затларын ёклугам Гараевин сәвлик билен тора дүшен пидадыгына гүвә гечйәр. Ёгсам бейдип йөрен адамын сарсгыны көп кишини ер хопдурайммазмы. Бай-ба...

Бу гүррүн ёрдумынын Җемалын үнсүни өңки отургыҗа гечирип билмеҗеклигине сүлчи ахыры дүшүнди. Машында отурдылан радионын бурмасыны товлап бирнәче толкуны сермәп чыкды, идили зат тапмады я-да бу гүррүнин угруны үйтгетмек үчин зерур боланы себәпли, гараз, деррев радионы өчүрди.

— Җемал, сен «медучилищә окува гирҗек болдум» дийдиңми?

Бейле диени бирбада хакыдасына гелмесе-де, айдылян зат догры болансон, Җемал гүррүңе гошулман отурып билмеди.

— Бу йыл-а дәл, өтен йыл сынанышдым вели, болмады.

— Болмазам! — Сүлчүнин әхеңинде бегенч аламатына меңзеш бир аламат барды. — Олам инди гымматлап, бериминин мөчбери институтыңка голайлашыпдыр. Белет боламсон айдян. Җигим училищәни шу йыл тамамлады. Мединститута-да гирди, шона-ха аз-овлак пейдасы дегди. Сүлгүн диййәлер җигимин адына.

— Билсең йыкҗак болув дуранам ёк вели...

— Вай, иң эрбеди шейдип, бойнуңа гоюп йыкяжлар-да инди. Нәме олар бизиң мекдебимизиң ягдайыны билмән дурлармы? Ынха, сен нәме мекдепде берлен билими алмадыңмы? Сени шейдип көр эдип чыкарсалар, эйсем сен гүнәкәрми оңа?!

Сүлчүниң самсык оглан дәлдигини Җемал өңем ыкрар эдйәрди, онуң бу гүнки гүррүңлери оңа хас йүрекден, хас догры ялы болуп дуюлды. Йөне арадакы дүшнүксиз перде оңа йүрегини ачмага, дердинишмәге пәсгел берйәр.

— Ине, серет, индики йыл сени өзүм окува ерлешдирерин. Валла, ынанай шуңа. Я института сынанышып гөрҗекми?

— Ай, инди окува эл етер ялы болмады.

Бу хакыкатданам шейле болансоң, Сөйүн сесини чыкармады, машыны ёлуң гырасына совуп саклады.

— Җемал, мен сениң еке сөзүң үчин әхли зады этмәге тайяр. Ынанай. Какаң ыкбалы бүтинлей диен ялы мениң элимде...

Эдйән ой-хыялларындан, ызына дүшүп барян ниетинден өзи горкан ялы Сөйүн хасыр-хусур чилим отланды-да, ёла дүшди, машын силтенип гитди.

Капаса габалан гуш ялы өзүни җуда бинжалык дуйян, хер херекете, хер сөзе мых дүртүлйән ялы тисгинип отуран Җемал бирден әхли зада дүшүнди отурыберди. Асыл ол муны өңем билип, дуюп отуран экени, йөне ол бу айлавлара ынанмаҗак болуп чытрашып, ыкбалдан етмели пайы өзүнден дашлашдырмага чалшып хеләк болуп йөрсе нәтҗек. Бәх, адамларың әхлисиниң ады, бойы-сыраты, эдим-гылымы дүрли-дүрли болса, оларың әхлисиниң калбында аграмлык даш ялы болуп бирмеңзеш харамзадалык ятыр-ов. Йөне ол кәбиринде элйүзде гөрнүп дур, башга бири оны гизлемеги башаряр. Йөне шол башлангыч әхли адама махсус. Ягдайың шейле йөнтем, дүшүнмеси шейле аңсатлыгына гөз етирен Җемал бейле пурсатда өзүни өрән аркайын дуйды. Ногтасыны өз элине тутдуран йигиди идекләси, энтедеси, эҗизледеси гелди. Дем салымда сүлчүниң берен кәбир соваларыны серинде айлап, оңа өзи барада әхли хакыкатың аянлыгына акыл етирди. Какасыны халас этмек үчин берилмели пиданың мөчбери нәчерәк болмалыка?!

— Җемал, сениң йигидиң бармы?

Гыз дүшүнмеди.

— Агам бар, Керим. Йөне ол Орсъетде яшаяр. Гуллукдан соң шо тайларда өйленип галыберди.

— Ё-ёк, мен о маглуматлары хәзир хемме кишиден говы билйән. Мен сениң йигидиң бармы диййән, сөйүшйән огланың.

— Вай, тоба — диен гыз, догруданам, уялып гызарды.

Дымышып эсли йөредилер. Машын улы ёлдан совхоза тарап совулян ёла айлананда Җемал галкыжаклап, ховсалалы гүрледи.

— Шу тайда сакланайың.

— Элтип гайдарын.

— Ёк, ёк, дуруң. Шу тайда дүшүрәйин мени.

Машын сакланды. Сөйүн ызына өврүлип, гызың дызының үстүнде дуран гутының үстүнде элини гойды.

— Горкяңмы?

Җемал бу херекете билгешлин тисгинмеди, гапа-да гысылмады, гутыны айырҗагам болмады.

— Ёк, өзүм гидерин, ики әдим-ә. Хана, кеселхана-да гөрнүп дур. Әҗемиң янына-да совлуп геччек.

— Җемал, какаң бойнуна эсли йылы доңдурып гойбермек итиң аңсады. Йөне дерңеви ыза чекип йөрүн. Онуңам әхли мүтдети гечди. Басым материаллары табшырмалы болар. Мен бир зады анык билесим гелйәр. Сен мениң диеним билен болармың я-да ёк.— Шу пурсат гыз тисгинип гитди, гапа тарап биытгыяр гысылансоң, огланың эли отургыҗың үстүне гачды. Ниетини җуда айдын ачан совалың морта боланыны аңан сүлчи сәвлиги дүзетмәге чалышды. — Сен эртир той эдели дийсеңем мен тайяр.

Йигидиң иберен мәширигини гызам гайтарып бермеги макул билди.

— Хәли-хәзир той-томашаны ятлар ялы болмадык.

— Бу сениң өзүңе баглы, Җемал...

— Эден хызматыңыз үчин таңрыялкасын.

— Хызматы соң гөрерсиң.

— Саг болуң...

Гыз машындан чыкып, гапыны япды. Оба тарап гөнүген гыза, машының пеңҗиресинден бойнуны узадан йигит:

— Якын гүнлерде ене чагырарын. Нәхили дерманлары герек болса әҗеңден сора — дийди.

«Вий» диен Жемал гапжыгына япышып, алнан дерманын бахасыны гайтармага жан чекди, болмады. Бахана билен машындан дүшен Сөйүниң гызын пуллы элини итйәнлигине я-да саклаяндыгына дүшүнер ялы болмады. Бейдип дурмагы услып билмедик гыз ене бир гезек миннетдарлык билдирип, ёлуны довам этди. Ол араны эсли ачянча ериндeн бутнаман дуран йигит, калбыны гозгалана салан хайсыдыр бир дуйгы толкунының зарбына башыны яйкап, хырчыны дишледи...

Эжесиниң сыпатыны сынлан Жемал ол бәри бакандыр, ягдайы ганыматлашандыр дийип чаклады. Онуң асуда кешби, парахат бакышы, гызыны гөрүбем алнасап-гыссанмазлыгы узага чекен харасатдан соң көшешен дениз ялы сырлам болса, Жемал муны говулыга ёрды. Лукманларың эдйән эми тәсир эдйәндир, белки, эне калбы әхли булашыклыгың, дерди-дердесериң бир ёл я-да бир сәв билен оңатлыга тамамланжакдыгыны сызяндыр. Гызының халыны сорап берен совалына «инди ганымат» дийип пышырдады, йылгырян ялы аламат йүзүне чайылды. Чукрарлан гөзлери билен гызыны довамлы хем сиңңин сынлады. Эжесиниң элинден тутуп отурышына, дамарларың тирсилдисини сызян Жемалың бирден агысы тутды, мөңңүрип, эжесиниң дөшүне башыны ойкалап агласы гелди. Бөведи ярмак үчин гөзяшлары итеклейән дуйгуларың диңе эжеси билен багланышыклы дәлдигини Жемал дуйяр, олар шу гүнүң вакалары, умуман онуң ыкбалы билен багланышыклы. Жемал сакланды, кынлык биленем болса, өзүне эрк этди. Эжесиниң элини хас ыкжам гысды. Ине, шу тирсилдейән дамарларың йүреге бирлешйән еринде ганың акымына пәсгел берйән дыкын бармыш, йүрегиң гулажыкларының бириниң дыкылжак болян болмагам ахмалмыш... Гендигини. Адам[1] гезип йөр, ягшылык эдйәр, яманлык эдйәр, әпет-әпет ишлериң хөтдесинден гелйәр, учуп алловаррадан чыкяр, йөне серче ялыжак йүрек сәхел тогтаса, ол ёк, ол өли, ол арзувындан-максадындан, якынындан-ядындан, гелжегинден-гечмишинден махрум... Вах, Жемал башарып билйән болса-ды, айтмак-диймән, хич киме билдирмән шу дамарың ичи билен барып, онуң дарапан ерини гиңелдип, юкалан ерини галңадып гайдарды, хорлук хем эжир чекен эне йүрегине дерек өз жигериңи гоюп доланарды. Йөне багыш эдилжек йүре-

гиң чекйән жебри-жепасы, гайгы-гуссасы бейлекинкиден азмыка, чалшылан йүрекден онуң өмрүниң узакдыгына ким гүвә гечип билжек?.. Эсасы бела йүрекде экен, бөврегиң совукламасам үстесине.

— Гызым, сениңем гөржек гүнүң гүзаплык экени. Сени бейдип хорламак үчин-ә дүнйә индермәндим. Гүлүп-ойнап, бөкжеклэп гезмели чагың, ахмырдан хырчыңы дишлэп сыңсыраклап йөрмел-э болдуң-да, балам. Аган ызына көвленмеди, какаң бейдип ятыр, икимизем начар, менем саңа дерт. Баша иш дүшенде диренишип дуран доган-гардаш, гарындаш герек. Бизде олам ёк, бизиңкилерденә асман якын, какаңам ерден еке чыкан, арзыңы киме айтжак, дадыңы киме дийжек. Какаң гөргүлем шу дийилйәни эден болса, «гүнүмиз булашсын, бетбагтлыга учралың» дийиб-э эден дәлдир. Ери, ажыдан алжагың иниңе сүйжүлик билен сиңмежегини билмедиңми дий. Эден болса, маңа дагам дуйдурман бейдишине хайран галян. Эй, менде сан бармы, сала бармы. О түнекде дилсиз--агызсыз доңңара даша мен. Биленде багындан чекип билжекми нәме. Вах, шу гара небсиниң бир горпуң үстүнден элтжекдигини билйәрдим-ле, йөне ким бейле чочгара чолашар өйтжек. Ё-ёк-ла, онуң өз келлесине гелжек зат болмалы дәл би. Небисжеңем болса, канагатам ёк дәл онуң. Өтен йылкы дүшүренжесини ерде гойса гум болжак, гөкде гойса гүн гөржек дийип апалап саклады. Ана, инди шолам оңа несип этмеди, харама чыкды бар зат...— Жемал эжесиниң сөзүне «хә» берип оны угруна сүржегинем, «эже, бейдип зейренип ятма, әхли зат говы болар» дийип гөвүнлик бержегинем билмеди.— Саңа кын боляр, гызым, саңа. Какаңам маңлайындакыны гөрер, элиң билен эден болсаң, эгниң билен чекмели. Бигүнә болуп ода янмаса боляр. Саңа кын. Менем чагыран гүнлери аманадымы табшырмага гидиберерин, ах чекип, арман этжек дурмушым ёк. Саңа небсим агыряр. Бейдип ятышыма, гайтып саңа йүк. Саңа азар болян гайтып мен. Бу геплери, гызым, мен саңа айтмалам дәл. Йөне мен тайяр бол дийип айдян, тениң өвренишсин дийип айдян. Бирден бир болмасы ягдай болса горкмагын, балам. Түвелеме, билимиң, ылымың бар, боюң, сыпатың-сыратың, акылың кем дәлдир, гызым. Бу замана бойнуны буруп, кибтини гысып йөренлең деври дәл. Бес мең бус-бус болуп, босага бенди гезеним. Эжизиң ганымы

көп боляр. Гез, ока, хезил эт, яша. Иле яманлык этмедик, харамдан йыгнаҗак болмадык, эйсем гүн гөрдүкми?! Ийдик дийсем яланчы, гейдик дийсек яланчы. Ине, индем дүшен гүнүмиз. Хана, дүнйәни дүлдүрерип йөренлериң хей, аладасы бармы? Халалмы-харамммы, хакмы-карамммы олар үчин дес-деӊ. Ай, хава-да, онам оңармак герек. Башармасаң болҗагың шу... Мен бедибагт саңа эйле эт, бейле эт дийййән. Сени ганатландырып, учурып гойбермели биз. Биз болсак гара даш болуп бойнуңдан асылып дурус. Эдип билҗек задым, ругсат берип билҗек. Сенден разыдырын, гызым. Эртир гитсеңем гидибер, окува гит, гараз, шу түнекден дашрак дур. Ол орача даргады, гызым. Гидибер, берен сүйдүм халал болсун...

— Гойсана, эҗе, нәмелер дийип отырсың. — Җемал агламан зордан сакланды. — Хәзир окувам ёк, хич задам. Хей, сени, какамы ташлабам бир башга ере аягымы секеринми... Ынха, шол гыт дерманданам тапып гетирдим. Еңе герек болса тапып болҗак...

Укол этмек үчин шепагат баҗысының отага гирмеги энели-гызың ягдайыны еңиллешдирди. Эсли махалдан соң гапдалдакы бош орна бир гарры аялы тутаклап гетирдилер. Гайда-гаймалашык, совал-җогап Җемала эҗеси билен хошлашып гайтмага шерт дөретди. Йөне эҗесиниң сөзлери җигериниң уҗундан көз болуп асылды дурды.

Таяк атым ерден Гарагөз ылгап чыкды, өйде чыра яныл дуранам болса, Мекан уклап галыпдыр. Бу гүнүң аргынлыгыны Җемал диңе гейимлерини чыкарандада аңып галды.

Эртеси, Мекан окува гитҗек болуп дурка, Шаллы голак гелип хемме ишлериң оңын болҗакдыгыны, гөрүлмели адамларың гөрлендигини айдып гитди. Эҗесине товук чорба әлтип гайдан махалы почта совулан Җемал Керимден гелен хаты алды. Ол басым Венера билен барҗаклыгыны айдыпдыр. Җемал бу гүнүң башланышындан хошал болды, гөврүми гиңәп, эхли зады оңатлыга ёрды. Хатда, гаранкы гатлышанда, Меканың «шу гүн өймүзде ятаяйын» диен найынҗар җайышынам, инди бу түнеге гиденлериң басым гайдып гелҗеклиги билен багланышдырды. Сәхер билен гапы какылса, Керим гелди дийип ылгап чыкҗагына ынанды...

Гапы догруданам какылды. Йөне сәхер билен дәл-

»де, гич агшам какылды, бу гүнлериң аладасы билен ёрулан Җемал яңы ымызганан экен. Оянан бадына гарашяны гелендир өйтмекден дөрейән бегенч дәл-де, горкы дуйгусы гуршап алды, ховпургады. Гызың бу хал-ягдайыны аңан ялы Гарагөз ябҗыныпп-ябҗыныпп үйрди, гапың голайына топулып-топулып гелди. «Кимсиң?» диенинде, Җемал өз сесини өзи эшитмеди.

Дашарда гапыны какып дуран өйде бир херекетиң боланлыгыны аңшырды өйдйән:

— Җемал, Җемал! Ачсана гапыны, бу мен...

Бу сеси гыз бада танады, гапыны ачмага сәхел яйданан-да болса, гапының аңырсында дураның Сөйүндигини билип аз бегенмеди. Чыраны якып, гапыны ачды.

— Бәйх, ятанда дагы Арап Рейхан ялы ятян экениң-ов, Җемал. Бәй-бәх, какып дурын, какып дурын. Итиңизем үйрүп ядады.— Җемал Сөйүниң херекетинден, сөзлериниң эхеңинден онуң кейплидигини сызды.— Вий, ал, ме ине, бүйә шол дермандан, бү-де петир көке, ынха, бүем саңа, ай, муң нәмедигини өзүң говы билйәнсиң...— Сөйүн голтугында саклап дуран затларыны дөкән-сачан эдибрәк гыза узатды. Гыз дермандан башга хөдүре мейил этмәнден соң, кагыза доланан мата кечәң үстүне патылап гачды. Җемал гызларың гырлышып геййән көйнегиниң матасына гөзи дүшүп ыза тесди.— Алсана, бу саңа, хеммеси сениңки. Ай, бу гүн огланлар билен бир ерде отурдыклай, онсоң сени гөрмесем йүрегим ярылып баряр, валла...— Бу сөзлер йүрекден айдылан болмагам ахмал, олар ынандырыҗы эшидилди, Җемал огланың ягдайыны гөз өңүнде тутансоң, бу айдыланлары гөвнүне алып дурмады.— Гайдыбердим, горкуздымам өйдйән сени ә, яък валла. Ай, гатнадып йөрмән сорагы үстүне гелип эдәейин дийдим, хе-хе...— Сөйүниң гөзүнде нәмәхрем ышнак йылпылдап гитди.— Чай берсенә ичҗек менә, Җемал, ковсаңам гитҗек дәл...

Баша инен мусаллаты хошамайлап совмасаң, алач ёк, шонуң үчин гыз огланы угруна сүрүп башындан айламагы йүрегине дүвди.

— Вий, ичҗегиң чай болсун, хәзир гайнадар-да демләерин.

— *Ай, жана. Шейтсене, Җемал, сениң элиңденем* бир чай ичип гөрели.

Сөйүн халың үстүне гечип орнашандан соң, гыз

өзүниң хер бир херекетиниң, бедениниң хер бир сынасының сынланяндыгыны сызды. Ятанда геййән юка көйнегини чалшайман эбетейини тапмады. Чай демләп, чәйнеги Сөйүниң өңүнде гойды: сүйҗүданы узатды, өзем бир чәйнек чайы алып четде отурды. Өң бейле ягдайы хакыдасына гетирип билмеҗек Җемал, хәзир мундан нәхили чыкалга тапҗагыны аңанок. Гарагөз бир дүшби хайван болса, гидип иң болманда Меканҗыгы алып геләйсе.

— Сен Җемал, зады галавут этме. Маңа гулак ас, бар зат дүз болар. Хе-ей, сен бу дурмуша китабың гөзи билен гараяң, хакыкат бүтинлей башгача. Мен энтек әҗиз. Энтек гүйҗүме гиремок. Хәзир пахан вор, шонуң аркасындан. Ене бәш йылдан мени танамарсың. Сен мениң диеним билен бол. Бар зат гүл болар. Сөйүн диен сөзүни гөгердйән, айдан антыны даш эдйәнлердендир. Сени сыпдырмаҗагым чын, валла, ашык болайдым-ай...

Түркмениң өйүне гиҗе гелип, түркмениң гөзе гөрнен гызына түркмен шейле дийип отурса, дөврүң нәхили болдугы боляр?! Эйсем намыс-ар дийлен зат галдымы бери, онуң орнуны пул-байлык алмадымы нәме?

Сөйүниң хас бетер самсыклап гидибермегинден чекинен гыз гүррүңе гошулып, үнси совмага чалышды.

— Бизиң өйүмизи нәдип тапайдың?!.

— Бов, сизе өзүңизден белет дийдимә мен. Өйүңизи тапдым-ла, йөне йүрегиңе ёлы нәдип тапмалы...

— Чай ичибериң, хәзир Мекан билен Арслан дагам гелерлер.

Бу хабара Сөйүн азаҗык үшерилди.

— Шаллы аганың чагалары. Бу гүнлер олар бизде ятярлар.

— Бәх, сораг эдемдә олары зордан танаян ялы гүррүң эдйәрдиң. Бай, сенем мекиров, Җемал. Ай, олар хич. Голагың өзи гылсырадың үстүнде дура, хе-хе. «Үф» эдип гойберсем, довзаха гүтләп дүшйәр.

Җемалың ядына ирден Шаллы голагың «гөрмели адамлар гөрүлди» диен сөзлери дүшди. Гөрйән вели, ол өз аладасы, өз дерди барада дилленен ялыла.

— Әй, бу ишлер бидерек, Мәммет Гараевиң эден иши шейле серетсең бир көпүк, йөне хәзир йылы агыр. Азындан еди йыл. Вурянлар башга ерде. Алтын магазиниңдәки басха-баслыгы билйәңми? Өтен йыл

болда-а. — Гызын «жык» диймеси сүлчүни хасам одукдырды. — Бай-ба, ана, иш дийип шоңа дийәйсең. Магазиниң мудирине Пуздан дийййәндирлер, эшидипмидиң? Бәй-бә... Йүзүни гөрсең өңнил иениңи гайтарасың гелйәр, йөне ики гызын гызлыгыны алыпдыр. Хә-э, вей, өзүм ишиң дерңевине гатнашдым. Айда бир гезек гидип Москваның «Пекин» ресторанында җалайлык эдип гелйәр экен. Ойнашы үчин салдыран җайыны гөрсең, җеннетиң җайымыка өйдерсиң. Хаҗата отурылян еринден башлап, гапын тутаваҗына ченли алтын-күмүш. Огурлыгам эдйәр экен вели, гызыл бир гезек гымматланда *миллионер болайяр экенә ол.* Әй, дургунлылык диййәлер вели, сүргүнлилик дөври экен шол. Башараның башына, эдениңи эдибермели болупдыр. Хезил экен-лай шонда. Пузданың сүлчүлере нәме хөдүр эденлигини билйәрмин?..

Сөйун «сен барыбир душунмерсин» диен терзде элини салгады. Херекетлеримден маны аңмазмыка дийип, Җемал чәйнек-кәсесини ашхана алып гитди. Отагдан чыкып барярка ак топукларыны йити назарың якып бaрянлыгыны сызды.

— Буларам экидәй, Җемал.

Чәйнеги алҗак болуп өрүм сачыны бир эли билен тутуп эгиленде Сөйүн Җемалың бейлеки элиниң билегинден шапыладып тутды-да, гызы өзүне чекди. Бейле херекете гарашмадык гыз гобсунан огланың голтугына долды, аягы дегип пызылан чәйнек чайлы шемме билен ёл ясап гитди, гапдакы сүйҗи той пай сечилен ялы пытрады, гызың көйнегиниң этеги дызындан гечди.

— Вай!..

— Җемалым... сен мениң ай Җемалым... мен сен дийип өлйәнә...

*Бир пурсат Җемал эхли дуйгуларындан җыда дү*шен ялы болды, аграмыны үстүне атан огланың самырдысыны эшитмеди, өзүнинем нәме дийййәндигине дүшүнмеди, огланың херекетлерини ызарламага, совулмага, гаршылык гөркезмәге меҗалы чатмады, йүреги орнундан сыпып бокурдагына тегек болды, ысгыны-рагбаты гачып шалкылдап ятыр. Оңа Сөйүниң ханасындан чыкайҗак болян гөзлерини, өз эркинден даша чыкан ислегиң өвзайыны үйтгеден йүзүни буланык сувуң аңырсында гөрйән ялы болды, гыгырян сесини өзи эшитмеди, гөзүнден яш пайрамады. Диңе огланың

дамарлак, дутарчыңкы ялы чее эли өзүниң эҗап эдип серетмейән уят ерлерине етенде өзүне гелди, горкудан, утанч-хаядан, нәлетден хем эҗизликден дөрән айылганч гүйч огланы серпип гойберди. Гызың илки болшуны думанлан аңында чала айлап етишен Сөйүн «максадыма етдим, бөведи бөвсәймек галды» дийип хасап эдипди. Йөне гызың бирден гөркезен гаршылыгы оны ышк ойнунының хумарындан сәхел айңалдансоң, ол мундан соңкы херекетини аңының эмри билен эдип учрады. Аңры тогаланан гызың билине чыкан көйнеге гөзи дүшенде геймини чыкарҗак болуп хеләк болмалы дәлдигине бегенди, онуң сүлчи аңы пиданың көйнегиниң йыртман чыкармалыдыгыны йүзугра дуйдурды. Еңседен гарбалан Җемал йүзин йыкылды, хас эрҗел япышан огланың гирисинден сыпып билмән халыны дырчанаклап урунды...

Сөйүн Җемалы илки гөренден бәри оңа багланан дуйгуларының өзенини өзүне дүшүндирип биленок. Сөйги болуп сөйги дәл, йөне бу дуйгы хер бир ынсана махсус болан тебигы ислегиңи гандырмак, диңе шонуң билен баглы задам-а дәл. Ек, «Сөйүни гызың, онуң машгаласының дүшен гүнүне гынанч эркини элинден алып, бейлеки эхли ислег-арзувларыны көр эдип гүйлүп ташлапдыр» дийилсе, хакыкатдан даш дүшүлдиги болҗак. Догры, Сөйүн Җемалы илкинҗи гезек гөрен пурсаты йүрегиниң орнундан сүйшендигини билйәр. Бейле нәзик, овадан, мәхрем гызы гөрүп, оны арзувламазлыга өзүңи меҗбур этмек мүмкин дәл. Сүлчи өзүни эркек сайып башлалы бәри дүнйәниң аялынам, гелнинем, гызынам гөрди. Оларың кәси онуң гелшигиниң, пулуның, гуллугының гурбаны болды, кәси болса Сөйүниң хилеси, гара гүйҗи зерарлы гирисине дүшди. Хачан-да Шаллы голагың хелейи Дүнйәгөзел сораг махалы Җемалың зорланан болаймагының эхтималдыгы барада дил яранда Сөйүн өзүнде бейле мыртар хабары айданлыгы үчин бу аяла йигренҗиниң барха артянлыгыны сызыпды. Йөне шо пурсатда-да өзи үчин бир зады чөп дөвлен ялы дүшүндирип билмәнди: ол шол багта бирүгсат эл уран кишиниң өзи дәлдиги үчин гахарланярмыка я-да нәзиклиге, пәкизелиге яны йүреги билен галташып угран махалы, хакыкат диййәниниң салгыма өврүлип барянлыгы үчинмикә? Элинден гелсе, Җемала, какасына көмек этҗеклигини сүлчи бирнәче гезек ятладыпды, өзем бу сөзлериң

кичи дилден бәрде, гызың гөвнүни авламак үчин айдылан сөзлер дәлдигини ол говы билйәр. Хатда ол шол пурсатларда Җемалы боюн эдерин-ов, онуң леблеринден сорарын, чолашып ятарын дийибем пикир этмәнди. Догрусы, Җемал сүлчүниң шол сөзлериниң ызына дүшүп гидиберен болса, Сөйүн совашарды, гыза дерңев боюнча гечйән адаты бир киши ялы гарарды, дүйшүнде оны той сачагының башында гөрмезди, хер гезек сөйгиң херекете гечип, дартгынлылыгың дик депесине етен махалы ёрганың ичинде еке өзи оянмазды. Ёк, ялан сөзлейәр. Ол Җемал билен дүшнүксиз багланышыгың аңырсына етмән рахатланып билмеҗегине бада дүшүнди. Бир пурсатда ол җенаят ишини гыра совуп, Җемал билен гол тутушып никалашмага гидибермели болса, дуркы билен бүтинлей тайярдыгыны хем өзи боюн алды. Эл дегирлениниде, дил дегирленине-де гараҗак дәл, Җемал өзүниңки болса боляр...

Хәзир Сөйүниң аңында, йүрегинде өңки эден ой-хыялларының, арзув-ислеглериниң дүшнүгем ёкды, эдил шу пурсат ол өңүнде уруныл ятан гызың Җемалдыгыны я-да башга бир кишидигини хем тапавутландырып билҗек дәлди. Хайваны, ынсаны имриндирип, дуйгуларын әхли бентлери вейран эдилмегине итерйән задың шейле голайлыгы, ине, хәзир, ер дөрәли бәри артмаса кемелмедик, хич махал дүшүндирилмедик, өмүр дүшүндирип болмаҗак леззети бойламага мүмкинчилигиң арасындан әхли серхетлериң айрыландыгы Сөйүни гудузлык дереҗесине етирипди. Ол багҗыгыны яздырҗак болуп сәхел үнсүни совонда элинден сыпып баран гызы гара гүйҗи билен аркан басды, дәбшенеклейән аякларын арасына гиренсоң, халысысгыны гачан гыз өңки ялы эркин уруныл билмеди. Сөйүн өзүниң аклы азашансоң, «сөййән, аялым бол, сөййән...» дийип гайталаян сөзлеринем, гызың «җа-ан, доган, вай, эҗе, эҗе җа-ан, айрыл...» дийип, аглап-энрейән сесинем эшиденокды.

Тен тене галташанда Җемал иң соңкы рагбатындан җыда дүшен ялы говшады, Сөйүн болса тога бирлешдирилен электрик чырасы ялы янды, титрейән беденлериң дуралгада сакланмагы үчин дырҗашды. Җемал ягдайының бүтинлей чыкгынсыздыгыны дуян ялы диңе ялбармагыны довам этди, гөзүнден яш чогуп чыкды:

— Бейтме, ялбарян, җан доган, бейтме... масгара

этмә мени... Вай, бейтме... ялбарян саңа, гөзүңе дөнейин, бейтмесеңе... бейтме...

Инди гичди, хәзир Сөйүн сакланып билжек дәл, дүнйәде оны саклап билжек гүйжем ёк. Шу пурсат ол пәсгел бержек болан хер бир кишини, хатда мәхрибан эжесем болса, гөзүни гырпман өлдүрип билжек. Бейниси, йүреги орнунда болмаса-да, адамың өлмейәнлиги чын экен. Хәзир Сөйүнин эхли дүнйәси петик болса-да, максадына етмегиң өң янындакы кейпиң хейжаны билен самрады:

— Дур, ят, дурсана, ана... ана, ине... ине, болды... дур...

— Вай... вай, эже жа-а-ан-н...

Өңки дүнйәсине гайдып гелен Сөйүнин гөзүнден чогуп чыкан яш хүнүбирян аглап ятан Җемалың янаңындакы чыга гошулды. Ол хас-хас эдип ятышына, «сен гыз экениңә, сен мениң аялым, мәхрибаным... Мениң аялым...» дийип үзнүксиз пышырдады.

III

Мәммет Гара үч йыл иш кесдилер.

Шаллы голагың айтмагына гөрә, Җемалын какасына азындан еди йыл дагы доңдурмалы экенлер. Муны ол эден аладасы ерине душен адам хөкмүнде айтды. Онун эхеңинде бегенмелидигине үндевем барды. Ери, нәмәңе бегенжек, хайсы зада гуванжак дийсене. Хава-да, келләң алнандан гулагың гопаны говы. Эйсем-де болса, дүнйәде инди Җемалың ыкбалыны сарсдырып, оны чыкгынсыз ягдая салар ялы гынандырып я-да дурмушың шейле оңатдыгына ынанар ялы бегендирип билжек вака, ягдай бармыка? Ёкдур, болмазам. Ол шол пурсат өлмелиди, йүреги партлап ярылмалыды, гөречлери гөзяш болуп акмалыды, эл-аягы шел ачып гымылдамага ярамалы дәлди, дили лал болмалыды... Хич задам болмады. Диңе онун буйсанжы, гуванжы, намысы, гелжеги, арзувлары чымпытрак болды. Инди онуң гөвреси, дүнйәси, дурмушы бош, шемал шувлап дур: Сөйүнин «сөййән, сен мениң аялым...» диен ялы сөзлерини ятланында-да, олар оңа сәхелче-де тәсир эденок. Сөйүлйән, аял болан зенанда шатлык, гуванч болмалы! Эйсем багт шейле берилйәрми? Нәме үчин Җемалың ыкбалы чолашык

гәлейи терс, дурмушы булашык? Гөрә, каканы үч йыл түрмә басярлар, сен болса оңа бегенмели. Хут шол мөхлетиң берлендиги үчин, гөр, кимлере миннетдар болмалы, миннетини чекмели. Белки, айрылан, кемелен дөрт йылың бахасыны Җемалдан анык билйән адам ёкдур?!.

Маман дайза кеселханада узак махал ятанам болса, онуң хал-ягдайында дуярлык өзгериш, галкыныш болмады. Херекет этсе, кейпи үйтгесе йүреги дүңкүлдәп, ган басышы галгады дурды. Лукманларың гелен нетижеси шейле болды, областда-да эгленмән, гөни пайтагта гитмели, о тайда гураллар кәмил, тежрибе ёкары, мүмкинчилик көп, хәт-петегини өзүмиз оңарарыс.

Тутда-баслыгын арасында Җемал Меканың өйлерине гиденлигинем, өзүниң өйде еке ятянлыгынам дуймандыр. Муны ол диңе Сөйүн геленде дуюп галды, йүреги җиглэп гитди, диймек, аваян болса, ол еринде болмалы. Шу пурсата ченли болуп гечен ишден соң Җемал Сөйүн билен йүзбе-йүз болуп гөрмәнди, судда-бейлекиде гапдалдан гөрүшселер-де сөзлешмәге зерурлык йүзе чыкманды. Гызың илки ислеги бүргүт ялы пенҗесини герип огланың үстүне гопулмак, өзүниң өңде-соңда бетбагтлыгына диңе шу өңүнде дуран гүнәкәр ялы оны түйт-мүйт этмек, богазына көп махалдан бәри гуршундан гуйлан ялы болуп дуран тегеги багрыны паралап гыгырып айрып зыңмак, калбыны гиңелтмек болды. Бейтмеди. Гайта гүн ялы, огланың йүзүне саңсарсыпат маңысыз гарады дурды. Хачан-да онуң гымылдаян додагына үнси чолашанда, огланың бир затлар диййәндигини анды. Җемал өңкүлигине бүтинлей меңземейән Сөйүне середип, оны өмри өтйәнчә багышлап билмежеклигине гөз етирди. Өмри түкенйәнчә...

Сөйүн гызың какасының ганымат шертлерде яшаҗаклыгыны айдяр экен. Эжесиниң ягдайыны сорандa, Җемал өзүне гелди, Сөйүниң бу совалы беренлигине миннетдар болды. Себәби ол эжесини нәдип пайтагта әкитмели, нәдип кеселхана ерлешдирмели, гөз етирип билмән хеләк болуп йөр. Керимe үчүнжи гезек хат язды, геленок, җогабам язанок, аялы, гитсе гайдып гелмез өйдүп, зынҗыра баглап тояйды өйдйәрин оны.

— Эжемиң ягдайы ярамаз. Какамың иемесини эшидип хасам гайра үзүлди.

— Дүшүндирәймели экениң. Гүнә гечилме болса, я башга бир ягдай болса, онуң бир йылдан, йыл ярымдан гайдып геләймеги мүмкин.

— Докторлар «пайтагта экидип, шол ерде кеселхана ерлешдирмели» диййәлер.

— Бәх...

— «Йүрегини операция этмели болмагам ахмал» дийдилер. Муны шо тайда кесгитлемелимишлер.

— Инди нәдйәңиз?

— Нәтҗегимем билемок менә.

— Машына ярамазмыка, гидип ерлешдирердим-дә. Сен сорап гөр докторлардан, кагызларынам дүзедип гой. Мен анна гүни хабар тутарын.

Гитҗек боланда Сөйүн «булары сең үчин экелдим» дийип, йүзүне сурат чекилен ичи долы халтаҗыгы дивара сөйәп гойды. Ол чыкып гиденден соң Җемала Сөйүн алан задының бахасыны бөлекләп төлемәге чалышян ялы дуюлды, оңа йигренҗи ене көреди. Халтадан чыкан гыммат баха көйнеклиги, петир көкедир дашары юрдуң миве балыны гөренде өзи икинҗи гезек депгиленйән, масгараланян ялы дуйды. Бу затларың хеммеси бетбагтлыгың бахасы ялы болуп дур. Узак махаллап көшешип билмеди.

Җемал узак гиҗесини чирим этмән гечиренсоң, көп ягдайлар хакда ойланды, өз ахвалыны өлчерипдөкди. Душен гирдабындан еке-тәк чыкалганың диңе кайыллык, такдыра тен бермекдигине, гөр, инди өмрунде нәчинҗи гезек дүшүнйәр. Башга алаҗың ёгамда. Ери, хәзир Сөйүн өйүңе гелипдир, йүрекденми я йүзлейми, гараз, саңа хоссарлык эден боляр, хемаят бермекчи, асыл ол гарасыны салманда нәтҗек, алаҗың бармы дийсене. «Гаргышым гейрегиңи галдырмасын, ахым тутсун». дийип увлап отурмасаң, арыңы алып, намысыңы дикелтҗек бармы. Вае-ей, намыс дийип алайдың, гыз, сеңки ялы намысыны алтын дише чалшып йөренлерем гыт дәл-ле, шоларама чабаланып өләеноклар, гайта дүнйә питҗиң атып, эхли кишиң депесинден гарап, элъетмез болан болярлар. Йөне оларың бейдени үчин саңа еңилми дийдә! Бә-э, адамың адамдан дойгундыгыны. Шу дөврүң ичинде ёлдаызда, өйде, кеселханада ягдайыңыз ничик дийип соранҗы бир элиң бармагы билен санаймалы. Оларам йөне йүз угра. Той болса, яс болса адамлар босушып геленсоңлар биз җуда ысныщыклы, бир-биреге хормат

лы, голдава гайым халкымыз бардыр өйдүп йөрус. Вах, бу затлар башына иш дүшенде билинйәр экен. Шу деврүң ичинде Шаллы голагың оглы нәче гезек оба гелип гитди, Дүнйәгөзел хелей, хей, «гелним болайсаң» дийип гапындан гараярмы. Индә танапына товсуп дурса-да «боляр» дийип болмаз.

Җемал илкинҗи гезек башга-да бир санҗы хакда, онун үстүнден баранда-да дашындан айланып гечйән ярасы барада хем пикир өврди. Ол хәзир Сөйүниң аялымыка я-да бу барада ол инди теклип этмелимикә, эй, вай, о болан затлардан соң теклип нәмә герек, хеммe зат дүшнүкли дәлми?! Ол хич махал өзүниң Сөйүне мәхрем, вепалы аял болуп билмеҗегини билйәр, ёк, ол оңа диңе меҗбуры халда чыдап билер. Йөне онуң сокҗармаянлыгы, өзүни бүтинлей башгача алып барянлыгы, өзүни еңиҗи, рүстем дуймаянлыгыны, гепи-сөзи, херекети билен гүнәсини юмшатмага чалышянлыгы — бу затларың хеммеси, белки, Җемалың оңа болан гарайшыны, гатнашыгыны өзгертмелидир. А, белки, хут хәзир Сөйүниң айгытлы херекети герекдир, шейле болса гызың йүреги дүшүшер, онуң гүнәсини гечмек дереҗесине ченли етилмеги-де мүмкин. Ол нәме үчин дашлашаногам, голайлашаногам, өз янындан карзының чәгини өлчәп, шоны хасаплашянча мылайымсырамага чалышян ялы. Ә-эй, гүмүне гитсинле, ынха, эҗеси даяныл өз гүнүни гөрер ялы болса, какасам түнегине доланып гелсе, Җемалам дурмушың датлы тагамыны дадып гөрер, болҗак зат болды, сен инди орта мекдеби яңы тамамлан гызҗагаз дәл, хелей, хелей! Хмх, хык.. Бәш-алты йыл эденми эдериң, шондан соң өлмәге гайратым чатмаса түйс... ...болдугым.

Ирден ёла дүшүленсоң, Ашгабада гүнорта болманка гелдилер. Кардиология меркезиниң кабулханасында булара гуҗак ачып, гарашып отуран ёк экен. «Ер-җай ёк, адамлар үсти-үстүне ятыр, коридорда мыдар эдип йөренем кән» дийдилер. Областдан хат болмаса, районың хайышыны министрликде тассыклатмалы экен. Ай, гараз, сениң дердиң билен иши ёк буларың. Йөне Сөйүниң боланы бир говы, дешик болса сүмүлйәр, ак ектайлы болса аслышып галяр, шейдешейде, ахыры зерур адамың үстүнден барды. Асыл ерем тапылды, алада эденем. Ики адамлык отагда ерлешдирдилер, шепагат баҗысы эллә сер уран даяв,

ялманып дуран аялам гайныны гөрен ялы гара гадыр. Сөйүнә онуң билен алышып гитди, врачларың бимарың хоссарларының бириниң хөкман голайда болмалыдыгы барадакы саргыды хем бержай эдилҗек, Җемал Тәҗигөзеллерде — яңкы аяллара яшап билҗек, эҗесине эсеван эдип дурмага мүмкинчилик бар, ягдайындан мыдама хабарлы болҗак. Җемал Сөйүн болманлыгында бу аладалары чөзмек үчин гөрҗек азабыны аңында айлап чыкды. Середип гөрйәр вели, ол хәзир вокзалда нәсаг эҗесини гуҗаклап, гөзүниң яшыны сыкып отурмалы боларды.

Маман дайзаны мазалы ерлешдирдилер, Сөйүн оны беҗерҗек лукманыңам гөвнүни тапды. Огланың елгамак ялы гайдырылып йөршүни гапдалдан сынлаян гыз үчин угуртапыҗылык диңе киселериң галыңлыгына баглы ялы болды дурды.

Тәҗигөзелиң өй салгыны алып, шәхере айланмага чыканларында Сөйүниң иймек-ичмек үчин алян назныгматыны, «бу саңа герек болар» дийип алян харытларыны гөренинде, Җемал сүлчи пулуны хасаплап совянлардан дәл диен нетиҗә гелди. Бу херекетлерини, талхандөкерлиги йигит өзүни гыза, хава-да, гыза, халатмак үчин эдйән болмагы-да әхтимал. Хакыкатда болса, бу өзүнден гөвнихош, эдени өңүнден гидип барян йылманак йигиде Җемалың йигренҗи барха читенек-читенек болуп өсүп баряр.

Медицина институтының умумы яшайыш жайынада бардылар. Сүлгүниң даш кешби доганына бүтинлей чалымдаш дәл экени, өзүни алып баршам йүзүниң пердеси йыртылан, көпи гөрен гыза чалым эдйәр. Ол гүррүңинде-гепинде-де, херекетинде-де Сөйүне эркек доганы хөкмүнде гараман, хемише чилкеришип йөрен деӊ-душларының бири билен болшы ялы. Сөйүн говы таншым дийип өзүни гөркезенде Сүлгүн көпманылы гарайыш билен гүлди вели, Җемал ол шол гиже пенҗиреден гарап дуран ялы дуйгыны башдан гечирди. Өзүниң дүшйән ягдайына, эелемели болян орнуна Җемал инди, гөр, нәчинҗи гезек нәлет окаяр. Сүлгүн доганының мыхманчылыга гитмек барадакы мүрәхедини кабул этмеди, онуң узадан бир петде пулуны айнадыр дүрли реңкли гутуҗыклар дуран кичиҗик столуң үстүне элиниң терси билен зыңып гойберди. Җемал өмрүнде биринҗи гезек гөрйән, өзүне хич хили яманлык я-да ягшылык этмедик бу гызы бүтин

дуркы, дүнйәси билен йигренйәндигини, бу йигренжиң габалан сув ялы барха месәп, бокурдагына ченли етип, хопукдырып баряндыгыны сызды. Хава-да, инди өз-өзүңи йигрененсоң, хер бир душ гелени йигренжеклигиң өз-өзүнден дүшнүкли. Өзүни, әхли зады йигренип яшап болармыка...

Агшам сагат секизлерде Тәжигөзелиң ховлусының гапысыны какдылар. Гапыны шепагат бажысының өзи ачды. Келлеси газан ялы, гөзлериниң төвереги гара халкалы әпет түркмен ити үйрмәң, гуйругынам буламаң середип дурансоң, ол «Чагалар дүнйәси» дуканында сатылян, дүрли хайванларың гәбине мензеш юмшак оюнжаклара чалым эдйәр. Машыны ховла салдылар. Тәжигөзел әрсизлигинден, екеллилигинден нәче зейренсе-де эйванлы, дөрт отаглы жайың ичине гиренинде, онуң депсең ыранмаз дөвлетиң эесидигине гөз етирйәрсиң. Түркмен халылары, нирәңе серетсең, йүзүң гөрнүп дуран мебель, хрусталь гап-гачлар, ай, гараз, гапың тутаважындан башлап, ислегиңе гөрә кино гөрүп болян телевизора ченли аңк эдйәр. Екелли болайшыны, икелли дагы болайсаң нәдердиң!

Сөйүн билен Тәжигөзелиң яш тапавуды эсли мензил барам болса, оларың бир өврүмде рухы голайлыгы болмалы. Иер-ичер ялы наз-ыгмат сачагың үстүне яйрадыландан соң, Тәжигөзел агам болса, гызылам болса, гуюланыны ичип отыр, гайта Жемала-да ич диййәр, дүнйә диениң дем салымлык пурсатмыш, телпегиңи айламакаң гирдабың дуйбуне дүкүләп гачярсың, махал барка гүл, ойна, йылгыржак бол, гүлжек бол. Шатлыгы өзүң гөзләп тапмасаң, сениң билен шатлыгыны пайлашжак болян ёк, яныңа геләйселерем хер ким дердини пайлашмак үчин гелер. Өз дердиң башындан агдык ахыры...

Тәжигөзел себәп билен даш чыканда, Сөйүн Жемалы гужакламага, өпмәге сынанышды. Йөне ол гызың айгытлы гаршылыгыны аңып, сокжармасыны бес этди.

— Жемал, шу тайда ятарысмы я мыхманхана гидерисми?

— Геплешен болсаң, мен-ә шу тайда болуберҗек. Сенем өзүң гөрерсиң-дә.

— Бәх, ковян-да онда.

— Ек-ла, илиң өйүнден мен нәдип ковайын.

Сөйүн кейпи гөтерилен ягдайда болансоң, ушак-дүшек әхеңлере үнс бермеди.

— Боляр, сен ятып дынҗыңы ал. Кейпим тутса, мениң-ә огланларын янына гидәймегим мүмкиндир.

Ол бу сөзлери ругсат сорайҗы әхеңде айтды.

Тәҗигөзел Җемала ички отагдан ер салып берди, йөне гыз ядавам болса бирахат болуп ятып билмеди, иркилсе, Сөйүн гуҗагына гирәйҗек ялы болды. Эсли махаллап дашкы отагдан оларың хүңүрдилери гелди дурды, соң бир махал оларың икисем чыкып гитдилер, ене бир салымдан соң Тәҗигөзелиң еке өзи доланып гелди, гиҗәниң бирмахалы телефонда гепләне гөдек җогап гайтарды... Гараз, Җемалың гөвреси бәрде-де болса, үнси, гөрмейән, йөне бар гымылдыны дуйян гөзи ятан отагының дашында галды. Ташланан, паҗыгалы вакаларың шаяды болан көне көшгүң ичинде ялңыз галан ялы өзүни нәче оңайсыз дуйса-да, даңдана оглай гөзүниң авусыны алды.

Сөйүн ызына гайтды, совалга герек болар дийип, ол Җемала бирнеме пул гоюп гитди, мүмкинчилик болан махалы айланҗакдыгыны дуйдурды. Җемал нахар тайярлаяр, эҗесиниң ызындан барып, халындан хабар алып дуряр. Тәҗигөзелиң өйүниң әхли ишини өзи эдйәр, онуң ховлуда Җульбарс билен ялңыз галян халатлары көп боляр. Кеселханада нобатчылык этмедик махалы Тәҗигөзел «аял доганымыңка гидйән» дийип, гоңшы ховла сүмүлип, сумат боляр. Айланып йөрмез ялы ховлыларың арасындакы даш хаятда йөрите гапы гойлупдыр. Өй бикеси гоңшы ховла көп гитсе-де, о тайдан бу өе аягыны секйән ёк. Йөне гоңшы ховлының гелим-гидимли ердигини Җемал гөрмесе-де дуйяр, гиҗе диймән, гүндиз диймән ол гапыны ачяның саны-саҗагы ёк, бир топар студент гызам яшаян ялы.

Узак гүрлешип, сыр алшып, сыр бершип, йүрек дөкүшип отурмасалар-да, Җемал Тәҗигөзелиң өзүне мәхирли гараяндыгыны гүман эдйәр. Хатда онуң гыза гөзи гидйән болмагам ахмал, кәте бир шейле назар билен бакяр вели, Җемал өзүне середйән аял машгала дәл-де, эйсем ол ишдәси ялманып дуран эркек адам ялы өзүни оңайсыз дуйяр. Херхал гыз Тәҗигөзеле халыс йүрекден миннетдар, шол болмадык болса, ятара ери нирден тапсын, эҗесиниң дердини дең этмек үчин ине, шейдип нәхили алада этсин? Ол бу

миннетдарлыгыны диңе өе хызмат этмек билен билдирмәге чалышяр, хатда өй бикесиниң эшигини ювмалам болса сеңригини йыгрып дуранок, гыдырданып әхли зады эдип йөр. Йүрек яралары көнелишип, битишип угрансоң, какасының ыкбалы билен ылалашып, кайыллыгы калбына салансоң, эҗесиниңем ахыры даянҗакдыгына ынанансоң, гызың гөвни гиңәп, эндамына сув йөреди. Дызындан гечип дуран узын сачларыны гулачлап дарап дурка, ек-түк күмүш тарлара гөзи дүшсе-де, ол адам башы дашдан гаты дийилйән сөзүң чындыгыны, адам пахырың дурмушың хер хили ургусына, силтерлемесине дөз гелҗеклигини инди хут өзем тассыклап билҗек.

Бу гүн алнан анализлериң нетиҗелериниң белли болмалы гүнүди. Тәҗигөзел нобатчылык эденсоң, Җемал бежерйән лукманың янына шонуң билен биле барды.

— Умуман, район кеселханасында гелнен нетиҗә догры, эдилен эмлерде-де сәвлик болмандыр. Эгер шол этап гечилмедик болса, биз ол ишлери шу ерде этмели болардык. Билшиңиз ялы, гөрлен чәрелер нәсага умумы голдав беренем болса, ахыркы нетиҗе ёк. Диймек, бир ёл галяр, операция. Онуң үчинем азындан бир ай, ай ярым нәсагы тайярламак герек...

— Онуң башга чәреси ёкмы? — Бу сөзлер, Җемалың агзындан биыгтыяр чыкды. Ол өңем, хәзирем эҗесини пычак астында гөз өңүне гетирип биленок. Яшы алтмыша голайланам болса, сагдын, назары йити врач гызы сиңңин сынлады, өмри шейле ягдайлар билен баглы боландан соң, ол перзендиң мәхрибан эҗесине болан гатнашыгына өрән чуң дүшүнйән болмалы.

— Инди, бүтинлей башга чәре ёк дийсемә, жигим, ялан сөзледигим болар. Йөне шу кеселханаң мүмкинчилигиниң чәгинде башга чыкалга ёк. Умуман, операция җуда чылшырымлы дәл, йөне догры айдяныз, йүрек йүрек-дә, оңа дегишли задың хеммеси чылшырымлы болайяр.

— Башга нәхили чәреси бар?

Җемалың әхли билйәнини айтдырман эл чекмеҗегини аңан яшулы йылгырды.

— Жигим, биз «медицина хызматы мугт» диййәс. Хава... Бизиң шертлеримизем шоңа гөрә-дә. Пычагымыз болса гайчымыз ёк, иңңәмиз болса дерманымыз

ёк. Онсон шейле дерман тапсаныз пейда этмеги, делалаты дегмеги әхтимал диййән вели, бизи гүнәлейәлер. Онсоң бары билен мыдар эдибермели боляр.

— Мәммет Мәммедович, айдайың, белки, тапылар? — дийип, Тәҗигөзел гөзлерини гүлдүрди.

— «Солкосерил» дийип уколлык бир дерман бар. Швейцарияда чыкарыляр. Он чүйше, херсини үч гүнден салым салып урмалы. Йөне тапмак башартмазмыка диййән. Ана, шол дерман дамарларың юкалан диварларыны беркидйәр, инчелен ерини гиңелдйәр, дыкын алып дуран ери болса, ганың өз акымы билен пытрадяр, йүреги арассалаяр, ай, гараз, көп зада эм болуп билйәр. Йөне тапдырян дерман дәл. «Солкосерил». Хәзирки ягдай билен операцияның аралыгында болаймагы ахмал ялңыз чыкалга шол.

— Ханы бир сораг салып гөрели — дийип, Тәҗигөзел дилленди. Җемалам баш атды.

Дийлен эми идәп Җемалың бармадык дерманханасы галмады, кә ерде-хә бейле дерманың бардыгынам билмейән экенлер. Онсоң гызда Мәммет Мәммедович билмейән, болмаян зады салгы берен болаймасын дийибем гүман дөреди. Йөне ол салгы берлен эмиң тапылмаяндыгыны дуйдурыпды ахыры. Җемал баран, гөрен ерлери барада Тәҗигөзеле гүррүң берйәр, олам сорап-идейәндигини айдяр. Угур-утга тапман кеҗебеси даралансоң, оюрганып, мелул болуп отуран Җемалы бир гүн гичлик гелип шол бегендирди. Бегендирдими я гынандырды, билер ялам болмады.

— А гыз, йитигмизиң уҗуна тапдым — дийип, Тәҗигөзел гизлин сыры мәлим эдйән әхенде айтды. — Улы башлыклара хызмат эдйән кеселханада бир таньшым барды, ана, шол билйәр экени. Йөне билйәрмиң нәме, оңа дүнйәң малы герек. Шонда-да тапылҗагы гүмана диййәр. Берк хасапда дурян, диңе белли-белли адамлара ниетленен мелхеммиш.

Тәҗигөзел барха беркидип, барха гахадыны чыкарып барса-да, ол бейле баханы айдып билер дийип, Җемалың ятса-турса оюна гелҗек дәлди. Хер чүйше гутуҗыгының бахасы йүз йигрими манатмыш, беҗеришиң бир тапгыры үчин онуң он дәнеси герек, диймек, бир мүң ики йүз манат! Җемал өмрүнде бейле пулуң саналаныны гөрмедик болса нәтҗек. Какасындан галан «Урал» мотоциклини сатмак пикири бада

серине гелди, көнерәгем болса, бейле улага хырыдар көпмүш. Онда-да:

— Мениңә ики йүз манат пулум бар — дийип оюрганды.

— Вах, ики йүз манады менем тапып билҗек вели... о гиден пулы нәдип җемлеҗек. — Аз салым дымып отурдылар. — Белки, Сөйүне хат язарсың, «гелип гит» дийәй болмаса...

— Ай ёк, ол гелшиксиз болар, өңем азар болуп йөрүн она.

— Онда я аял доганымдан карз алайсак нәдеркә? «Зерур диен вагтың берерис» дийәерис-дә.

— Гайрат эт, доган, «гайтарарыс» дий, ынха, белкиси болса оба гидип, какамың моторыны сатдырарын, гоңшулардан карз аларын...

— Боляр онда, мен угруна чыкайын

Мүң манат карз алынды, үстүне Җемалың ики йүзем гошулып, герек дерман тапылды. Мәммет Мәммедовичиң диңе санҗылҗак гүни дерманың еке дәнесиниң гетирилмегини талап этмеги, бу эмиң, догруданам, үйтгешикдигини аңладяр. Ондан илкинҗи иңңе урланда Маман дайза «йүрегим гиңән ялы болды» дийди. Белки...

Җемалың пайтагтда, Тәҗигөзелиң өйүнде яшап йөренине бир ая голай болды, асыл өй бикесиниң хасабына ийип-ичип, онуң өйүнде ятып-туруп йөренинеде ярым ай дагы болуп йөр. Өз аял доганынданам шейлекин хызмат гөрмесең герек. Гечен дөврүң ичинде Җемал бу аялың кимлигини танап етишмеди, онуң ички дүнйәсине аралашып билмеди, догрусы, йүрекден гүрлешдим дийсе-де яланчы болҗак. Онуң кәте айдян, гулагың бир гат хамыны сыпырып гидйән сөзлерини Җемал башы бош, әр хөзүрини гөрмедик гелниң җанагырлы җовранмасы дийип хасаплаяр. Онуң әхли дердиниң шепагат баҗысы болмак хем-де түнегиниң аладасы дәлдиги вели, шейле-де гөрнүп дур. Йөне «пылан иш эдйән» дийип гөнертләр ялы дәл. Иле йүк болуп, бейдип йөрсе болмаҗагына инди Җемал говы дүшүнйәр, шонуң үчинем ол «ише дурайсам нәдеркә» дийип она сала салды. «Вагтлайынча җай сүпүриҗи болуп кеселхана ерлешдирҗек болайын» дийип, Тәҗигөзел вада этди, йөне эсли вагт гечеленем болса, «сүбсәңи ал» диен болмады, элбетде, болян дәлдир-дә. Эдараларда ишлейәнлериң санының кеме-

пип гидип отурышына иш тапмагам хыллалла бол жак. Шу пурсат хайсыдыр бир өзүне-де мәлим болмадык гизлин дуйгы, билсе-де асыл боюн аласы гелмейән ислеги билен Сейүне гарашянлыгыны Жемал дуйды. Бу оңатлыгын аламаты дәл.

Кынлык билен тапылан дерманың бедене гойберилен илки бөлеклери кеселлә дуярлыклы тәсир эдип, алада эденлериң гөвнүне теселли беренем болса, соңра уллакан бир өзгеришлик билдирмеди. Белки, тапгыр тамамланандан соң нетиже белли болар, гурпланан беден, йүрек гачан чукурындан дырмашып чыкып башлар, япышан дерди-азаплары сыпырып ташлар. Худай жан, бичәре гыза рехимиң гелсин, эй, таңрым, мениң башымдан гөр, нәче бетбагтлыгы бирден индердиң, өлүп гитжек болсамам элимден тутяң, мен эденли дәл, эжизем дәл, ики жахан оваррасы болан бир махлук. Алла жан, гарашык эт, мени голда, ёл салгы бер, мениң еке-тәк гуванжым, дүнйәде ялңыз илтешигим мәхрибан эжем, оны халас эт, дикелмәге гурбат бер, оңа дегме, мени ал, ери, мениң үчин бу яшайышмы, дурмушмы би мениң үчин, мен бирчак рухы өлен гуры габык, сәхел зада от дүшүп, туташып янып-бишип отырын. Не өлйән, не гүлйән, сен мени нәме үчин бейле жебре сезевар этдиң, өртедиң, якдың? Мениң язығым нәме, гүнәм ниреде?..

Жемал ховлының гапысының жаңының жыңңырдаяндыгыны эшидип тисгинип гитди. Тәжигөзелә болмалы дәл би, ол гапыны өз ачары билен ачып гирйәр. Гаранкы гатлышып уграпдыр, гапының өңүнде йүзи илик ялы ясы, келте бойлы, говкы аяк, яшының нәчедигини йүзүнден аңып болмажак, көзүн үстүнде дуран ялы биынжалык зовзулдап бир киши дур экен. Ол чалгырдырак әхенде «Жемалмы?» дийди. Тассыклайжы жогабы эшидип, гысымында саклап дуран хатыны гызын элине гысдырып, «мен эртир агшам шу махаллар гелерин» дийди-де, бирден зым учан ялы болайды. Онун дуйдансыз гайып боланына гең галан Жемал муны дүйшүмдир өйтди. Хатың йүзүндәки «Мамана я-да Жемала» диен язга гөзи дүшенден өңки сүңңи бирден говшады. Ол какасының эли билен язылан сөзлерди.

Өе гирип, деми демине етмән хашылап отурышына Жемал хатың гатыны ачды. «Мен он гүнден бәри Бузмейиниң түрмесинде. Шу хаты элтен адама мүң

манат пул берип гойбериң. Себәбини сорамаң. Мени дири гөржек болсаңыз, шол пулы тапып, баран кишә әбшурың. Мәммет». Җемал какасындан бейле хата, хабара гарашанокды. Элбетде, ондан гелҗек хабарың мазмунында шатлыгың аз болҗаклыгыны Җемал билсе-де, о ерден какасының өз хал-ягдайы барада иберҗек мәлиминиң өзи бегендирмелиди. Бу хатың мазмуны гызың аңына бада етмеди, гайталап окады. Йөне бейле эдени үчин тапылмалы, берилмели пулуң мукдары азалмадам, көпелмедем. Муң манат. Бу сөзлериң асыл манысы аңыны далап геченде Җемал хопугып якасына япышды, җанына җай тапмады. Көп окаса кагызың йүзүндәки хатлар өчүшип, язылан сөзлер башга маны берәйҗек ялы дуюлды. Толгунансоң, хатың бейле тарапындакы язга үнсем бермәндир. О тайда «шу мөхлете ченли хөкман» дийлен экен. Бу мөхлетиң тамам болмагына шу гүнем хасап этсең үч гүн галыпдыр, онуң языланындан бәри болса, бәш гүн мөхлет гечипдир. Бу хасаплара гүмра болмагы Җемалы аз-кем совукганлылыга үндеди, оңа пикир этмек укыбы доланып гелди. Өлчерип-дөкүп, ойланып-гоюп чыкаран еке-тәк нетиҗеси Тәҗигөзелиң гелерине гарашмак болды. Башга алач тапмады.

Бу хабар Тәҗигөзели җуда гең галдырып, оны серпмеден гайдан ялы этмелиди. Ол болса, «ай, белет ягдайым-ла» дийип элини салгады оңайды. Асыл онуң өзи Дашховзуң түрмесинде бәш йыл отурып чыкан болса нәтҗек. «Карт ойнап утдуран болса-ха, хөкман берәймели. Онда икирҗиңленип дурарлык ёк, дүзгүн забундыр. Йөне салгыт салян болсалар, оны-муны гөрүп дүзедип болар. Көвеклиден Җантай бардыр. Шоңа дуйдурсак, түрмәң ичине-де хөкүмини йөредйән болмалы. Йөне оңа эдилҗек чыкдаҗам мүңден бәрде болмаз. Дуйнки гелен ерчекенем шо тайда отуранларың биридир, өзем, гөр, юрт сөкүп йөр, ол өйүңузе-де барып гелендир, сораг салып сени шу тайдан тапандыр. Бай, олар гаты зор, түрмеден дүнйәни доландырып отырлар. Ин говусы, диенлерини берип дынаяның...»

— Вай, мен мүң манады нireден алайын?!

— Сениң пулы нireден алҗагың оларың нә дерди. Пул берилмесе, какаңы хеләк эдерлер. Нәме этҗеклерини саңа айдып отурмайын.

— Билмедим менә, оба гидәймесем.

— Ай гыз, олар сен душүнжэн билен херекет эдйэн махлуклар дэл. Дийлен вагты дикилгазык болмасаң гутарды.

— Тэҗи, ене карз алайсакмыкак?

— Ойланып гөр, хасаплашмалама болар соңра.

— ...

— Ханы, сен отур, мен ене аял доганымыңка айланып гелейин.

Ол шейле дийди-де, гоңшы ховла чыкып гитди. Узак эгленди, гелер ерде гелмеди. Йөне геленде иш битирип доланды. Мүң манады Җемал эли билен санап алды. Дерманың бахасының бейле чөкдерлигине гүман гиденем болса, бу гезек мүңкүр болара ер галмады. Ынха, бир петде пул. Инди Җемалың дуры бергиси ики мүң манат, эй, таңрым, ики мүң! Ийипичип, яшап йөренинем хасапласа-ха уммадан чыкжак. Сөйүнем гарасыны саланок, геленде-де мунча мукдардакы пулы ондан алып болмаз, асыл бермезем. Йөне гараз, бир маслахат берерди-дэ.

Гүндиз эҗесиниң ызындан нахар элтип гайданда, ол «дүйн каканданам бир хабар дүшди» дийип, бегенип ятыр экен. Гызы бейле бегенжиң аңырсында нэхили апатың ятанлыгыны айтмады, хатда гелмишегиң өзүни гөренлигинем мэлим этмеди. Гой, бегенсин, жебри еке өзүм чекейин, мен эҗир-азап чекмек үчин доглан-а, йылгырмак-гүлмек мениң маңлайыма язылмандыр. Гызының гөзүндэки яшы гөрүп, эне-де бозулжак болды, Җемала гөвүнлик берди, ол шиндизем «каканы ялңыш туссаг эдендирлер, басым сэвлик йүзе чыкар, оны бошадып гойбэрлер» дийип ынаныл ятыр.

Айдылан мөхлетде ховлының дервезесиниң заңы какылды, Җемал даш чыкып пулы узатды, гелмишек бир сөзем диймэн йылдырым ялы ёк болуп гитди, йөне ол Җемалың йүрегинем согруп экиден ялы болды.

Урулмалы уколларын саны азаланам болса, Маман дайза дикелип гидибермеди, ягдайым ганымат дийсе-де, ганың басышының кадалашмандыгыны лукманлар гөрүп дур. Җемал не ызына доланып билди, не бу ерде ише дурды, нэме эдип, нэме гойҗагыны билмэн, шол асыл-асыл болды йөрди.

Дынч алыш гүни болансоң, Тэҗигөзел өйдеди. Онуң өзи билен геп-сөз алышман дүңеленип йөрмеси-

ни Жемал бада онатлыга ёрмады, гоңшы ховла зыбырт-зыбырт гатнамагы болса, онуң бөврүне дүртүлип дуран ёңсуз бир аладасының барлыгыны аңладяр. Жемал эжесиниң янындан өйлән доланып гелен-де, өй бикеси оны үйтгешик бир йити назар билен чишледи, онуң топулмага тайын ялы жуда ыкжам отурмагы болса, бир мөхүм хабары айтжагың аламаты болмалы. Диңе шум хабар эшидип без болан гызың сүңңи бада говшады, шатлыга дахыллы сөз эшитмежегине шол дем кайыл болды. Нәме учиндир айдылжак тәзелик Сөйүн билен баглы болмалыдыр өйтди.

— Жемал, аял доганым «ики муң манады шу гүн гайдып бериң» диййәр. Дессине. «Зерурым чыкды, дессине гетириң» диййәр.

— Вай, догане-ей... Нәтсеккәк? Өеде гидип билмедим мен. Какамың моторыны дагы сатан болсак, ики мүң манад-а болардам вели.

— Зат сатмага гойжак дәл, «хәзир тапың» диййәр, «Шу гиже мөхүмиме яратмалы» диййәр.

— Билмедим менә, нәме этсеккәк?..

— Нәбилейин. Онуң сең билен иши ёк, мени гыссаяр. Онуңам ягдайына дүшүнйән, хөкман тапаймалы.

— Худай жан, нәме этсек боларка?!. Сатар ялама задымыз ёк...

Жемалың дили Тәжигөзелиң совук назарына бүдреди.

— Сатар ялы задың бардыр-ла...

Жемал асыл манысы астында болан бу сөзе дүшүнмеди, дүшүнендирин өйден манысындан болса шейле горкды вели, йүреги дамагына дыкылды дурубердн. Тәжигөзелиң бейле пикир эдип билшине яка йыртып агласы, бу хелейиң йүзүни перс-ала эдеси гелди. Йөне ери, мунуң нәме гүнәси бар дийсене, саңа ярдам эдени үчин, сениң бетбагтлыгың үчин бу нәме себәпден эжир чекмели, алада этмели, гынанмалы, геп эшитмели? Шу ерде Жемал өзүниң акымың, гүйчли акымың, дурмуш силиниң угруна дүшен төңңедигине; эгленмәге, совулмага, гыра чыкмага, бир ерден голдава хантама болмага умыды ёк бичәредигине ене бир гезек дүшүнди. Эйсем ягдайың шейледигине дүшүнип дуркаң гаршылык гөркезмәге сынанышмак, болан, болян, болжак ягдайлар билен ылалашмазлыга дыржашмак зерурмы? Нетиже бармы? Калбыңы па-

раланың, агланың, энрэнин хайры ханы? Онда йөне гол-аягыны йыгрып, гөзүни юмуп, дуйгуларыңы, душүнжэни көр эдип, хайсы ере окласалар гунт дүшен ялы сессиз ятып, нирэ итеклеселер гидибермели! Шейтсең нireден чыканда нэме, шу гүнүнден пис болармы ягдайың?..

Тэжигөзел гызың, оя батып, бөврүни диңлэп отурмагыны оңатлыга ёрды. Гызың бейле ягдайы, онуң айдылан теклибиң асыл манысына дүшүненлигинден нышан. Бада чалам-чаш болаймадык болса, диймек, дүшен ягдайына акыл етирйэн болмалы, ол ойландыгыча, өлчерип-дөкдүгиче батга батар, чыкалга тапмаз, чолашар, угур-утгасыны йитирер, онсоң иден угруна ногталанан ялы идирдиклэр гидиберер. Ички дүнйэсине гүмра гызың овадан кешбини сынлап, Тэжигөзел өзүниң эркек дэлдигине гынанды.

— Сува дүшжек болсаң колонканы ишледэй.— Тэжигөзел сөзүниң эхеңине мылайымлык чаймага чалышды. — Мен Тотыны гөрүп гелейин.

Өй эеси чыкан бадына Жемалың хыялына гелен илкинжи пикир бу түнекден, бу желегайдан өкже гөтермек болды. Сэхел сэгинсе, үстүни басдырайжак ялы зөвве еринден галып, даш ишиге баранда сакланды. Соңра бири элинден тутуп экиден ялы аласармык халда өз отагына гелди, хер гезек шу отага геленде өзүнде асылып өлмек ислегиниң мөвжейэндигини ене дуйды. Туты асылан демирден я-да люстра илдирилен симден аркайын асылып болжаклыгыны ол өң онларча гезек гөвнүне гетирип гөрүпди. Жемал отагың ичини хэзирем бирлай гөзден гечирип чыкды, йөне бакан тарапындан эжесиниң солгун кешби өзүне гарап дуран ялы болды. Йүрегине довул дүшүп отагдан чыкды. Ашхана барып сув гыздырян колонканы отламагам, ваннаны йылы сувдан долдурып ичине гирмегем Жемал өзүнден биыгтыяр эдйэн ялыды. Йылы сувда ятыркаң вена дамарыңы кессең, өлүми аңсат кабул эдйэнлигини ол өң эшидипди...

Тэжигөзел хожайынының янына баранда өз бегенжини мэкэм гизлемэге чалышды. Кичижик отагда, шахы ёрганчаның үстүнде язылып-яйрап отуран, мешик ялы семиз, гөзлери мавы, башына чала илтэн яглыгының астындан сары сачы чогуп чыкан даяв хелей, үм билен «нэхили» дийип совал берди.

— Болар ялы дэл, «өзүми хелэклэрин» дийип отыр.

— Самсык, хелэклежек болсаңам хезил эденсоң шейтдэ.

— Яшажыкда ол, хезилини нэ билсин, башга задыны нэ билсин.

— Гоюп отур, бу заманың гызы о диййэн хезилиңе эжесиниң гарнындака-да дүшүнйэр. Хава, онсоң...

— Чыкгынсыз гүне салыба гайтдым.

— Чыкгынсыз гүне сен салмалымы нэме, о гүне онуң өзи дүшди. Бизиңем худай диен еримиз бар, гыз. Он-он бэш гүн оны шо тайда уланарыс, соңра бэрик гетирип сүрэ гошарыс. Хана, ол Селбиниң ёгуна янмасак болжак дэл. Харыды гечгинли дэл, гылыгы ажапдыр, ит ялы, баран нэгиле болуп чыкяр. Небсини шагладяр, масгарала, гыз. — Аз салым дыман хожайын хабар берди. — Ол агшам сагат онда гелйэр.

— Ай, нэбилейиндэ.

— Тэжи, сен хелей, көпбилмишлик этжек болма, сениң нэме пикир эдйэнлигини аяк басышындан билйэнэ. Харам дейюс, гөрибилмезчилик эдйэңми гызлара.

— Хожайын, сенем бир зат дийэйиэн-ов...

Тэжигөзел говшады, сүллерди, догруданам, ол габадында отуран мешигиң өз ичиндэки хер бир шэниге белетдигине гүман гиденокды. Шонда-да бахасыны артдырмак үчин чекелешмек иследи, олам болмады.

— Мүң манат немэн агзында дурка, бейле ойнуңы этме, хелей. — Тотының шаңңы сеси хайбатлы чыкды. — Ене-де бэш йыл ибердиң, битини шэник ялы эдип, немэңе бармагны сокуп отурмалы эдерин, дейюс. — Онуң айдян затлары оюн дэл, муңа Тэжигөзел говы дүшүнйэр. — Тапдың оюн этжек адамыңы. Мен саңа бир хепде мундан өң гура дийдим. Шол чекдиң йөрдүң, индикиң нэме сен. — Догруданам, Тэжигөзел башардыгындан Жемалың бетбагтлыгыны ыза тесдирмэге, бирмахал өзүниң дүшен гирдабына онуң мүмкингадар хаялрак дучар болмагы үчин өзүнден биыгтыяр ярдам эдипди. — Сен асыл соңкы дөвүр үйтгэп йөрсүң. Ханы онсоң Жемалы бэрик гечиренсоң, ерине тайярлаян машгалаң бармы?

— Тапылар-ла.

— Тапылар-ла дэл, тайярлап гой. Жемалы о жайда сакласак 15—20 гүн эглэрис. Ерине башгасыны тайярла, яш, овадан болсун.

— Боляр. Жемалдан оваданна тапып болмаз.

— Болар, сен көр көпүк чыкарман мал алжак

боляң. Мениң берйән пулламмы сен нирә харчлаяң? Агзың-а алтындан долдурыпсың, инди әхли дешигиңе гойдур шондан, хә-әй, бисырат кемчин.

Өз айдан сөзлеринден Тоты леззет алян боларлы, өхли җерхедини дөкенсоң аз-кем көшешди, сеси адатдакы ялы эшидилди.

— Бу гүн бәрде хич хили мыхман болмаз, гызлар дынч алар. Йөне Мерет милиция формалы тайын болуп отурар. Земфираң айтмагына гөрә ол областларың бириниң сөвда угруның кетдесимиш, пулы саман ялы диййәр. Шонуң үчин оны йөне мүң манат билен сыпдыраймалы дәл. Дүшүндиңми? Җаңы басан бадыңа хәзир болар. Мыхман агшам сагат докуз билен онларың арасында сениң ховлың дервезесини какар.

Бу эдилйән иш биринҗи гезек дәлем болса, Тоты башга-да көп затлары табшырды. Нахар нәхили болмалы, ичги хайсындан гоюлмалы, гыз разы болмаҗак болса оңа бермели дерман... гараз, әхли зат хакда ол Тәҗигөзелиң гулагына гуйды. Пулы өңүнден алмалыдыгыны саргап-саргап гойды.

Ховлылары бөлйән хаятың гапысындан гирип, җайың эйванына чыканда хич ерде чыраларың якылманлыгы Тәҗигөзелиң үнсүни чекди. Ашханада, улы отагда Җемал ёк экени. Йүрегине бир довул дүшүп, онуң ятян отагына күрсәп гирди, диван-кроватың үстүнде бир гысым болуп ятан гызы гөрүп демини дүрседи. Онуң эгнине элини гоюп чалаҗа ыралады. Эл дегенден тисгинип, бөкүп туран Җемалың йүзүне горка середен Тәҗигөзел элини якасына етирди:

— Вае-ей, йүрегими ярдың-ла, гыз!

— Нәме диййә?..

— Башга чыкалга ёк.

Җемал дүшегиң үстүне чөкүп, сессиз диен ялы хамсыгып-хамсыгып аглап башлады. Бу гөзяшлар билен гызың калбындакы иң соңкы умытларың, буйсанҗың хем багтлы дурмуша ымтылышың чыкянлыгына белет Тәҗигөзел биш-дүш билен болды. Аял машгала болансоң Җемалың ягдайына дүшүнйән-де болса, онуң агысына агламага онуң ягдайы ёк. Асыл ол өз бетбагтлыгына аглап етишдими, илиң ахына сес гошар ялы.

Тәҗигөзел, хоҗайының табшырышы ялы, нахарлыр ийги-ичгиниң аладасы билен болды. Хысырданып йөршүне гызың бу гезекки гапана дүшүрилишиниң

эңкүлере хич бабатдан меңземейәнлиги, бу гураляң ойнуң өңкүлер ялы айдың дәл-де, бир хили душнуксизлиги барада ойланды, небси агырҗак болды, догрусы, гынанянлыгына, бегенйәнлигине душүнип билмеди. Бу җайдан пата алып улы ёла дүшен, гоңшы ховла гечип газанч чешмесине өврүлен гыз-гелинлериң саны бәш я он болмалы дәл, көпдүр. Йөне Тәҗигөзел оларың бирине-де Җемала гарайшы ялы назар билен середип гөрмәнди, ол өмрүнде биринҗи гезек өзүнде энелик дуйгусының оянядыгыны сызды, бу онуң үчин тәзеди, геңди. Эгер-де ол сәхелче алада билен Җемалы халас эдип билйән болса, икирҗинленмән төвекгеллик эдерди. Йөне Тәҗигөзел, гапана дүшмели гызы халас этмәге сынаншайса, өзүниң нәхилиң пида бермели болҗаклыгына говы душүнйәр. Хоҗайың хич, онуң аркасында дуранлар бар, маслыгыңа гуш гонмаз ялы эдәймеҗекми олар. Бу гөргүли гызың өзем эдерини-гоярыны билмән, угруны халыс йитирип, чар тарапыны өз эли билен петикләпдир. Гөрешмәге гурбы чатанок, гачмага-да. Ёгсам уруп-ярып, «түнегиңиз башыңыза юмрулсын» дийип, гөтерлиберенде Тәҗигөзелми онуң өңүни габалап, сыйындан чекҗек. Гайта эйдерди-бейдерди карзынам өзи үзерди, җебринем өзи чекерди. Ёгса-да, карз болайшыны! Йөне бу гөргүлиң өңки гызлара меңзеш дәллиг-э чын. Өңкүлер нәхилиди? Оларың бири пула гызып, бири серхошлукдан, башга бири өйүнден гачып-тезип хоҗайының гирсине дүшйәрдилер. Бу пахырың өзи ювдарханың агзына гелди.

— Җемал, гел нахар ийсең.

Отагдан сес-седа чыкмады. Тәҗигөзел гызың янына-да барып мүрәхет этди, онуң шол дивара середип ятышы.

— Бейдип ятма, гыз, тур, нахарыңы ий. Мүң гайгы бир иш битирмез. Беген гайта. Дүнйәң йүзүне түйкүрип, бу гиден мырры адамлаң депесинден басып гезмели девүрдир би. Сен нәмәң пикирини эдйәң, бар зат сатлык, дүнйә сатлыг-а...

Тәҗигөзел, шейдип гахарланан болса, сесини гаталтса, гыз өзүни тутар, сарланар өйтди. Йөне Җемал бир болшуны үйтгетмән, болуп гечйән, болуп гечҗек өхли вакалара бипарх гарап ятансоң, ол өз иши билен гүмра болды.

Гиҗе сагат онбирден ишләнде дервезәниң жаны

жырлады, Жульбарс өмрүнде этмейән задыны этди, «вовх» эдип, өзүниң гайым дуранлыгыны билдирди.

Тәжигөзел гелҗек мыхманы яшы дуругышан, хер гезек аяла янашанда, шу иң соңкы гезегидир дийип япышян кишини гөрмекчиди. Бу вели, яшы отуз төвереги, орта бойлы, маңлай сачы сәхел селчеңлән, гөрмегей йигит экени. Йылгыржаклап, өзүни аркайын алып баршы, бейле ишлере илкинҗи гезек баш гошмаянының аламатына меңзеш, онсоңам сөвда ишгәри болса, онуң хер гүни тәвекгелчилик.

Мыхман Тәжигөзелиң нахар-шоры, хөдүр-кереми билен кән иши болмады, гөзүни элек-челек эдип йигитигини гөзлейәр. Өй эесиниң везипесине мыхманың башыны мазалы айламак гирйән-де болса, бейдип болмаҗагына Тәжигөзел бада дүшүнди. «Дуздан улы болмалы дәл» дийип, нахарың тагамыны дадып, булгурҗыкдакы конъягы башына чекен йигит эсасы меселеси билен болды. Голтук җүбүлериниң бириндем бир даңы гызыл онлугы чыкарып Тәжигөзелиң өңүне оклады, битин йүзлүгем халың үсти билен тыйпдырып гойберди, «бу сениң хызматың пайы» дийди. Йигидиң бу сахылыгы говы вели, ол дүнйәсини беренде-де Тәжигөзел өз этмели ишини этмели болар. Эгер пенҗегини бу отагда чыкарып гитсе, җүбүлерини барлап гөрер, пулы, документи болса алар, себәби бу йигит җыкдан мәҗум эдилип чыкарылмалы дийлип белленен. Соң дүшен чиртмегинден ене энче мүң берип сыпып билсе, багтының чүвдүги. Гелйән мыхманларың битиниң бурнуның ганадылмаянлары хем көп, олар бу тайларда йыгы-йыгыдан йүк яздырянлар, соң өз янлары билен тәзе мүшдерилери алып гелйәнлер. Бу йигидиң шу түнекдәки ыкбалы Земфираның теклиби билен кесгитленен болмалы. Земфира пешенели мыхманханаң администраторы, ол мүшдери тапмак боюнча шол тайдакы векил, бу везипәни берҗай эдйән башга-да бирнәче адам бар. Мес мыхманларың ислегини билмек кын дәл, онсоң янлары гелинли еке гиже ер сорап гелйәнлерем гыт боланок, гоңшы ховлуда олар үчинем ики отаг йөрите сакланяр.

— Ханы, болуң онда, менә өйленмәге тайяр.— Йигит йылгырды, төрдәки гапа серетди, шол ишикден гирмели болҗагыны аңян болса герек.

— Алың, ийип-ичиңә,

— Ай, гелнеже, ишдә зат алян дәлдир хәзир. Болмаса соң гарбанаярыс-да...

— Шол гапыдан гирибериң, ичинден гулпланяндыр...

Йигит ички отагың гапысыны ачды, чыраны якянча аз салым ишиги ачык саклап, чыраны якан бадына гыссанмач япды, гулплады. Диван-кроватың үстүнде дүйрүлип ятан гөврәни гөренден онуң кейпи хас гөтерилди. Гызың гапдалында отурып онуң йүзүни өзүне тарап өврүмәге чалышды.

— Салавмалейким! — Йигидиң әхеңи оюнчы хем болса, онда хөкмүрованлык хем барды. Гаршылык гөркезип, йүзүни сыпаҗакладян гызың каматына назары дүшенде болса, онуң багрына от япышан ялы болды. — Ханы, бәриңе өврүлсене. — Ол эглип гызың додагындан өпмәге сынанышды, ыкҗам болмады, йөне тырсылдап дуран беден, додагының гызың нәзик йүзүне галташмагы оны хасам мөвҗетди. Ол хасыр-хусур эшигини сыпырып, чыраны өчүрди.

— Ханы, көйнегиңи чыкаралы, хә, ине, шейдип... Дурсана, йыртяң оны... Ана болды, чыкарай мунам... айырсана элиңи... — Дамагы гурап, чишен дили әңине япышан йигит хас-хас эдип эҗизҗе гөврәң үстүнде хасырдаярды. Йылманак, нәзик беден гыргы ялы үстүне абанан бела элден-аякдан чыкып гаршылыгам гөркезенок, йөне онуң эркине боюнам боланок. — Ханы, аягыңы немет, аягыңы...

Йигит узак чытрашып дуруп билмеди, гызың иң ички геймини сыпырып зыңып гойберди, агыр гөвресини онуң үстүне атды, дөшүнден итйән голлары язып, гызың юмры, уҗы гезелип дуран гөвүслериниң үстүне йыкылды.

Максадына етенсоң йигит, гызың үстүнден айрылман, ики элине дикелди-де, гараңкың ичинде онуң йүзүне гең галмак хем гахар билен серетди.

— Эй, сен гыз дәл экениң-ә. Хә! Сен гыз дәл экениңә!.. Алдадыңызмы мени?.. Ек, бу болмыя...

Ол кроватдан агып дүшди-де, габат гелен эшигини сыртына илдирди. Бетер толгунансоң, чыра якыляны, гапының илгенчегини гөзләп серменди, самырдысыны гоймады. Чыкалга тапан бадына атылып дашкы отага чыкды. Хич киме гөзи дүшмән, аягына от басылан ялы:

— Гелнеже! — дийип, чиркин гыгырды. Эйвандан

отага гирен Тәжигөзеле гөзи дүшди, хоссарыны герен ялы одукды. — Гелнеже, гыз дәл экен-ә ол.

— О нәхили гыз дәл?

— Гыз дәл-дә.

— Тоба, гыз болман, ким ол?

— Гызлыгы ёк диййән, хов. Алдапсыңыз.

— Гоявери, бизде онуң ялы зат болмаз.

— Хә болмаз экен-ов, гыз дәл-ә хана. Гайтар пулы. Мунуң яла йүз манатдан артык бермейән.

Тәжигөзелиң ойнамалы ролуның пурсаты гелди. Ол отагда бир гохуң барлыгыны эшиденден гоңшы хова барян жаның нокадыны басып отага гирипди. Инди бу сахнаны нәче пажыгалы ойнап билсе, умумы ишиң бәхбидине.

— Оглан, этжегиңи эдип, инди гайтмышым эден болма. Гунча гызың гужагына гирип, индем пулуң давасыны этжек боляңмы?!.

— Гелнеже, сен дүшүн, биз бейле геплешмедигә о желей билен. Валла, балагымы сатарын вели, шол жемпири ит масгарасы этмесем, телпек геймен, валла... — Ол шейле алдава дүшенине гелен гахарына бәс эдип билмән хамсыкды. — Сениңем түнегиңи башыңа юмурдарын. Мүң манат хич, милён берерин вели...

— Гохуңы песелт, йигит, нәме жарчы ялы йөне зовватдын дурдын. Эден ишиңе сыртың аважак болса, бу ерик дәл-де, эшекятага гитмели экенин-дә.

— Бердим-ә мүң манады, сиз нәме үчин алдаяңыз? Йигидиң отагың ортасында элем-эбтат болуп, багырып дуршуна Тәжигөзелиң гүлкүси тутды. Йөне сыр билдирмән, гайта йигиди хас горжаламага чалышды.

— Алдаян ёкдур, гыз диййдиң, гыз бердик, инди нәме герек саңа?

— Гыз дәл хов, ол.

— Гыз болмалы.

— Гыз дәл шола, сорада гөрәй өзүнден, өзем айдар, ол алдажак гыз дәл ялы.

— Инди болманда-да гыз дәлдир. Этжегиңи эдип жерреленден болмаң нәме сең?

— Ёк, хов, өңем гыз дәл экени.

— Әл, намарт йигит экенин-ов.

— Менми намарт, пулы санап бердим, сиз болса алдаяңыз. — Йигит өзүне гелип ураглы. — Ханы, гүррүңи гутаралың. Йүз манады алып гал, мүң манадыңы бәри бер. Гүррүң гутарды. Болмаса гох ула гидер,

— Гох нирэ гитсе-де пула берип билмен. Нәме пулы гайдып берәемде, гызы өңкуси ялы эдип билжекми?

— Өңкуси ялы-хов, ол, мүң адам инип-чыканда-да инди онуң үйтгежек зады ёк.

— Гой, ол эртекиңи дашда айт.

— Гелнеже! — Окдурылып гелен йигит Тәжигөзелиң ики чигнинден тутуп жанагырлы силкеди вели, онуң әхли дыкылары зыңылып гитди. — Жаныңа хайпың гелсин. Мен пула гынанамок, мен намыс эдйән...

Шол пурсат гапы шарка ачылып, отага милиционер билен Тоты гирди.

— Милицияның капитаны Хан Хайытлыев! — Ол элини папагының гашына етирди. — Бу тайда нәме болуп гечйәр?

Милиционере гөзи дүшенден мыхман көки кесилен дерек ялы гапдалда дуран күрсә чөкәйди. Ол ики эли билен йүзүни тутуп башыны яйкап отурышына:

— Ишим гайтды, хъәк, ишим гайтды — дийип, ызыны үзмән гайталады.

— Сизми өй эеси? — Хан Тәжигөзеле йүзленди. — Бу тайда нәме болуп гечйән болса, дүшүндириң. Гоңшуларыңыз «гох бар» дийип жаң этдилер. Өзем бейле ягдайың биринжи гезек дәлдигини сизе ятладярын.

— Ай, ынха, бир гиже мыхман болайын дийди шу киши. Соңам гөзүме гүйдүшип гызымы зорлапдыр.

— Ялан, ялан хов, ялан. Биз... — Мыхман хәзир булара айтжак хакыкатының өз ягдайы үчин хас бетер зыян эдәймегиниң мүмкинлигини аңып сакланды. — Ялан. Бары ялан...

— Нәмеси ялан, гызың янына гирмедиңми?

— Өзүң неметмедиңми нәме? Зорламок, сорап гөрәйиң өзүнден, барың сораң...

Капитан гүррүңе гошулды:

— Умуман, сизиң өзүңиз ким, бу ерде нәме ишләп йөрен адам? Сыпатыңыз нәтеңет? Документлериңизи гөркезиң.

«Документ» сөзүни эшиденинден мыхман аллаңчыгси болды, голтук жубусини эли билен бийгтыяр габалады, пенжексиз отуранлыгы хакыдасына гелмеди.

— Документим ёк, янымда хич зат ёк.

— Нәме, инди гүйч уландыржак болярмың?

— Догруданам документ ёк.

Онун хеңинден, херекетинден ялан сөзлейәндиги дуйлуп дурды.

— Ягшы, онда мениң билен биле участога гитмели боларсыңыз. Мен наряд чагырайын, телефоныңыз ниреде?

Тәҗигөзел үмләп милиционере эйван тарапы гөркезди. Бу сөзлер, бу херекетлер хем өң биширилен, энче гезек уланыланды. Олар даш чыканларында, Тоты мыхмана дуйгудашлык билдирди:

— Җиги, везипелиң, машгалалы затлы болсаңыз-а ишиңиз гайтды.

— Ишим гайтса нәдейин. Вах, маңа герегем шол. Меслигем гөтермек герек.

— Ислесеңиз, милисе билен геплешҗек болуп гөрейин. Йөне айдаяйын, он мүнден бәри дүзелмез.

— Йүз мүңем болса, геплеш дайза. Он мүң эне сүйдүнден халал, берйән.

— Шу гүнкиңиз ялы дөнүп дурмаң йөне.

— Дөнемога, меңки чын вели, боляр, утуланымы боюн алян. Он мүң, геплешдик.

— Өзүңе бәхбит билсең дөнүбем билерсиң. Он мүң бергиңе дилхат бермели боларсың. Документи милиция дәл-де, маңа берәй. Шейтсек ыгтыбарлы болар.

Йигит идилен тарапына гитди, дийлен юмшы этди. Башга алаҗы нәме. Йөне онун он мүң манат билен Тотынын гирисинден сыпаймаҗагыны Тәҗигөзел анык билйәр. Ол бу дүшен торундан бир йылда, ики йылда-да сыпып билмез. Гайта өзи ялыларын гапана дүшмегине ярдам этмели болмагы-да ахмал.

Тәҗигөзел бу ховплы иш билен энче махалдан бәри мешгул болянам болса, бурнунын ашагындан бир әдим анрысыны гөренок. Бу улы оюнда өзүне өрән кичи ролуң дегишлидигини вели, анык билйәр. Өз үстүне нәче чишен болса-да, башга бир кишиниң элинде Тотынынам гурҗакдыгыны ол аңман дуранок. Онуң дүшүнишиче, хоҗайынынкы ялы хылватхана бир я ики болмалы дәл, җелепханаларын херсинин газанмалы мукдары, этмели иши белленен, мыдама гөз астында сакланян болмалы. Милициянын капитанынын ады Хан Хайытлыев болмаса-да, онуң хакыкы орган ишгәридигине, шейле чиниң эесидигине Тәҗигөзел шүнкүрлик эденок.

Агшамкы операциянын гарашылышынданам бетер,

жуда шовлы болландыгыны Тәжигөзел Тотынын йүзүни гөренден аңды. Мүң манады өңүнде гоянында хожайын оңа докмәде гарады, гарбап алмады. Бир даңы онлуклары ол элинден бейлеки элине гечирип, патыладып отурышына гөзүни гүлдүрди:

— Шу гезек чүвди, серчежик багтлы экен, белки, соңам шейле болсун. Земфира кемпир киме ногта салмалыдыгыны билипдир. Инди ол бизиң элимизде. Бутнажак ери ёк.—Ол миннетдарлыгыны билдирип башыны силкеди.—Ме, муны Жемалыңа бер. Әхли бергиңем үзүлди дий. Гой, биразажык өзүни эркин дуйсун.—Ол пулуң бир петдесини оклап гойберди.— Ики йүз манат. Ме, саңа-да үч йүз манат. Ондан алан йүз манадыңам үстүне гош.—«Әхли зат билинйәндир» диен әхенде ол йити назары билен Тәжигөзели чишледи.—Совсаң сов, йөне кадр тайярла, окувчы тапжак бол, онунжы клас я училищеден болсун. Шу хепдәниң ахырында, өйдәки гызлары барладып гөрмели, врачың хакыны өзүң берерсиң.

Тәжигөзел баш атды. Хожайын эчилен ялы вели, берлен пулуң бары ене умумы ишиң бәхбидине гитжек. Хызмат үчин сакланян гызлары айда бир гезек медицина барлагындан гечирмегем онуң бойнуна. Индики гезек кими гирисине салып болжаклыгы хем энтек нәбелли. Йөне бир зада ол кайыл галяр. Хожайының төверегиндәкилери забун тутянлыгына, кәбир херекетлериниң вагшылык билен чәклешйәнлигине гарамаздан, душевүнт, пул меселесинде ол мертди. Өзи ачгөзлик эденок, пайыны берйәр, ине, шулар ялы эчилйән гезеклерем аз боланок.

Өйүне гелип, Жемалың парахат кешбини гөрүп, Тәжигөзел хасам бегенди. Гызың сыпаты өлчерип-дөкүп, ойланып белли бир нетижә гелендигини, әхли бетбагтлыга боюн болуп, ягдай билен ылалашыландыгыны аламатландыряр. Ол Жемала хожайының сөзлерини етирип, пулы онуң элине тутдурды. Гызың гөзүнден бегенч учгунларыны гөрмесе-де, онуң калбының чуңунда рахатлыгың, еңиллигиң пейда боландыгыны гүман эдйәр.

— Тәжи, сенден этжек бир хайышым бар.—Этжеги хайышам болса, онуң әхеңинде ялбарыжы өвүшгин ёк, өзүни онуң билен дең дережеде гөрүп геплейәр.— Шу болан ягдайы Сөйүн билмесин. Инди мениң үчин онуң тапавудам ёк вели, гой, шол бир билмесин...

Тәжигөзел гүлүп уграды, жакгылдап гүлди, будуна шапбатлап гүлди. Өзүни дүрсән пурсаты «бичәрәң йүрегине ене бир нешдери санчмайын» дийип пикир өврүди. Соңра «гой, шу махал әхли вежералыгы билсин, жебрини йүзугра чекип дынсын» диен нетижә гелди.

— Вах, маңлайыгара, сениң ынанжаңлыгыңа, садалыгыңа хайранлар галянда, гыз. Сен бу дөврүң чагасы дәл асыл. Сениң Сөйүниң шол гиже йүз манат берип Селби билен ятып гитдә, бендәң чагасы. Мен нәме сениң гыз дәлдигиңи билйән дәлдир өйдйәңми? Сөйүн-дә «Жемалам шу тайык сокуң, болмаса бойнумдан илжек» диен. Олам-а биринжиң дәл экени сен...

— Шейлеми... — диенде, Жемалың агзындан сөз дәл-де, йыланың хашырдысы ялы бир сес чыкды. — Шейлеми...

Намыс дийилйән зат нәме? Умуман, ол ким тарапындан дөредилен, кимиң ойлап тапаны? Оны дүшүндирип билжек, намысың, бинамыслыгың нәмедигини гөркезип, субут эдип билжек адам бармы? Элли, йүз, мүң йыл мундан өң дөредилен, кабул, ыкрар эдилен, адамларың бойнуна дакылан дүшүнжәни бизиң дөврүмизиң ахлагы, выжданы билен кесгитләп болжакмы? Хайсы ягдайда, хайсы шертде бинамыслыгың дережесини аныклап болар? Адам межбуры болан халатында гүнәсини гечмек мүмкинми? Бир ягдайда бинамыс, бейлеки бир шертде бинамысырак, башга бир гезек гүнәсиз хасап эдилип дуран болса, оңа нәхили дүшүнмели? Намысың, намыссызлыгың дережесини ким кесгитлейәр, шу төверекдәки адамлар дәлми, оларын хут өзлери хер гүн выжданларының үстүнден етмиш гезек этләп гечип, сенден он эссе бинамыс болсалар нәтжек?! Сениң намысыңы, пәклигиңи, выжданың чирксизлигини сең билен дең горажак мүңләп адам сениң төверегиңде болса, хер демде сениң аладаңда болуп, голтгы берип дурса, ана, шонда ол адамлар сениң рухы арлыгың хапалыгы я пәклиги барада пикир йөретмәге, нетиже чыкармага хукугы боларды. Хачан-да хер әдимде сени горпа итержек болуп дуржалар, голтгы бермек үчин голуңа дәл-де, чермегиңе япышян болсалар, батга батырансоңларам сениң ахлак кешбиң хакда гүррүң этселер, онда бинамыс, бивеч, кеззап ким боляр? Онсоңам сайламага ики ёл

гояноклар, биалач эдип гүйлүп ташлаярлар, еке-тәк чыкалга, олам өлүм. Бу дүнйәде сени багланышдырян, өңүңи гермейән зат ёк болса, гидиберсең. О-да дәл, онсоң җебриңи чекип гезибермели. Оны нәме үчин җебир дийип хасап этмели, гайта хут шоны чыкалга дийип тапсаң нәдер? Болар. Өзүң үчин болярмы, ил сениң нә дердиңе. Ил диййәниңем иң говусы Сөйүндир-дә. «Инди сен мең аялым» диййәрди, пул берди, көмек этди, бейлеки эли билен болса, довзаха итип гидипдир. Ягшы, Җемал үчин бу дүнйәде шатлык ёк, йөне ол кәбир кишиң берен җебрини өзүне эссеси билен гайтарып бермесе, бу дүнйә билен хошлашып гидибилмез.

Тәҗигөзелиң өйүнде Җемал ене он бәш гүн болды. Хер гиҗе мыхман кабул этди, диңе онуң өзүне элли манатдан пул бердилер. Бу гирдеҗә илки бада сеңригини йыгрып середенем болса, соң Җемал бу пулларың өрән азап, рухы эҗир чекмек билен газаныляндыгыны дуйды, оңа болан гатнашыгы үйтгеди. Топланан мүң манада голай пулуң уҗундан эҗесини бежерйән врач Мәммет Мәммедовиче алтын чайылан гошар сагадыны алып берди. Тәҗигөзел билен базара чыкып өзүне гейим-эшик сатын алды.

Тәҗигөзелиң өйүнде гечирилен бу гүнлер онуң тәзе ыкбалының иң багтлы пурсатларымыш. Хоҗайының өйүнде бейле эркинлик болмаз, дурмуш берк дүзгүн эсасында болмалы, шәхере чыкмагам, бири билен геплешмегем, ятмак-турмагам, гараз, әхли херекет. Бу тайдакы ялы дәл, о тайда хакыкы ишлемели, бир гиҗе-гүндизде ики-үч мыхманы кабул этмели пурсатлары хем боляр, алян хакыңам аз, хер гезегиңе он-йигрими манатдан геченок. Тәҗигөзел өзи билен сырыны гыпынч этмән пайлашансоң, Җемал бу тайдакы болмалы мөхлетини, гараз, бир ёл билен узалтмага чалышды. Эгер бирнәче гүн пурыҗа берсе, оңа «кадр» тапып бермеги вада берди. Хоҗайын бу теклип билен кын ылалашан-да болса, оны разы этмек Тәҗигөзеле башартды.

Тәҗигөзелиң нобатчылыгына биле гитдилер. Кеселханаң гапысына баранларында Җемал бирден саклады, реңки агарып гитди, шол демде-де: «Керим, доганҗыгым» дийип, даяв, гара муртлы йигидиң бойнуна бөкди. Бейле ады өмүр эшитмәнсоң, бейле йигиди хич хачан гөрмәнсоң, Тәҗигөзел дүрли ой-хыялла-

ры серине гетирип, сансар ялы болуп дурды. Жемал болса энче махалдан бәри калбында пиде баглан дердини гөзяшы билен чыкарайжак боляң ялы ярым-яш болуп, мөңңүрип аглады. «Дири йитик болдун-ла» дийип, юмружаклары билен йигидиң дөшүне гүт-гүт урды. «Жемал, жигим, аглама, гой» дийдигиче, яш силиниң бөведи йыкылып, хас бетер энреди. Ахыры көшешип, хенизем аңк болуп дуран Тәжигөзеле доганыны танатды.

Отургычда отуранларындан Керим гепләп уграды.

— Эжеми гөрдүм, бежерйән вражынам. Саңа-да дүйн айдан экени. «Хәзир операция этмәге зерурлык ёк» дийййәр. «Эдилен эмлериң тәсирининг барлыгы билдирйәр» дийди. «Кеселхананың ягдаям оң кежебесини даралдяндыр» дийди. «Өйүң шертлеринде ики-үч ай саклап, соң ене гетирерсиңиз» дийди. «Эртириң өзүнде-де чыкарып билжек» дийййәр. Эжемем бегенди.

— Шейә дийййә өзә.

— Какамам гөрүп гайтдым. «Ялңыз балам бардыр, олам Жемал жан» дийип, аглап отыр ола. Гүнәгечишлиге дүшйән дийди, аңырсы үч айдан чыкмалы.

— Керим, доган, сен нәме үчин гелмедиң? Бизиң башымыза дүшен гара гүнден сең хабарыңам ёк.

Гыз ене аглады. Ол көшешйәнчә гарашан Керимиң гашы чытылды, йүзи көнелди.

— Жигим, менем бал көлүне батып яшандыр өйтме. Мениңем гүнүм агыр болды. Эдил бейлесиңиз өйтмейәрдим, гайтжак болдум, гойберенок, аялың айбыгадымы айылганч боляр экен. Чагаданам гечип боланок. Шейде-шейде чыдадым-ов. Ахыры болмады, хемме зады терк эдип гайтдым.

Дымышып эсли отурдылар. Ахыры эжелерини кеселханадан эртир чыкармагы карар этдилер. Кериме өзүниң бу тайдан эжеси билен гидип билмежеклигини дүшүндирмек Жемала кын болды. Йөне бу бендилигиң окув аладасы билен илтешиклидиги доганыны көшешдирди, өйден, эжесинден аркайын болмагы, зады алада этмезлиги табшырды.

Тәжигөзел Земфира жаң какып, Кериме мыхманханадан ер алып берди. Аңыркы диңе онуң Жемалың доганыдыгыны биленден соң көшешди. Шонда-да бир

зат дийип галды өйдйән, Тәжигөзел «фу» дийип йүзүни эңшитди.

Эртеси отла билет алдылар. Эжелерини кеселханадан чыкарып, ядатманрак шәхере айладылар. Эдилен дәри-дерман, өйүне доланянлыгының елгини, оглунуң доланып гелмегине гуванч, ахырсоңы гызының диңе эжесиниң дәл-де, өз аладасыны эдйәнлиги, онуң окува гирәймегиниң әхтималдыгы Маман дайзаны даяндырды.

Отлы угранда Жемал бозулып агламадыгам болса, эжесине-де, доганына-да олары иң соңкы гезек гөрйән ялы назар билен серетди, оба тарап угран отлың яны билен әдим этмеди, дикилгазык ялы дуран еринден бутнаман дурды.

IV

Адам пахыр өлмезиниң өңүсырасы бу ягты жахан билен хошлашжагыны сызярмыш дийййәрлер. Онсоң ол догуп-дөрән, гөбек ганының даман топрагына айланмага, гөчүлен-гонулан юрт ерлерине соңкы гезек салама бармага ымтылярмыш, доган-гарындашлары билен дидарлашмага, агыран-ынжаны билен разылашмага чалышярмыш. Гүнәсиз, эшиксиз-эмелсиз, атсыз доглан чага ялы ынсан дүнйәден өтенде-де әхли артыкмаҗыны айрып, хова бошлугында дерди-аладасыз учуп йөршүне бирден гөзден гайып болуп гидйәрмиш.

Доганының доланып гелмеги, эжесиниң өңкә гөрә ганыматлашмагы, какасының чекйән эжириниң басым соңунуң гелжеклиги Жемалда өң өмүр башындан гечирмедик бир дуйгының дөремегине себәп болды. Отлы уграды вели, өзүниң өмрүниң мүңлерче сапаклар билен өмүрлик багланан якын адамлары, дүнйә инмегинден башлап, дурмушда жебир чекмегине ченли себәпкәр болан адамлар билен багланышык бир демде үзүлди дуруберди. Эгер-де хәзир хайсыдыр бир гүйч гызы гарбап алага-да хо-ол өңдәки демирёл станцияларының биринде хут шу отла мүндүрсе, Жемал мүң гезек гапдалындан гечип, йүзүне диканлап середенде-де, өз мәхрибан эжесини танамазлыгы мүмкин. Адамы дурмушда яшамага имриндирйән, межбур эдйән ягдай диңе багта болан ымтылыш дәл экен, эйсем

дурмуша, дүнйә чәксиз йигренч, газап хем ар алмак ислеги-де сени энтек яшамага итерип, межбур эдип билйәр экени. Бу пурсатдан башлап, Җемал бу дүнйәде башгача болуп догуляр, ол инди өзге адам. Ине, шу гиден мәхелле, шу гиден мәреке бир гүнәсиз гызы шейле эдип дөретдими, инди ал, кабул эт, җебриңи чек, себәби ол диңе өзүнде бар зады — йигренҗи, нежислиги, пислиги төверегине эчилип билер, инди ол сениң депәңе чыкар, намысыңы депгиләр, себәби ол сениң өз ярадан бетбагтлыгың. Намысы, гуванҗы, буйсанҗы калбындан согрулып зыңылан, арзувы, гөзеллигиниң гүнчасы депгиленен, аслында учмак үчин ярадылан, инди батганың ләбигинде сүйренип йөрен овадан зенан сыпат ювхадан бу гиден адамлар нәме кантамака? Гарашян задыңызы хем аларсыңыз, сизиң иң багтлыларыңыз бир пурсат харам кейпиң йылысыны дуюп, алтын халка эл етирен ялы бегенерсиңиз, эҗиз гөврәни мәҗумлап, бейле еңишден гөвнүңиз гөтерилер, йөне сиз хут өз намысыңызы астыңыза саландыгыңызы дуймарсыңыз, сизиң калбыңыза сөйгиниң җөвхер дәнесини дәл-де, йигренҗиң көзүни салып гойберендигими билмерсиңиз, яңкы догмаз чага ялы сизе көп эҗир берер, йөне ол диңе сизиң багрыңызы, ыкбалыңызы элеме дешик этмез, ол сизиң несиллериңизе-де гечер...

Җемалың гөвнүне болмаса адамларың әхлисиниң йүз кешби бирмеңзеш болуп гөрүнди, гүррүңлерини, гүлкүлерини тапавутландырып билмеди, буларың хеммеси өз дүшен гүнүни җикме-җик билйән ялы, хут шонуң үчинем өзүне бипервай гараян ялы дуюлды. Йөне бу ягдай Җемалы сәхелче-де кеҗикдиренок, инди онуң үчин бу затларың пархы ёк. Онуң йүрегине галып болан бир ахмыры бар, шоны чыкарса, ягты җаханда эгленмесе-де болҗак.

Җемал агшам нахарыны өңкүлеринден ишдәмен ийди. Тәҗигөзел билен сөхбети узалдып отурмады, ерине гечип ятды, рахат укланы...

Җемалларың обадакы җайларының таяк атым гайра яныңдан эне яп гечйәр. Ябың гиңлиги о диен ховпургадыҗы дәл, бат алып бөксең, аңырсына дүшәйҗек ялы. Йөне ябың чуңлугы ганымат болансоң, ондан акян сув эсли бар. Чус акян сува гиреңде сәхел осал дурсаң, өзи билен алып гитҗек. Обаның эсасы бөлеги гайра тарапда болансоң, япда Җемал-

ларың өз гүзери бар, паяпылларам бар. Гоңшулары Хумса эжелериң хожалыгам шу гүзерден инип-чыкып, шу паяпылдан анры ашялар. Улы көпридир улы гүверем Җемалларың өйлериниң сесъетим ашак янында.

Томус гүнлери Керим хачан гөрсең чеңңегини чоммалдып, балык тутан болуп отурандыр, Җемалам дызыны гуҗаклап шонуң янында. Керим илки бадалар чеңңеге чөрек дакарды, йөне алңасап акян сув оны шобада какып гидйән экен, йүпе дакылан дыка середип ядансоң, чеңңеги чекип гөрйәр вели, демир гаңырчак ялпылдап дур. Балыкчы, элбетде, ымсынгыҗыны сув аландыр өйденок, балык иендир өйдйәр. Соң-соңлар ол ер дөрүп, гурчук тапып, олары демир гапырҗага салып гоярды, гаңырчага илдирмәкә о бедибагтлары янавуҗына салып, пакгылдадып мазалы сеңселедйәр, онсоң дакяр. Йөне шонда-да доганының күмүш теңңелери ловурдап дуран балыгы я-да мурты салланып ятан лакга балыгы сувдан чыкарып гелйәни ядына дүшенок. Гайта Җемал сүмүгини чекәйсе-де азгырыляр, «сен балыклары үркүзйәң» дийип кәйинер. Ахыры гүн ховруна ягырнысы түтәп угранда «бар гид-ов, мен сува дүшҗек» дийип, җигисини коварды. Ол сува дүшенде-де аягына тутмадык балыклары дегәйҗек ялыдыр.

Гүзериң өз дурмушы бар, паяпылың өз дурмушы. Җокрама ыссыда, букы ерде болансоң, шу гүзерде ики хожалыкдан салкынлап гитмейән ёкдур. Йөне хер ким өз-өзүнден дүзүлен тертип боюнча гелер, гидер, бири башганың үстүне барып көвеҗекләп дураныны гөрмерсиң. Ёгсам огланам бар, ушагам, улам бар, кичем. Хумса эҗәниң иң улы агтыгы, инди яшы отуза голайлап йөрен Тылла дәлә көйнеги зады билен сува үрярды, шо дуршуна-да чыкып гайдар. Асыл оңа дәли дийселерем, ол аклы үйтгән гөргүли дәлди, о пахыр лалды. Йөне адамлара «Тыллалал» диймек кын болансоң, онуң адының ызына «дәли» дийип гошайыпдырлар өйдйән. Элбетде, етмези хеле-мүчүк болмансоң, онда даш ярян акылың ёклугы өз-өзүнден белли.

Җемала «сен Тылла дәлиң кебзесинде улалдың» дийселер, ол «ёк» дийип билҗек дәл. Өзүни билели бәри лал гөргүли оны элинден, эгнинден дүшүрмеди, Җемал хәзирем оларың дилини эне дилинден пес биленок. Лаллар хич бир зат эшитмели дәлмиш, эшитселер йүреклери ярылайярмыш. Бу гөргүлем шейле-

бир-ле, йөне хайсы аралыкдан ким болса болсун, онуң ызындан «Тылла» дийип гыгырайса, ол ялт эдип ызына гарайяр, гөзи дүшенден «лугул-лугул» эдип бир затлар дийййәр. Әл тебигатыңам забун ерлери бар, гүл ялы машгала, гөрки-гөрмеги хүйр-перә гайра дур диййжек, мәхри мылайым, әхли сынасы ербе-ер, тарсыз дутар ялы бир зат-да...

Паяпылдан гечмели адам вагтында өтүп гидер. Җемал кичижигем болса, бир зада үнс берди, бу паяпылдан хер гүн эйләк-бейләк мекдебиң тәзе физика мугаллымы гечип гидйәр. Ол Ашгабатда окувы гутарып гелен, өзүни алып баршы, тимарланшы, гейим-гежими үйтгешик, нас атып йөрен мугаллымлара меңзәнок. Гең галмалы ери, мугаллым эйләк гечсе-де, бейләк гечсе-де, Тылла дәли хемише гүзерде сув ойнап болуп отыр, өзем ашакдан ёкарлыгына үйтгешик назар билен середйәр.

Бир гезек мугаллым баш атып паяпылдан гечип гитди вели, Тылла хиңленйән ялы оваз чыкарып, башыны ырап эсли отурды. Бирденем Җемалы гарбап алып гужагына гысды, көйнегиниң *бейле затлар* үчин ниетленмедик якасындан гөвсүни кынлык билен чыкарып, ужуны Җемалың агзына дыкжак болды. Җемал урнуп, эммәни алмажак болуп йүзүни сапажак-супажак эдип чыкрашды, Тылла оны тас богуп өлдүрипди. Дәлиниң әлинден зордан сыпан Җемал тасап эсли ере гитди, ызына гаранжаклап бир дем дурансоң, Тылланың нәме эдйәнлигини гөрмек үчин ассырынлык билен гелип середип гөрди. Гүммезекләп дуран сагрының, терезиләп дуран эгинлериниң силкинип-силкинип гидйәнлиги, онуң сожап-сожап аглаяндыгыны аңладярды...

Тылла дәлиниң кичижик Җемала хезил эдип гүррүң берйән вакаларының бири шол физика мугаллымы билен баглы. Говужа гейнен, китаплары голтугында мугаллымың өзүне үнс бермәнлиги үчинми я-да өз кейпиниң говулыгы үчинми, Тылла оңа сув сепипдир. Бейле херекете гарашмадык йигит тисгинип, деңаграмлылыгыны йитирип палчылдап гайдыпдыр сувуң ичине. Нерессе китапларыны улы гүзерде зордан тутуп алды.

Җемалың аңында өмүрлик галан ики саны гөрнүш, икисем Тылла дәли билен багланышыклы.

Томсуң бир гүнүди. Гүзериң башыны саклап оту

ран Тылла дәлиниң вагшы хайванларың сесине чалымдаш валалайламасы, элини салгап «басымраң етиң» дийип эдйән аламатлары голай-голтумдакы өйлериң әхли адамсыны өрүзди. Ябың райшы билен ылгамагы, эли билен акар сувы гөркезмеги онуң яп билен бagланышыклы бир зат диййәндигини аңладяр. Онуң ызына дүшүп, адамлар улы гүзере етенлеринде хемме зат айдың болды. Сува уран эркек адамларың ики санысы ак көйнеклиже огланы сувдан чыкардылар, нерессәниң гарны янлык ялы болуп гидипдир. Башак тутуп гөрдүлер, эңашак ятырып гарнындан басдылар, нетиже болмады. Огланжык сака тарапдакы гоңшы обадан экени, хоссарлары хабар барансоң билип галыпдырлар. Тылла дәли болса, бу ваканың себәпкәри өзи ялы уч-дөрт гүнләп өйден чыкман отурды...

Тылланың бу гүн бир үйтгешик аладасының барлыгыны онуң машгаласындакыларам аңыпдыр, Жемалам билди. Себәби ол өңкүлери ялы гызжагаза мәхир билдирҗек болмады, гөтермедем, хаҗык-хуҗыгам этмеди, гайта онуң өзүнден бир хемаят хантама ялы йайынжар гарады. Гачыбаталгасы болан гүзерден бәрлигине кән гайтмады. Онуң паяпылдан аягыны саллап сува середип отураныны Җемалың өзем ики гезек дагы гөрүп гайтды. Өйден чыканындан ёлуңа гарап отурян, гөдегрәгем болса, өзболушлы оюн эдишйән Тылла бу гезек Җемала бипервай гарады.

Тылла пахыр шуҗагаз япда гарк болуп өлди. Шол гүн физика мугаллымының өйленендиги бу башагай адамларың бирининем ядына дүшмеди...

Җемал Тылла дәли буланык сувуң астында өзүниң гуҗагына мәкәм гысып, тулумың буҗагы ялы чишең эммесини агзына дыкҗак боляն ялы хопукды. Мәкәм гысылан халкадан сыпҗак болуп дызады.

— А гыз, турсана, тур! Мыхман гелди.

Өл сув болан Җемал лаңңа галды. Чигнинден чекип, ыралап дуран Тәҗигөзеле манысыз гарайыш билен гөзлерини дикди, геплэп билмеди.

— Айңалсана, гыз, нәдип отырсың? Бол, ханы, мыхман гелди.

Диңе шундан соң Җемал өз ягдайына дүшүнди.

— Гүмүне гитсин мыхманың.

— Гой гыз, эшидәймесин. Пулунам төледи.

— Пулуны алан болсаң, өзүң...

— Тоба дий, мени башына япсынмы.

— Ниресине япса, шона япсын. Ёк бо...

— Айдянын нәме сен, болмаз-а...

Җемал сесини-үйнүни чыкарман Тәҗигөзели сүдекледип гапынын аңырсына гечирди. Гапыны шаркылдадып петикледи-де, өл-мыжжык болан яссыгын ашагына келлесини сокды.

Бейле херекетлери үчин нәхили җеза сезевар болуп билҗеклиги барада Җемал диңе эртеси ойланып гөрди. Ене Тәҗигөзел гечиримлилик этди, болан вака болан еринде галды, хожайына етирилмеди. Өз гүнәсини дуянсоң, өй бикесинин өйкесини язмак үчин Җемал хас мылайымсырады, гепин гердишине гөрә, нобатдакы «кадрын» идегине хәзирден чыкҗаклыгыны янзытды. Гапана өзи яңы дүшен гызын нәме эдип билҗегинин аңырсыны кесип билмесе-де, онун гүррүңинин әхеңинде бир ынамын барлыгыны дуйян Тәҗигөзел гызын бойнуёгынлыгыны бада багышлады. Гүнәни мыхманын бойнуна атып, хожайыны алдадышыны хезил эдип гүррүн берди. Эрбет дурмушда-да, мыртар сырлары алшып-бершибем голайлашып болянлыгына Җемал ген галды.

Җемал, догруданам, шол бада тәзе «кадрын» гөзлегине чыкды. Ол Сөйүн билен онун гыз доганынын янына барышларыны гөз өңүне гетирди, умумы яшайыш җайына гелишлерини, душушыгы ятлады. Сулгүнин хайсы салкын окувда болянлыгыны хакыдасына гетирип билмеди, шонун үчин гарашмалы ягдайында-да аматлы болар ялы, умумы яшайыш җайына гүнортанын өң янында барды. Гөзлейән отагыны хеләк болман тапды, окува гитҗек болуп дуран гыз «гарашайын, хәзир гелер» диййип чыкып гитди. Догруданда, узак эгленмән Сулгүн гелди. Җемалын, гыз өзүни танамаз өйдүп, горкусы барды, бейле болмады, ол нашыҗа дипломаты кровадын үстүне зыңып гойберди-де, мыхманыны гуҗаклады, деррев чай гоймага чыкды. Онун ачыклыгыны, шадыян хәсиетини гөрүп, Җемал башда йүрегине дүвен максадыны гойболсун этмекчи болды. Йөне Сөйүн ядына дүшен-де, онун аклына сыгмаҗак кеззапчылыгыны багышлап билмән, ене-де йүреги чишип демлиги даралды.

Сулгүн гайнан демир чәйнекде чай демләнден соң, столун үстүнде дуран магнитофонын дашына гечди, ала шагырды болуп, айдымын сеси чыкман дурансоң,

оны пат-пат урды, о тай-бу тайларыны горжалашдырды.

— Хайран галмыш, энегим дынмады шундан. Дүйн бири магнитофон герекми дийди — «Сони», яныжа әдик алайдым-да, сен пулуң ёкмы? Деррев берерин.

— Пулуң болар ялы эдәерин.

Бирден агзындан сыпан бу сөзлере Жемалын өзи гызарып гитди. Йөни Сүлгүнде Сөйүниң ызына душуп гелен бу гыз барада мазалы бишен пикир бар болмага чемли, ол Жемалы өз доганының ойнашындан башга кишидир дийип хасаплап билмели дәл. Хут шонуң үчинем ол айдылан сөзүн өзенине бада дүшүнди.

— Шейтсене — дийип, Жемалы ысгынсыз гужакланды.

— Болян ериме гидәели, галаныны шонда геплешерис.

Сүлгүн бөврүни диңләп аз салым отурды.

— Ёк, бу гүн дәл. Алтынжы гүни агшам. Өйлән сагат үчде «Ватан» кинотеатрының янында душушярыс.

Беллешилен гүни душушдылар, шәхере айландылар, агшам сагат алтыларда Тәжигөзелин ховлусына гирдилер. Бу ховлының Тәжигөзеле дегишли еринин ёклугыны, онуң бу тайда диңе гаравулын хызматыны ерине етирйәндигини Жемал яңы-якында билип галды.

Сүлгүн иймек-ичмек, бол шагаланы етерлик отурлышыкларың ашыгы экен, айдяң шорталарыны дагы ики гулаклы эшидер ялы дәл, ичгиденем тыкырап, йүз өврүп дуранок. Бу гиже «мыхман» болмалы сердагәр йигиде яссыкдашының ким болмалыдыгы анык гөркезиленем болса, ол Жемалдан гөзүни айрып билмеди. Эссесини төләп хут шоны гужагына гысасы гелип дурандыгы дашындав билдирсе-де, ол ички отага Сүлгүн билен гирмели болды. Олар тутаклашып, ёлмалашып баряркалар, Жемалың ядына Сүлгүнин айдян сөзлери дүшди: «Әй, гызлыгым гитжек болуп дуранок. Онсоңам, тикәймел-ә...»

Затлары йыгнашдырып, эллери бошандан соңра Жемал Тәжигөзелин гошарындан мәкәм тутды-да, онун геречлериниң дүйбүне гарады.

— Инди, Тәжи, сенден екеже хайышым бар. Сөйүн гелер вели, билйән, ол хөкман гелер сениң яныңа, шонда оны мениң отагыма гирер ялы эт.

Тәжигөзел Жемалын нәме үчин «кадр» тапып бер-

мек үчин жан чекйәнлигиниң себәбине хәзир долы дүшүнди. Гызың хәзирки хайышыны артыгы билен бержай этжеклигине-де шүбхеленмесе болжак. Оңа нәме, гайта хезил эдер.

Сулгун элмыдама бу тайда болмакдан боюн гачырды, йөне хепдеде бир гезек, жуда зерур вагты хызмата хәзирдигини белертди. Хожайын билен маслахатлашандан соң, Тәжигөзел шейле ягдайың ики тарапам канагатландыряндыгыны айтды. Жемала вели, Сулгуниң бейле меселәни шейле аңсат чөзүши, ыкбалы билен шейле ойланышыксыз оюн эдиши гең галдырды, дүшнүксиз болуп галды. Өзем баржамлы ериң машгаласы, окувлы, зада мәтәч дәл, эртириниң аладасыны этмәге зерурлык ёк. Хә-ә, диңе меслик бар, ай, онсоңам ене нәмәң барлыгыны-ёклугыны алла билсин. Шо затлары селжермек, оңа жаныңы якмак индиден соң сениң несибәңе дүшмәндир. Сениң үчин ахырзамана бирчак башланды, гезибер инди шейтде. Жемал йүрегине санжылып дуран, өзүнде нәразылык дөредйән дуйгының нәмедигини ахыры ызарлап билди. Сүлгүн гурлан гапана өз ислеги билен хезил эдип дүшди, гыңанмады, ёрулмады, жепа-жебир чекмеди, ол Жемалың башдан гечирен азапларыны гөрен болса, нәхили говы боларды. Хәзир ол өзүне бахасына етип болмажак көмек эдилен ялы дуйяр, ол бу гүн сөвдагәр йигидиң гужагына гирмедик болса, эртир башга таңрысыны танамазың бирине дүшек боларды. Онсоңам өн онуң нәме эдип, нәме гояныны ким билйәр, бу гатнашыгың илкинжи гезек дәлдигинә өз дили билен диййип дур. Ёк, Жемал, шу ерде ат салян аңының өзүни бүтинлей башга ёлдан чыкарандыгыны дуйды. Онуң эжир, азап бермелиси Сүлгүн дәл-де, Сөйүн, хава, шол пурсат деми-демине сыгман: «сөййән, инди сен мең аялым» диййип сожаян Сөйүн, соңунданам лолыхана гелендигини билип, Жемалың элинден тотуп сүденекледип ховлудан чыкармага дерек, ики әдим бейле янында башга хелей билен ятып, бу ериниң хожайынына «шу гызы намысыны сатар ялы эт, пулмесилере депгилет, мен тарапа гаранмага утансын» диййип, пул санап берйән Сөйүн. Жемала шонуң эжир чекмеги, увламагы герек, чүркемели, шонуң йүрегинде өмүр чөзүлмежек дүвүн салмалы, өмүрбойы аял машгала ядына дүшенде вежера догаңы гөз өңүне гелер ялы этмели, Жемалың ады, кешби

өмүрлик аңындан өчер ялы, ёк, терсине, ол өмүр ядындан чыкарып билмез ялы этмели. Җемалы өң яшадян, херекет этдирйән, өлмели еринде аҗалы ювдуп ене аңры гитмәге меҗбур эдйән зат эҗесиниң, какасының дерди-аладасыды. Ол инди олар билен разылашды, инди оны бу дурмушда яшадып йөрен зат йигренч, өч алмак зерурлыгы.

Шондан бирнәче гүн гечендән соң Җемалың гоңшы ховлудакы дурмушы башланды. Тәҗигөзелиң гүррүңлериңден, маслахатларындан Җемал бу ердәки дурмушдан гөзли-де болса, эшидениң гөрениң билен деңболмаянлыгы хакыкат экен. Кәте бир мүмкин болян гүррүңчиликден Җемал шу дөврүң ичинде өзүниң адам өлдүрилен отагда яшанлыгыны билип дүйрүкди.

Илки билен Җемалы хайран галдыран зат Тотының ёла гоян берк дүзгүни болды. Хоҗалык боюнча хер кимиң өз этмели иши кесгитленипдир, зенанлар диңе нахарланян махаллары биле болуп билйәрлер, башга вагты ич дөкүшип отурмага мүмкинчилиги ёк, хер ким өз отагында мыдар этмели. Хер әдимде эркиң элиңден алнандыгыны тассыклаян эсас бар. Хепде-де бир гезек шәхере чыкмага ругсат берилйәр, гезеленч ики сагатдан көп болмалы дәл, өзем гитҗек, барҗак ериң айдылып гидилмели. Башга ере соволайсаң, ишиң гайтдыгы.

Түрмәниң ичинде огры-җүмрүлериң, келлекесерлериң өз саклаян дүзгүни адалатлы хем җуда беркмишин. Бу ховлам түрмәң бир бөлүми ялы болансоң, бу тайда-да тертип, адалат бар ялы. Гараз, гырнакларың хич бири «Хоҗайын бизиң газанян гирдеҗимизден дүшйән пая гөз дикйәр, онда эли эгрилик бар» дийип айдып билҗек дәл. Тотының «мыхмандан» нәче манат аляндыгының анык хасабыны билйән ёк-да болса, оларың хеммеси гирдеҗиниң гөни ярсының өзлерине гелйәндигине ынанярлар. Муны оларың бир гиҗелик әрлерем көп гезек тассыклапдыр.

Бу ховла бир аягыны секен онуң ичинден үч йылдан соң чыкып билйәр, шондан соң оңа ругсат берилйәр, эгер шоңа ченли гачып-тезени болайса-да, соң оларың ызы-тозы тапыланок. Себәби гачгак башга максат билен, әхли зады аян этмек үчин өкҗе гөтерендир өйдүлйәр. Хут шонуң үчинем гызларың бирбиреге гөзегчилик этмеги буйрулан, кимдир бири шумҗарып, аглап-энрәберсе, җанына җай тапман

ўрнуберсе оны хөкман Тота етирмели. Эгер ислесе, зенан кырк яшына ченли өз хызматыны довам эдип билйәр, йөне ол соңкы он йылыны башга бир ховлуда довам этмели. Шондан соңам оны көчә ковуп гойбереноклар, биринжиденә, онуң йыгнанжасы эсли болляр, икинжиденем, көп тежрибе топлаяр. Тотылар, тәжигөзеллер, земфиралар шу мекдебиң өңки окувчылары болмалы.

Ховлының ичиндәки улы жай шу максат үчин йөрите сәлнан ялы. Айналы эйваның чеп тарапында ашхана, онуң бәрсинде Тотының кичижик отагы бар, онсоң узын зал, онуң саг тарапындан болса нахар ийилйән улы отаг. Залың хер тарапында үч отаг болуп, оларың херси бир гыза, гелне дегишли. Отаглар улы дәл, оларың бир дивары тутуп дуран пенжирелери бар, зерур боланда онуң бир тайыны ачып, аңсатлык билен даш чыкып болжак. Отагларда улы диван-кровать, шифоньер хем-де үстүнде айна гойлан екеже стол, отургычдыр күрси бар, отаг, гош-голамлар гызларыңкы хасапланяр, шонуң үчин онуң ичини өз ислеглерине хем өз хасапларына беземәге эелерине ругсат эдилипдир. Шейле болансоң, гызларың бири япон магнитофоныны диңлесе, бейлекиси телевизор гөрүп отыр. Арассачылык вели, гаты үпжүн болмалы, кәте бир дуйдансыз айланян Тоты эгер гөвнүне бир зат ярамаса отаг эесини ит енжен ялы енжибем билйәр экен. Ол бу эдйән ишинден айратын леззет алярмыш. Арассачылык диңе отага дәл, эйсем гырнакларың өзүне-де дегишли. Хакына тутулан, өң өзем шу жайда болуп гөрен доктор хер айда бир гезек барлаг гечирйәр.

Ховлының төрүнде керпичден мазалы салнан, дашындан гөрәймәге одук-будук гоймак үчин эдилендир дийдирйән ики саны отаг хем бар. Оларың ичи айратын ыхлас билен бежерилип-безелипдир, мебель гымматбаха, ёрган-дүшек үйтгешик. Бу отаглар мес болуп, кейпи-сапа сүржек кишилере бир гижелик кирейине берилйәр. Бу дүшелгә хырыдарың аз дәлдигине Жемал басым гөз етирди, себәби шол отагларың бирини сырып-сүпүрмек, дүшегини-бейлекисини ювуп-артмак онуң пайына дүшди.

Бу ховлының айратын ыхлас билен ишлейән дөври, кәте болса бөвшеңлик аралашып, аркайын дем алян пурсатлары боляң экен. Гызларың «сезон» дий-

йән дөври пайтагтда улы йыгнаклар боланда, оба хожалык институтынын гайыбаначылары дөкуленде, бу төвереге сөвда ишгәрлери йыгнананда боляр. Бу ховлы хылватханаларың иң гелим-гидимлиси боланcoң шу тайдакылар хер гиже-гүндиз азындан йүз манат газанярлар, «сезон» дөврүнде болса оларың гирдежисиниң гиже-гүндиз үч йүз манада етйән махалам бармыш.

Бу тайдакы дәбе гөрә Жемалын адыны үйтгетдилер. Онуң инди ады Ләле, бу Жемалың өзи үчинем кем болмады. Жемал, хакыкы өзи бу белент хаятлы ховлының, белки, дурмушың аңырсында галды, инди ол Ләле, башга гыз, башга адам, дүнйәсем ады ялы өзгерди. Жемал өз дүнйәсинде дөрәп, йөне өн өмүрылла бейле ыкбалы билен ылалашып билмежек бир гызың, Ләләниң херекетине, дурмушына кеседен серетмәге мүмкинчилик алды. Ләле дийдилер вели, өзи өзүнден бөлүнип айрылан ялы болды.

Илки гүнден башлап хожайын аялың Ләләни жыны алмады, гыз өзи барада Тәжигөзел артыкмач зат самрайдымыка дийип мүңкүрем болды. Тотының сулхы алмаса, саңа «мыхманларың» иң мыртарының несип эдйәнлигини Ләле билйәр. Йөне ылалашык, ысныпык, сөйги-мухаббет эсасында болмаян хылват ишде биле яссыга баш гояның ким боланда нәме, сең зенанлык буйсанжыңы өзүңде богуп өлдүрип, өзүңи гурал хөкмүнде вагтлайын бирине эчиленсоң «мыхманың» оңатмы, мыртармы — тапавуды нәме! Пулуны төләнсоң, ит болсун, эшек болсун, ким болса-да ёрганыңа гойбермел-ә. Башга алажың ёк. Шонуң үчин Тоты хелей яманлык эдйәндирин өйдүп өз янындан хешелле какян болса, эрбет ялңышяр.

Харамханадакыларың бары диен ялы Ләләниң деңдушлары, яш таңавутлары хич хайсыныңкам ики-үч яшдан аңры гечмез. Диңе тал чыбыгы ялы чее, гараягыз, гөзлери балкылдап дуран, гөвүслек гыз жуда яш, болса он бәш-он алты яшлы болмалы. Өзем икинжи йыл шу ятакдан иймм иййәр экен. Ләләни хайран галдыран ене бир зат, бу ердәки бендилериң бирем нәдип, ничик ёл билен бу хапа чукура гачандыкларыны хич киме айданоклар, бу иң гизлин сыр. Хакыкатда вели, бу харамханада байлыга гөз гыздырян, пулуң шыкырдысының ызына дүшүп геленем, өйүнден гачып-тезенем, бу топарың жадыларының тилсимине ду-

шенем бар. Өз мейлине нәдип бейле харам гапыны ачып болярдыгы Җемала дүшнүксиз. Белки, муна Ләле дүшүнер...

Бу ховлуда Ләләниң илкинҗи кабул этмели болан «мыхманы» яшы алтмыша голайлан адам экен. Ол гызын отагына гирен бадына совук сува баҗак уран ялы бир ховпургап дурды, яш гызын йүзүне гаранында кешбинде өтүнч сорайҗы аламат пейда болды. Эшиклерини чыкарыбермелими я энтек ондан бәрде-де зат бармы диййән ялы гаранҗаклап көвеҗекледи, күдүн ялы эллерине ер тапмады. Ләле хемише маңа душянам өзүм ялы дийип ичинден пикир этди, ак гирсе-де, аң гирмедик бу бетбагтын бу җая дүшмек үчин азындан ики саны йүзлүгиң мәхринден гечмели болан-дыгыны ятлап, оңа гаргынды: «отур-да түнегинде худай дийип, дейюс».

Дем салымдан соң «мыхман» өзүни дүрседи. «Гыз» дийсе, өзүне кын болҗагыны аңан ялы:

— Гелин, адыңыз ким болар? — дийип сорады.

Ичинден «мерез болар, зәхер болар, харам ерчекен» дийип гаргаса-да, Ләле өз адыны айтды.

— Хә, Ләле гелин, эшиги шундан асайҗак менә. Ядавам өзүм, ятыбермесек. Чыраны шундан өчүрәймелими, хә, ине...

Башда йөвсел гөрненем болса, өзи осал пыяда дәл болмага чемели, бир демде әхли меселәни чөзди отурыберди. Пенҗиреден аласармык шөхле дүшйәнем болса, отагың ичи гараңкы, «мыхман» эшиклерини отургыҗын эгнине оклашдырды, балагыны чыкарҗак боланында бир аягының үстүнде дуруп билмән тас йыкылыпды. Чекизехалта ялы салланып дызына етип ятан ак турсусыны габа гарнының үстүне чекишдирип ол диван-кровада чөкди. Гараңкыдан Ләле йүзленди:

— Геләй, кейгим, гел, дынч алалы бир дөвүр, гел, көйнегиңем чыкарайгын.

Шифоньериң гапдалында гойлан кичиҗик, пессеҗик күрсүде отуран Ләле еринден галды. Ол дүшеге тарап илки әдим әдениңде өз дуйгуларының әхлисини зор этмәге чалышды, ол инди хич зады дуймалы дәл, хич бир херекет, хич бир неҗислик инди онуң йүрегине ыза бермесиз, ол хәзир җанлы җеседе өврүлмели, дашары юртларда ясама аяллар бар диййәлер, шейле адамлар бизиң юрдумызда-да бар, ынха, оларын бири, сынлаң, середиң, хезил эдиң, белки, о тай-

дакыларыӊ өзбашына ады болян дәлдир, бу тайдакыларыӊ ады дагам бар, Ләле.

Ләле көйнегини чыкарман «мыхманыӊ» янына гышарды, херначе чытрашса-да онуӊ дүйрүкйәндигини, йүрегиниӊ гурсагындан чыкып барянддыгыны билмеккын дәлди. Гызыӊ хемрасыныӊ яшыныӊ гайдышанлыгы, айшы-эшрет дийлен задыӊ инди ислән вагтыӊ болуп дурмаянлыгы басым мәлим болды. Эгер ваг гызы сыпаӊ-сермеӊ эдип ятды, этлек додаклары билен гызы тагашыксыз огшашдырды, пенҗелери билен гызыӊ нәзик гөвсүни гүнүне гоймады, йөне шонда-да йүрегиндәкә етмек үчин пурсат тапмады. Бирхаюкдан соӊ хасылап:

— Дынч алмага барян — дийди. «Габра барян болсаӊ болмаярмы» дийип ичини гепледен Ләле, гапдалындакыӊ гүррүӊе гечендигине бегенди. — Самолёт эрте өйлән учмалы. Мыхманхана бардым вели, ынха, шейле, шейле дийдилер. Пула битсе боляр-ла. Ики-үч йылдан бир дынҗа гидилйәр. Онда-да гысганып совҗак болсаӊ, болмыя...

Өзи гызыӊ әхли ерини сыпап чыкансоӊ, онуӊам өзүне мәхир билдирмегини иследи, өзүни сыпаладасы гелип гызыӊ элини элтишдирди. Йөне гызыӊ херекетсиз, сесини чыкарман ятышына өзүче дүшүнип, оны өзүне өвренишдирмәге, имриӊдирмәге чалышды.

— Пагта билен иш салышяс. Даргытдылар өз-ә бизем. Ай, би пагта дийилйән зат гутумлы харыт-да. Екундысам мүӊ адама ял боляр. Дүшевүнди говы. Әй, забуна тутдулар, гыран-җыран этдилер, бизә сыпып галдык хернә. Сен бу затлардан даш, шоӊ үчин гүррүӊ берйән. Болмаса ичиӊе-де сыгдырып боланок. Аялыӊа-да айдып боланок, хов, кә зады.

Ләле онуӊ айдян бу сөзлерине ынанды, себәби онуӊ йүрегиниӊ посуны дөкҗек болуп, эсасы максадынам бир бада ятдан чыкаранлыгыны дуйды.

— Бир сертараш диййә Исгендер Зүлкарнайныӊ сачыны сыряр экен. Әлем шасыныӊ шахыныӊ барлыгыны бир шол билйәрмиш. Бу сыры ичине сыгдырып билмән гаты хеләк болярмыш пеләкет, айтса-да өлүми алкымында. Ахыры увнуп-чыдап билмән бир гуррук гуя гирип «Зүлкарнайныӊ шахы бар, Исгендериӊ шахы бар» дийип гыгырыпдыр. Шу гаргы гамыш шол гуррук гуюдан өсүп чыкан өсүмликмиш...

Голайдакы отагыӊ гапысы ачылып япылды, гүррү-

нини бада кесен «мыхманың» тутуш сүңңи билен эрсип гиденлигини Лэле бедени билен сызды.

— Дүйпде бир ялңышлык бармыка диййэн. Оны айрып, муны гояның билен үйтгежек зат ёк. Окан дөврүмиз бир гүррүң эшидипдим. Хытайда жеза беренлеринде адамы яланачлап чыбының жуда көп ери болан батгалыкда даңып гойяр экенлер, пыланча гүнден соң өлмесе гүнэси гечилйэрмиш. Ана, гүнэкэр бендэни бир гезек батгалыкда баглап гоюпдырлар. Әхли ерине япышан чыбынлар гандан дойшуп, дым гызыл болшуп отырлармыш. Гечип бараның бири небси агырып япраклы чыбык билен чыбынлары ковупдыр. Жезасыны чекйэн өзүне хоссарлык эдене агзына геленини дийип, эрбет гаргапдыр. «Өңкүлер гандан доюп аркайын ятырдылар, инди олар мең үчин ховплы дэлди, тэзе учуп гелжеклер ене ганымы сорарлар, шейдибем мен хелэк боларын» дийипдир. Шоңңалы-да. Тэзе гелен өңкүден бетер ач, ийжек, гемиржек, дойжак...

Башга азары етмесе Лэле онуң булар ялы гүррүңлерини даңдана ченли диңлемэге кайылды. Ир сагат алтыда «мыхманы» ховлудан чыкарып гойбермелидигини ол оңат билйэр, башарса бэшде ёла салмажакмы. Лэле яссыкдашының элиниң херектинден оны укың бүрүп башландыгыны сызды, йөне бейле ягдайыны онуң өзем дуйды, төлэн пулы бихуда гитмез ялы, ёгсам дуйгулары бу ыснышыгы талап эдип дурмаянлыгы гөрнүп дур, узаклашян максадына етмек үчин гөрешип уграды, гызың көйнегини билинден гечирди, гөдеңси бармаклар ички юка гейминң инчежик резининиң серхетини кэте бозуп-бозуп гайтды. Майса ялы нэзик тен өлинем дирелдип билжек бора чемели, ол укыдан ояныp, даяныp уграды, горжалавыны көпелтди, дем алшы йыгжамланды.

— Ханы, көйнеги айрып гойбер, айрай.

— Хэзир, хэзир өзүм...

Лэле секиден дүшүп, гыссанман шифоньериң янына барды, онуң гапысыны ачып, шонуң аңырсына дувланып дуршуна алңасаман көйнегини чыкарып уграды.

— Гелсене, Лэлэм, гел. Басымрак бол-а...

«Тапдың-да Лэлэңи, мейди ыранан, гарры көпек» дийип, Лэле гаргынды, херекетини хасам хаяллатды, чыкаран көйнегини дүйрлэп оклайман, оңат эдип асып гойды. Сачының өрүмини чөзүп, токгалап, еңсесинде

данды. Гаранкы төрдён эдилйән талап хас гөдеклешип угрансоң букусындан чыкды, йөне шонда-да барып онуң гуҗагына долаймады, столуң үстүнде дуран айнаның өңүнде дуруп өзүне тимар берен болды. Ол айна середип дуран-да болса, онуң йүзүндәки кешбини гөрүп биленок, онуң эхли үнси дүшекде ятанда. «Гелсене басым» дийип арлан пыяда ахыры такады гутарып, еринден туруп, Лэләни гөтерип диен ялы кровата басды. Халта ялы турсы сыпырланам болса, максада етилмеди, гызың сәхел эгленмеги туран түвелейиң уммадан чыкмагына себәп болупдыр, инди онуң херекетлери дишсиз галан гарры көпегиң гары сүңкүни гемрип билмән хеләк болшуна меңзейәрди...

Йөне бу Лэләниң шу гүнки «мыхмандан» гөрен иң соңкы эҗири болды, ол басым уклады, йөне гызың бир голуны яссанып уклады, гымылдаса бу пеләкетиң дерди-ислегинем гозгаймайын дийип, ол гуршуп гитсе-де элини чекип алмады. Хачан-да ол парлап мазалы укландан соң элини сыпдырды, көйнегини гейип, күрсүде яглыгына доланып отырды, ол хәзир уклап билҗек дәлди. Ол өз хамының үстүнде ятан союлан дүйә меңзәп дуран гөврә серетди.

Гендигини. Ынха, улы шәхериң хайсыдыр бир ховлусының пынхан отагында парлап ятан шу кишиниң өйи-өвзары, хоҗалыгы, аялы, оглы-гызы, хатда Лэле ялы агтыклары бардыр. Олар какамыз, атамыз дынч алмага гитди дийшип бегенишип йөрендирлер. Ери, муң өзүне нәме герек дийсене! Пулуны нирә харч этҗегини билмән йөрен дейюсмыка би? Ек, булар ялылары шейле херекетлере итерйән башга бир ягдай болмалы. Олам дынч алмага гидйән адамлара эндик болан психология. Ынха, шу ятанам он гүнден-йигрими гүнден доланып ызына барар, гезип гелипдир дийип өзи ялы ики-үч санысыны сачагының башына эгрип гүррүң берип башлар. «Бай, шейле бир дынч алдым, бу-у, ай, биз яшаман угруны билемзок, хо, хер йыл бир гезек дынч алмага гитмейәниң өмрүниң пуч гечдиги. Бу гезег-ә бетер хезил болды. Гулак ас, ов, Ашгабатда, ынанмарсың, ине, шуң ялыҗагыны, пах, җык-җык...» Гапдалындакыларам агызларының гыллыгыны акдырып, нахардан-бейлекиден бизар болуп, бу гүррүңе тен берерлер, ахмырданмы я хайран галмакданмы башларыны ырап, бутларына шапыладарлар. Бу гөхердем хас гөтерилер, хас гечер.

Курорт дийип баран ериндё дага бу йөнё хүйри-мекеклериң арасында йүзүп йөрен болар. Бай эвүнер-э...

Ай, ёк, бу ятан кишиң хәсиети бүтинлей башга болмалы. Сырыны аялына-да айтмаян маңлайыгара бейле затлары өзем төвереги мазалы гөзден гечиренден соң ятлаяндыр. Гаргадан этиячлы би. Эшигини сыпыранда онуң бир зады долап-дүйрүп бир ерлерде, өшиклериниң ашакларына дыкянлыгы Ләләниң ядына дүшди. Пулы болмалы. Хәзир пулуны дәл, җаныны алсаңам дуйҗак гүманы ёк. Алып, аңңалак гапдырайсаң нәдеркә? Дынҗа аларды мазалы. Ләле өз эдйән пикиринден өзи горкды...

Дандан сагат алтыларда Ләле ятан кишини ыралады.

— Туруң, вагт болды, туруң! Бу ерден гитмели сиз...

Илки пакырды кипарлады, соң дем сакланып, бирденем ол зөвве дикелип отурды.

— Хә-ә? Ким би? Нәме?

— Вагт болды, сиз гитмели инди...

Ганы келлесине уруп, өзүни йитирен «мыхман» бир пурсат саңсар ялы болуп отурды. Соң өз ягдайы, ниределиги, нәме үчин геленлиги хакыдасына гелди, серменип эшиклерини гөзләп уграды. Аматлы болар ялы, Ләле сәхел сымгылт ышык берйән чыраны ышыратды. «Җалай» эшигини гейнип болянча сесини-үйнүни чыкармады, бу дөвүр ичинде аласармык укуданам ачылды.

— Йөрүң, мен уградайын.

Диңе дүйшде гөрүп болян перилер ялы овадан гыза ахмыр билен гаран киши, бу гезекки өзүни алып баршы үчин гүнәли ялы гепледи.

— Гайдышын гелип гитмесем ахмырлы болды. Дынҗам алып билмедик...

Ләле «башга зат алмасаңам, дынҗа алдың-ла» диеси гелди.

— Сени хөкман тапарын мен. Кисловодскиден нәме гетирип берейин? Айдай, дилиң гепләни болар.

Гызың дили геплемеди. Онуң мундан бейләгем геплемеҗегини аңан «мыхман» гызы өзүне чекип, онуң билиниң ашакларыны сыпалашдырып, яңагындан огшан болды. «Хай, накыс, келпез, дейюс» дийип, чыны билен ичинден кәйинен Ләле гапыны ачды, оңа юваш, этиячлы йөремелидигини ышарат этди. Җайдан чыкып, ховлың ичинден йөрәп гелйәркәлер, Ләләниң бу

букрерлип гелйән бетбагта небси агырды. Шу гезек онуң нәме леззет алып, нәмеден шат боляндыгына душүнмеди. Дервезеден чыкжак боланда, ол ене-де гызы огшамага сынанышды. «Эй, худа-ей...»

Гапыны япып, эйвана гиренде хожайының отагындан чыкян паррылдыңам уградылан мыхманыңкыдан эҗиз дәлдигини Ләле өз янындан белледи. Өз отагының гапысына геленде габатдакы отагдан бириниң агы сесини эшитди. Отаг шол яш гызыңкыды. Йөргүнли ады Кичгине болан гызың нәме үчин аглаяндыгыны Ләле гүман эдип билмеди, ачык гапыны итди. Кровадың үстүнде күчен ялы болуп ятан гөвре хут шуңа гарашып дуран ялы Ләлә тарап топулып, оны гуҗаклады, боюрганып өңкүденем бетер аглады. «Мен еке галмага горкян. Җаным чыкып, өлүп барян-да». Ләле гызың эҗизҗе, чага гөвресини мәкәм гуҗаклап, башыны сыпады, яшыны сүпүрди. Оларың икиси бирагыз сөзем дийишмедилер, йөне сөзсүз, гепсиз-гүррүңсиз дүшүнишип дурдылар. Кичгинәң кәте бир гайталаян: «Вах, өз багтымы өзүм бағладым» диййән ахмырлы пышырдысыны олар биле болуп айдян ялыдылар.

...Гүнортана голай ховлың ичине «Жигули» еңил машыны гелип гирди. Дөрт саны йигит улагдан дүшүп, Тоты билен гадырлы гөрүшдилер, гадымдан таныш ялы хал-ахвал сорашдылар. Буларың болманда бири, келте бойлы, лопбуш, гараягыз йигит өң бу «дайзасыныңкыда» мазалы мыхман болуп гөрен болмалы. Белетсирәп, эемсирейшине гарасаң, оны бу топарың ёл кесери хасаплап болҗак. Огланлар машындан арак, конъяк, эт, гөк өнүм, гараз, адыны тапан задыңы чыкарып үйшүрдилер. Бир ерден Тәҗигөзелем пейда болды. Илки башда ики хелей гыбырдап иймек-ичмек чекип угран болсалар-да, соңра гызларам көмеге чагырдылар. Ләле гиҗе ишлән киши хөкмүнде сыпҗыклык этҗек болды. Йөне Тәҗигөзелиң тасап гелмеги оны деррев мугыра гетирди, олам нахар-шорың угрунда ылгап, бег йигитлере хызмат эдип башлады.

Ләләниң дүшүнишине гөрә, бу геленлер ховлыны бир гүнлүк тутуш сатын алан болмалы. Тотының дылым-дылым эдип, еңил гопайшына гарасаң, онуң торуна илен пулуң ломайдыгыны гүман этмек кын дәл. Эртир гызларың хеммесине газанҗың дең мукдары

берлер, хызмат эдениңки этмедигиңки деңболар, сё-бәби йигитлериң оларың хайсы бирини сайлап тут-җагы белли дәл, олар әхли кишиң бахасыны төлейәр.

Йигитлериң мес болманың угруна йөрите чыкан-дыклары билдирип дур. Олар улы отагда гейим-ге-җимлерини еңледип, улы «Шарп» магнитофонуны ваз-ладып гойбердилер. Кәшир ардып отуран Ләле баг-шының санаян сөзлерини диңләп, Магтымгулының ай-дан акылларының манысы, ине, шу җалайлара етйәр-микә дийип ойланды. Эгер оңа душүнмейән болсалар, йүреклерине етмейән болса, онда нәме үчин гапдал-ларына гөтерип, башларыны ыран болшуп отырлар-ка? Белки, булар бу яланчы дүнйәң мазмунына ду-шүнип аңырсына гечйәндирлер, дурмушдан тапмаян шатлык-шагаланларының, алмаян леззетлериниң өве-зини шейдип долҗак боляндырлар. Ай, гүмүне гит-синлер-ле, мениң нә дердим. «Магшар гүн сен маңа болмасаң далда...» Ләле әхли үнсүни айдымың сөзле-рине җемлеҗек болды... «Пакыр менем, сенден башга кимим бар, өз берен җаныңа җебир этме, җепбар...»

Тотының гызлары бирден, икиден мейлис отагына оны-муны элтмеги табшырып уградып дурмагының себәбине Ләле деррев душүнди. Диймек, гызларың җеммеси йигитлериң гөзүниң алнындан гечмели. Ахы-ры Кичгине икисине-де гезек гелди. Олар гапыдан ги-ренден Ләләниң гөбегине патылап бир алма дегди:

— Айтмадыммы говулары соңа галандыр дийип? Алма билен атып урдум көшгүнде! Көшгүнде-е-е, көшгүн-дәх!

Гараягыз йигит тарса турды-да, Ләләниң элиндә-ки табагы алды. Гызың ысгынсыз гаршылыгына гара-ман, өз отуран ерине алып барып, гапдалында отуртды.

— Аракмы, конъяк?

— Хич задам ичемок.

— Вә-хә-хә, чекйәмиң я?

— Сорян болаймасын! — дийип, япланып ятан даяв йигит варлады, пакырдап гүлди.

— Нәме эдйәнини говы билйәс, кейгим, ал, шу-ны ич.

— Ёк, ичемок, ичемок дийдим-ә...

— Вәй, бейлә геплешмәндик. Ери, боляр, ал-да, йөне додаҗыгыңы дегрәй, ханы, ал.

Ләле булгурҗыгы алып, додагына дегирди, өз булгурындакыны гулкудан йигит, гызың додагындан

епди, «ын-н-н» эдип, айратын леззет аляндыгыны төверегине-де әшгәр этди.

— Гөвнүм болдуң. Сен мениңкисиң, ягшы. Гадырыны өзүм билерин, валла...

Ләле өз иши билен болды. «Билер мен, дүнйә гамы чох, гам чекмәге гурбат ёк, мухаббетден дегди ок, гудраты хумая учрадым...»

Нахар-шор тайяр болансоң хемме киши улы отага үйшүп, сачагың башына гечди. Огланларың хеммеси диен ялы кейплиди, оларың херси өз «сөйгүлисини» гапдалында отуртды. Ләле билен Кичгинәни дыздаш эдинен йигитлер сайлап тутанларының бейлекилерден овадан, нәзикдигини билйән боларлы: хас ыхласлы, буйсанчлы. Йөне бейлеки ики дейюсам яңкылардан пес дәл экен. «Биз шу гүн ики аяллы болҗак» диййшип, бош галан ики гырнагам долап алдылар. «Ай, бизем кем галмарыс, дайзалар, сизем тайын болуп отуруң» диййип, Ләләниң янындакы йигит вакырдады.

Ийдилер-ичдилер, келчик гүррүңлер, дегишмелер диййилди, нәме айдылса, кикирдәп дурлан болды. Даяв йигит гош габындан топа меңзәп дуран ики саны аягың үстүне беркидилен турбаҗыгы чыкарды. Онуң бир четини тога бирлешдирди вели, турбаның ичи ловурдап чым-гызыл болуп гызарды, оңа сим сокдулар. Деррев кагыздан түйдүк ясалды.

Какасы шу хайран билен багланышыклы басыланам болса, Ләләниң тиръек диййилйән задың нәмедигини, онуң нәхили чекилйәндигини өмрүнде илкинҗи гезек гөрүп отуршыды. Гызлар ичгә-де аркайын япышып биленокдылар, тиръек чекмәгә асыл оларың хич бири мейил этмеди. Йигитлериң дызап дурмакларам хожайының газаплы гарайшындан үстүн чыкып билмеди. Йөне Тоты билен Тәҗигөзел вели, ичмекденем, чекмекденем чеке дурмадылар. Чекдилер, ичдилер, ичдилер, чекдилер...

Мейлисде отуранам болсалар, өз дерт-аладаларыны ятдан чыкарман, башыны гөтерҗек болян ынсапдыр выжданың депесинден арак-шерап гуюп, ичине түссе габсадып сеңселетмәге чалышянам болсалар, махал-махал огланларың гүррүңи аяллар үчин дүшнүксиз угра сырыгярды. Гызыберенде йигитлериң бири «ханы, гоялың-ла, хов, гуй, ханы» диййип, гызып угран келлелери саклаяр. Эсли салым ене кейпи-сапа хакдакы шорта ятдылар, соң ене... Ләле булар сөвда

ишгәрлеримикә өйдүпдип, йөне булар гөк өнүм сатмагы я башга бир зат билен багланышыклы, гараз, кооператив билен илтешикли адамлар ялы. Өзем хайсыдыр бир ики вагон картошкаң гүррүңи хич арадан айрылып гиденок.

— Дайза, бу гызлаң танс эдип билйәни ёкмы? Яланач...

— Гоявери, жиги, нәме бу тайыны Америкадыр өйдйәңми? Бизде бейле зат ёк — дийип, Тоты хозпурган болды.

— Бах, дайза, бизиңкини гөрсе, Америка бада гысмалы ерини гысаймаярмы.

— Видеоны алалың дийдимә — дийип, Ләләңки геп гошды.

— Әй, «видеом» дийибем йүреге дүшдүңәй — дийип, даяв гыңрарылды. — Картошкаң пулуны сыртыңа урдуң-да, видеолы-затлы болайдың-ов инди.

— «Мүңкүриң гөвнүнден гитмез гүманы» диййәр.

— Мен, вагон әкиденимде, отуз мүң гетирдим. Сен нәтдиң, бергили болуп гелдиң.

— Муңа сөвда диййәлер, кә утяң, кә утуляң...

— Утуланың он алты мүңе видео аланыны әшидипмидиңиз, хов!

— Гөрип болма, гөрип...

— Ол әнендир сең гөрип.

— Энә етме.

— Хәй, сең энени... — Даяв элиндәки бишен помидоры айлап салды вели, ол Ләләниң яныңда отуран йигидиң ики гөзүниң ортасында чым-пытрак болуп, аз салым елмешип дурды-да, йүзүнден ашак сырыкды. Дем салым доңан гараягыз йигит сачагың үстүнден атылып, бады билен даявы аркан йыкды, элиндәки алма ардып отуран ужы йитиже пычагы даявың чеп гулагының бир бармак бейлесинден гечип, халыны пола чүйледи.

Даяв үстүндәкини бада серпип, элини мәкәм тутанам болса, онуң жынсы үйтгән йүзүне гөзи дүшүп горкды өйдйән:

— Нәм-ов, дәлиредиңми? — дийип хасылады.

— Дилиңе чолама, йөне гайталадың дурдуң...

Махласы, булар бири-бириниң ягдайына мазалы дүшүнйән болмалы, женжели мундан артык өсдүрмеге икисем дөвталап болмадылар.

— Эдениң айдылса дүбләберйән-ов.

— Сенинем эдениңи айдалы онда...

Бужагаз вакада Ләләни гең галдыран ягдай, олам болса, бейлеки ики йигидиң, бу болян затлара гошулман, гырадан гарап отурмакларыды. Ялңышмаян болса, ики гочуң келлеси бир газанда ерлешмейән болмалы, оларың хайсысының маңлайы ярылса, бу ики киши бейлекиң ызына дүшүп гидибермелидир.

Гараз, отурлышыгың мазасы гачды. Болан вака үчин Тотам, Тәжигөзелем дарыкмады, олар бейле затлары биринжи гезек гөрмейән боларлы. Йөне отурлышыгы өңки дережесине ченли гыздырмак хич киме башардаймады. Өңки серхошлугындан, хумарлыгындан ачылып, айңалан гараягыз йигит гайдып арага, тиръеге мейил этмеди. Даява болса ичйәни, чекйәни тәсирини етирмейән ялыды.

Отагың ичи гараңкырап, чыра яканларында гапдалындакы гараягыз Ләлә «туралы, отагыңа баралы» дийди. Отага гирип онуң эдйән херекетлери өз өйүне гирен ялы аркайынды. Гапыны гулплады, пенжирәниң тутусыны сырды, дашарының алагараңкысы отага-да долды. Йигит өз эшиклерини гыссанман чыкарды, гызың эшиклеринем шейтди. Бу херекетлериниң барыны еке агыз сөз диймән ерине етирди, бейле пынхан болмалы ыснышыгың өң янында онуң толгуныл, ховлугяндыгам билдиренок. Диңе Ләле, жанлы жеседе өврүлмәге нәче чалышса-да, тенине тен дегенде тисгинип гидйәр.

«Мыхман» даявдан алмалы арыны Ләледен чыкаржак болян ялы узак хем эжирли харс урды, гыжынып, гызың гөвсүнде, тенинде бессе-бессе ыз гойды. Хер хили жебре гайтавул гөркезмәге өзүнде хукугың ёклугыны Ләле билйәр, йөне шейдәймекчи боланда-да гаплаң ялы бу йигиде нәме эдип билжекдигине онуң аклы чатмады. Тәжигөзелиң бир маслахаты хакыдасына гелди, «гаршылык гөркездигиңче бетер эжир чекерсиң, гайта басым гөвнүне етжек бол, тиз көшешер, сыпаланан ит ялы гарысыны яссанар ятыберер». Гүмүне гитсинле, булар ялы хайванының гөвнүни тапжак болуп...

Йигит язылып-яйрап эсли ятды, соң ене гыза гысмылжырап, элини өз эркине гойберди.

— Видеода бир кассета бар. Бәх, хер хили усуллары гөркезйәлер. — Йигит ёкнасыз гүлүп, гызың гулагындан дишледи. — Сенемә билмели олары. Өвред-

йэндирлерэ сизе-де. Иң гадым кәриң еелери болҗак болсаныз...

Йигит огшады, сыпады, сермеди.

— Яңкы доңуз маңа гөрүбилмезчилик эдйәр — дийип, йигит хашылап дем алды. Хәлки ичдәки дувүн шу махал чөзүлди. — Бахыл. Хатда сениң маңа дүшенлигиңе-де ичи янып дур. Өл... ярыл!.. Гөрүбилмесең гөзүң чыксын, г...

Ол дымып эсли ятды, гызы гуҗаклап, сыпап ятаням болса, онуң ой-хыяллары узак ерлерде энтәп йөрен болмалы.

— Пул кән. Ынан, Ләле, он мүң, йигрими мүң мениң үчин бир гезек түйкүренден энайы дәл... Йөне дурмушда шатлык ёк, гуванара себәп аз. Бир гүн бай, бир гүн гедай. Гирдаба дагы дүшәйсең, өңүрти келәк этҗеклер, ынха, өз голайлаң. Илки билен шолар...

Ол өвхүлдәп дем алды. Отагың гараңкы депесине гарап эсли вагтлап ятды.

— Ләле, гел, бизиң шәхеримизе гидели. Мениң билен гит. Сени зада мәтәч этмәйин. Яг ийип, йүпек геерсиң. Хепдеде, айда бир гезек мени довзахың одундан дындарсаң боляр. Бәш минут дүнйәни унудып, аркайын ятсам. Гидели, хә? — Гызың сесини чыкармаянлыгыны, онуң мейли бар дийип дүшүндими, нәмеми, ол тирсегине даянып, гызың үстүне абанды. — Мен чыным билен айдян. Нәмеден ант ич дийсең ичейин. Эгер дайзадан сени сатын алмалы болса, онам айт, гидели, ә? Яңкы эшигиң бир ичине көз гуяйын-ла...

Йигит, өзи дуймаздан, бу херекете өзүни нәмәниң итерйәнлигини айдып отырды. Гүррүңе гүйменсе говы болар хасап эдип, Ләле совал берди.

— Сен мени о тайда нәче йыл эклэрсиң?

— Билмедим, Ләле. Өңүнден бир зат дийип яланчы болмайын. Йөне бир йыл, бир йыллаба мениң харам түйүми чиркизен болмаз. Бир йылда сен өмүрлик ийҗегини, гейҗегини аларсың. Өвлйәкессиң. Гидели, ә?..

— Ёк, мен гидип билмейән. Себәбини дүшүндирмек кын.

— Эй, дүнъе, хер кимиң дурмушында дүшүндирип болмаҗак мүң саны сыр бар...

Йигит бир пурсат өзүни еелән эҗизликден айналды, ол гызың токгаланан сачыны чөзләп, дызындан

ашак гечйәнчә гойберди. Сачын үстүнден додагыны, гәвсүни огшады, ашак сырып гайтды. Дилини сормак үчин эсли чытырашансоң, ниети баша барман, гызың гулагындан чалажа дишләп пышырдады:

— Аңрыңа әврүл... аңрыңа әврүлсене...

Ләле онуң ислегине дүшүнмеди, бержай этмәге-де чалышмады. Йигит диңе дили билен хайыш эдип канагатланмады, эли, гәвреси билен херекет этди. Хачан-да ёргандакынын максадына долы дүшүненде, Ләле сыпжак болуп урунды, дызады. Йөне бердашлы голлар оны сыпдырмады, «Ва-ай...» дийип гыгыранда болса, йигидин пенжеси онун агзыны мәкәм петикледи...

Бу дүнйәде, бу дурмушда йигренже, нәлетленмә себәп болуп билйән затлар шейле бир кән вели, оларын санап аңырсына чыкар ялы дәл. Кәбирини гөз өңүне гетирмек мүмкин дәл, гөрсең ынанып боланок. Ләле, эгер элинде пычак болса, башарып билсе, шу еңсесинде ятаны гарпыз пачагы ялы эдип сүммүлләп чыкжагыны билйәр. Ол аглажак болды, аглап билмеди. Гөзүнден нем сызмады, диңе гуран бокурдагында бурч ювдан ялы, йити ажыны сызды...

Гүнлериң биринде ховлың ичинде бир эревде-беревлик дөреди. Ол Хан милиционер билен башга бир кишиниң Кичгинәни өңе салып гелмеклеринден башланды. Гырнаклар диңе шундан соң бу гүн шәхере чыкан бойдашларының гиденине өрән кән вагт гечендигине үнс бердилер. Хич кимиң башга бирине йөрителәп зат айтмаса-да, дем салымың ичинде бу тайдакыларың хеммесинин нәме боланлыгындан хабары барды.

Кичгине ругсат алып шәхере чыкандан соң, барҗак диен ерине барыпдыр, көйнеклик мата сатын алыпдыр, соңра автобуса, ондан дүшүп таксә мүнүпдир, ахырсоң бейлеки шәхерлере гидйән автобусларың дуралгасына гелйәр. Автобуса мүнжек болуп дурка-да Ханың гирисине дүшйәр.

Ләле гызы алып геленлериң говкы аяк нәтаншыны өң бир ерде гөрен ялы болды, бирденем какасындан хабар гетирениң хут шудыгыны танап, йүреги жиглләп гитди. Бу сырың юмагыны чөзләп аңырсына чыкып билмеди.

Бу гиже белленилен эхли сеанслар ятырылды. Өңкүлер ялы агшамлык нахар ийилмеди. Улы дүнйә-

ен үзне, хакыкы дурмушың еңсесинде яшаян ховлы ылмага тайын болуп доңуп дурды. Гиже ярым бо- луберенде хожайын билен Тәжигөзелиң чыбшылдысы, Хан Хайытлыевиң әдигиниң дүкүрдиси залдан эшидил- ди. Кичгинәниң гапысы ачылып япылды. Галың ди- варларың аңырсындан отагда нәме гүррүң болянды- гы эшидиленок, йөне хәзир гыздан сораг эдилйәндиги ели чын.

Узак вагт гечмәнкә гызың чиркин, депе сачыны яйшүрйән сеси эшидилип уграды.

— Ва-ай, өлдүм. Эҗе җа-ан, өлдүм-ле-е... Инди өтмен. Ё-ёк, этмме-ен, а-а-а! А-а!..

Бу вагшыяна сес Ләләниң сүңңүне орнап, ган да- марларына гирип, барха улалып, эли-аягы, йүзи-гөзи, үреги чишип барян ялы болды, инди ол сес диварла- рың аңырсындан дәл-де, хут шу отагың ичинден чык- ян ялы. Ләле, нәме эдип, нәме гоңыны билмән, сер- женип йөршүне өз гапысыны шарка ачып, габадын- дакы гапыны юмруклап уграды:

— Бес эдиң! Бес эдиң, вагшылар!

Гапы ачылды-да, Ханың узын гөвреси гызың үс- түне абанды. Ләләниң гөвнүне болмаса, онуң чермел- ен саг голы гана боялан ялыды. Хан чеп эли билен гызың бойнундан ыкҗам тутды вели, гыгырмага дәл, асыл дем алмагам хыллалла болды. Ич ишиге гелен бадына Хан гызы сүдеңекледип гойберди, ол бадына кровада барып сусдүрилди. Өз херекетиниң нетиҗеси- не диңширгенип дуруп, гырнагың еринден галмага, тохуны довам этмәге мейлиниң ёклугыны аңып, җел- ват гапыны палчылдадып япып гитди. Йөне шондан соң Кичгинәни гынамагам гойболсун этдилер өйдйән. Ол гөргүли чекен азапларының дашындан өйүң бу- гүнки гирдеҗисини — азындан алты йүз манады га- занҗындан төлемели болар...

Ләләниң бу ховлуда мыдар эдип йөренине үч ай- ланам көп вагт гечди. Бу дөврүң ичинде Сүлгүниң алан магнитофоны, бейлеки затлары санардан көп. Тәжигөзел оны зерур махалы гөзләп тапяр, гетирйәр, ынам хор эденок, өзем зыян чекенок. Бейле агшам- ларда хожайындан сорапмы я-да ондан гизлинми, га- раз, Ләләнем өз ховлусына экидйәр. Какасы билен багланышыклы вака мүңкүрем болса, айдып дүзетҗек задың ёк, иң говусы, Тәжигөзел билен ысныгшыклырак болмалы.

Тәжигөзел гүн яшып барярка дылым-дылым эдип отага гирди.

— А гыз, гарашяның гелди. Сөйүн гелип гитди. Шәхере одук-будук гетирмәге чыкды.

Ләле Тәжигөзелиң чигнинден япышды.

— Тәжи, доган, овалда-ахырда голдажак болсаң голда. Сен дүшүнйәнсиң. Ынха, йүз манат. Бу байрагың ужундан...

Толгунан Ләле бүтинлей өзгерди, херекети чалтланды, сеси дурланды. Ол затларының арасындан кичижик гутыны чыкарып, гапагыны галдырды.

— Алтын ысырга, үч йүз элли манат. Гулагыма-да дегрип гөремок. Иш битирсең байрак сениңки.

Бегенжинден деми тутулан Тәжигөзел деррев ысырганы гулагына дакып гөрди, оны еринде гоюп, гутының гапагыны япанда, оңа өз малы ялы серетди.

— Тәжи, сен хәзир Сүлгүни мениң отагыма гелер ялы эт, бир чүйше чакыр, дөрт-бәш саны алма герек.

— Сөйүни нәдейин?

— Сөйүни өйүңде сакла. Сагат он икилерде гелер ялы гура. Мениң Сүлгүн билен бир гүррүңим бар.

— А гыз...

— Гүррүң гутарды...

Тәжигөзел гута тарап ене бир гезек гултуныл гарады-да, чыкып гитди.

Гиҗе сагат онларда пенжире какылды, онуң аңырсында Сүлгүн йылгырып дурды. Ләле оны ичери гойберди, доганларча гужаклашдылар, мыхманың эшиклерини чыкарып, аркайын орнашдылар. Тәжигөзелиң Сүлгүнден берип гойберен алмаларыны, чүйшесини столуң үстүнде гойдулар.

— Нәме болды, гыз, гыссап жанымы алды? Нәме, доглан гүнүңми?

— Хава, доглан гүнүм. Сени гөресим гелди.

— Ай, ёк, башга бир зат болмалы. Я медицина көмек этмели ягдаймы?..

Ләле гая-гопуз задың ёклугына ахыры Сүлгүни ынандырды. Ондан-мундан гүррүң этдилер. Илкибашда Сүлгүн ызына гайдарманды, йөне ичги, гүррүң онуң көшешмегине тәсир этди. Гижәң яры болуп барярка ятмак үчин эшиклерини чыкардылар. Сүлгүниң чее бедениңе, гөвсүне, инче билинден ашагы гүберип дуран гөвресине Ләләниң догруданам, гөзи гидип, гызың өвгүсини етирди. Чув яланач болуп дурушларына

бойларыны денэп гөрдүлер. Шол пурсат гапы шарка ачылды-да, ондан шадыян йылгырян Сөйүн ичери этледи.

— Җемал җан!..

Сөйүниң гөзи илки билен чув яланач дуран гыз доганына дүшди. Сүлгүн зәхреси ярылан ялы болуп, Ләләниң аркасына дувланды. Онянча-да Сөйүн, гөзүни мәзертди-де, сессиз-үйнсүз йүзүнлигине палчыллап йыкылды, галдыран элиндәки шыкырдавук халтадакы зат кровадың ашагына тыпып гитди. Онуң баззык-буззук эдип ятмасы Сүлгүниң врачлык дуйгуларыны ояран болмалы. Ол топулып барды-да, доганыны аркан агдарды, дилини гапҗан дишлерини аччак болуп дызады, болмады, «Көмек этсене» дийип гыгырды, Ләле еринден гозганмады, ахыры гыз дызы билен Сөйүниң эңегине басып, келлесини ыза гаңырды. Диңе шондан соң дем алмага мүмкинчилик болан гөвре иңледи...

Бу гурлан оюн Ләлә-де, Тәҗигөзеле-де арзан дүшмеди. Йөне инди Җемалың дүнйәде арманы ёк. Ол инди бу дүнйә, бу дурмуш билен долы хаклашды, хасаплашды. Алгы-берги галмады.

Хан Хайытлыев аяллар түрмесинде ишлемезинден өң мал докторы болуп ишлән экени. Ол Ләлә җеза беренде, хоҗайына онуң гөврели болаймагының эхтималдыгыны дуйдурыпдыр. Бейле ягдай бу тайдакыларың бетбагтлыгының аңры чәги хасапланяр.

Шондан соң Ләле-де гөвсүндәки өзгеришлиги хас аян дуйды. Ол бу җаханда әхли умыды янды-көйди, үзүлди — ёк болды хасап эдйәрди. Бейле дәл экен. Өз гөвсүнде шине яран башга бир яшайыш үчин ол өнтегем җебир чекмәге тайын. Нәме этсемкәм дийип ойланып йөркә, бир гиҗе оны баса дүшдүлер. Гызгын сув гуйлан тазы, гассап ялы тайынланан Хан Хайытлыеви, «леззет алян задың гурсун агта харамзада», элине резин эллик гейип дуран врачы гөрүп, Ләле болмалы әхли арише шол бада дүшүнди. Онуң рухыны, ловамыны парчалап, бөлүп-бөлүп гөвресинден чыкардылар, онун иң соңкы умыт оҗагыны шейдип өчүрдилер.

...Гелели бәри ойланып, өлчерип-дөкүп, чененипчаклап йөрен әдимини этмәге Ләле үчин пурсат гелди. Санитар гүни хасапланян гүн шәхере гидип әхли пулуны, үч мүңденем говрак пулы эҗесиниң адына

иберди, айланып-доланып дондурмадан бирнәче гезек дойды. Гелип хезил эдип укусыны алды...

Җемалың өңки хыялы бу ховлыны, оны дөреденлери довзах одуна якып, күлүни асмана совурмакды. Шейле одуң туташдырлыгы болмага ол өзүни тайярдырын өйдйәрди. Бейле дәл экен. Җемал эшик серилйән ики гулач йүпүң бир уҗыны туты асылян демире дакды, бейлеки бир уҗында ясан халкасыны бойнундан гечирип, отургычдан ашак дүшди. Әдилен эдим оны бакылыга, дүйбүне етип болмаҗак чуңлуга алып гитди...

Ол өз дүнйәсинден чыкып билмеди.

1988 — 1989